# Nota van Zienswijzen Programma en planMER

## Hoogwateraanpak Brabant Oost (Howabo)

29 september 2026

# Inhoud


**1. Inleiding** **4**

**2. Zienswijzen en beantwoording** **5**

2.1 Binnengekomen zienswijzen 5

2.2 Veel voorkomende onderwerpen ingediende zienswijzen 5

2.2.1 Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo 5

2.2.2 Schade en compensatie 6

2.2.3 Aanwijzen van een reserveringsgebied voor waterberging 7

2.2.4 Maatgevend Hoogwater Peil (MHW) 7

**3. Wijzigingen Programma en planMER Howabo** **9**

**4. Beantwoording zienswijzen** **10**

4.1 Overheden 10

4.1.1 De Vlaamse Waterweg (België) 10

4.1.2 Provincie Limburg (België) 12

4.1.3 Waterschap Brabantse Delta 13

4.2 Maatschappelijke organisaties 14

4.2.1 Landgoed Beukenhorst NSW BV en Landgoed Muyserick NSW BV 14

4.2.2 Hengelsportvereniging De Meer 18

4.2.3 Moestuinvereniging Engelen 21

4.2.4 Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV) 23

4.2.5 ZLTO de Langstraat 28

4.2.6 Het Vlijmens Lint 31

4.2.7 ZLTO Dommel en Aa 33

4.2.8 Roeivereniging de Hertog 35

4.3 Particuliere indieners 36

4.3.1 Indiener 1 36

4.3.2 Indiener 2 38

4.3.3 Indiener 3 39

4.3.4 Indiener 4 40

4.3.5 Indiener 5 47

4.3.6 Indiener 6 48

4.3.7 Indiener 7 52

4.3.8 Indiener 8 54

4.3.9 Indiener 9 55

4.3.10 Indiener 10 56

4.3.11 Indiener 11 59

4.3.12 Indiener 12 61

4.3.13 Indiener 13 62

4.3.14 Indiener 14 63

4.3.15 Indiener 15 65

4.3.16 Indiener 16 67

4.3.17 Indiener 17 69

4.3.18 Indiener 18 72

4.3.19 Indiener 19 73

4.3.20 Indiener 20 75

4.3.21 Indiener 21 79

# 1. Inleiding

Tussen 15 april 2026 en 27 mei 2026 hebben het Ontwerp-Programma Hoogwateraanpak Brabant Oost (Howabo) en de bijbehorende Milieueffectenrapportage (PlanMER) ter inzage gelegen. In deze periode kon iedereen reageren op de voorgestelde keuzes, maatregelen en milieueffecten. Gedurende deze termijn hebben Waterschap Aa en Maas en Waterschap De Dommel 32 zienswijzen ontvangen.

In deze nota van zienswijzen zijn de ingediende zienswijzen opgedeeld in afzonderlijke inhoudelijke punten. Deze zienswijzepunten zijn voorzien van een antwoord. Daarnaast is aangegeven of een zienswijze tot aanpassing van het Ontwerp-Programma en/of PlanMER heeft geleid. De nota van zienswijzen wordt na vaststelling door de waterschappen digitaal naar alle indieners van een zienswijze gestuurd.

Het Programma Howabo is een omvangrijk Programma, gericht op het tegengaan van grote schade door hoogwater voor een brede groep inwoners en bedrijven in het gebied. De maatregelen zijn nu op hoofdlijnen uitgewerkt. Dit betekent dat nog niet alles vastligt en dat er in de verdere uitwerking nog keuzes gemaakt worden. We realiseren ons dat de voorgestelde maatregelen voor sommige mensen en bedrijven grote impact kunnen hebben. Voor een deel van de omgeving is dit geen eenvoudige ontwikkeling en kan dit onzekerheid of zorgen met zich meebrengen.

In de vervolgfasen kijken we daarom zorgvuldig naar de precieze invulling van maatregelen en hoe deze zo goed mogelijk kunnen worden ingepast. Daarbij hebben we oog voor de belangen van de omgeving en zoeken we, waar mogelijk, naar oplossingen die de impact beperken. Tegelijkertijd kunnen we niet uitsluiten dat maatregelen voor sommige betrokkenen nadelige gevolgen hebben. We blijven hierover in gesprek en nemen deze belangen zo goed mogelijk mee in de verdere uitwerking.

# 2. Zienswijzen en beantwoording

## 2.1 Binnengekomen zienswijzen

In totaal zijn 32 zienswijzen binnengekomen op het Ontwerp-Programma Howabo en bijbehorende PlanMER. Het gaat om de volgende indieners:

Overheden

1. Waterschap Brabantse Delta
2. Provincie Limburg (België)
3. De Vlaamse Waterweg (België)

Maatschappelijke organisaties

4. NMV (Nederlandse Melkveehouders Vakbond)
5. ZLTO: afdelingen Langstraat en Dommel en Aa
6. Landgoed Beukenhorst NSW BV en Landgoed Muyserick NSW BV
7. Hengelsportvereniging de Meer, Moestuinvereniging Engelen, Het Vlijmens Lint, Roeivereniging de Hertog

Particulieren indieners

8. 21 indieners

In de tabel in hoofdstuk 3 zijn de inhoudelijke punten uit de ontvangen zienswijzen integraal opgenomen en voorzien van een reactie hoe met dit punt om te gaan.

## 2.2 Veel voorkomende onderwerpen ingediende zienswijzen

Een aantal thema's keerden regelmatig terug in zienswijzen. Daarom geven we voor deze thema's een uitgebreidere reactie aan het begin van deze nota van zienswijzen.

In algemene zin geldt dat er geen maatregelen af zijn gevallen naar aanleiding van de ingediende zienswijzen. De opgave is dusdanig groot dat we alle beschreven maatregelen nodig hebben om nu en in de toekomst aan de omgevingswaarden te voldoen. Een combinatie van water vasthouden en bergen én flexibeler afvoeren en sturen is nodig. Daarbij geldt 'Robuust waar het kan, stuurbaar waar het moet'.

### 2.2.1 Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo

Meerdere indieners vragen duidelijkheid over wat er gebeurt nadat het Programma Howabo is vastgesteld. Daarom geven wij hieronder een algemene toelichting op de planuitwerkingsfase en de vervolgprojecten.

Het Programma Howabo bevat de beleidsmatige kaders voor de hoogwateraanpak. Concrete ruimtelijke gevolgen ontstaan pas bij de uitwerking in vervolgprocedures, zoals wijzigingen van de omgevingsverordening, projectbesluiten en vergunningen. In die procedures worden belangen nader afgewogen en gelden de daarvoor geldende mogelijkheden voor inspraak en rechtsbescherming. Het vervolgproces is hieronder op hoofdlijnen weergegeven.

**Van Programma naar projecten**
Inhoudelijk zijn in het Programma Howabo de wateropgave, de bredere beleidsdoelen en de kansrijke maatregelen op beleidsmatig niveau beschreven. De maatregelen zijn in deze fase verkennend uitgevoerd, maar nog niet in detail uitgewerkt. Dit betekent dat bijvoorbeeld het exacte ruimtebeslag nog niet vastligt en dat er in de verdere uitwerking nog keuzes gemaakt worden. Na vaststelling van het Programma start de planuitwerkingsfase. In deze fase worden de maatregelen verder uitgewerkt in afzonderlijke projecten.

In de planuitwerkingsfase wordt per maatregel onderzocht hoe deze het beste kan worden vormgegeven en ingepast in de omgeving. In die fase worden de precieze situering/inrichting van de dijken en andere ingrepen nader bepaald en opnieuw de gevolgen hiervan in beeld gebracht. Hierbij is aandacht voor behoud van huidige gebruiksfuncties en worden voor- en nadelen in meer detail onderzocht om een zorgvuldige afweging te maken. Binnen de maatregel zullen bijvoorbeeld verschillende oplossingen en alternatieven afgewogen worden, met aandacht voor de effecten op het watersysteem (waterstanden en inundatie, waterkwaliteit, kwel, leeglooptijden), het landschap, cultuurhistorie, natuur, landbouw, wonen, energie en recreëren.

In de planuitwerkingsfase worden de maatregelen vervolgens vertaald naar concrete plannen en besluiten. Belanghebbenden worden hierover tijdig geïnformeerd en kunnen gebruik maken van de mogelijkheden die de wet biedt. Na de planuitwerkingsfase start de realisatiefase.

**Betrokkenheid van de omgeving**
Participatie met belanghebbenden is een belangrijk onderdeel van de planuitwerkingsfase. De kennis, ervaring en belangen van bewoners, grondeigenaren, ondernemers en maatschappelijke organisaties leveren een waardevolle bijdrage aan een zorgvuldige uitwerking van de projecten. Daarom worden direct belanghebbenden betrokken bij de verdere planuitwerking. Per project wordt uitgewerkt hoe de participatie wordt vormgegeven en op welke momenten belanghebbenden kunnen meedenken over de verdere uitwerking.

Per project wordt onderzocht welke gevolgen de voorgenomen maatregelen kunnen hebben voor grondeigenaren, gebruikers en ondernemers. Daarbij wordt onder meer gekeken naar aspecten zoals schade, compensatie, bereikbaarheid, ruimtelijke inpassing en uitvoerbaarheid. De uitkomsten hiervan, samen met de inbreng vanuit de omgeving, vormen de basis voor een zorgvuldige afweging van verschillende belangen.

Uitgangspunt daarbij is om bestaande functies, zoals wonen, landbouw, natuur en infrastructuur, zoveel mogelijk te behouden. Lokale kennis, aandachtspunten en verbetervoorstellen uit de omgeving worden waar mogelijk meegenomen bij het ontwerp van de maatregelen.

### 2.2.2 Schade en compensatie
Veel indieners hebben zorgen geuit over mogelijke schade als gevolg van het reserveren, inrichten en inzetten van de in het Ontwerp-Programma Howabo opgenomen waterbergingsgebieden. Daarbij wordt onder meer gewezen op mogelijke waardevermindering van gronden, gebruiksbeperkingen, schade door de aanleg van maatregelen en schade als gevolg van inundatie tijdens een Howabo-situatie.

Indieners vrezen dat de gevolgen van een inundatie in een Howabo-situatie aanzienlijk kunnen zijn, onder andere vanwege de duur van de inundatie en mogelijke effecten op landbouw, natuur, bodemkwaliteit en bedrijfsvoering. Ook zijn zorgen geuit over de vraag of bestaande schadevergoedingsregelingen in dergelijke situaties voldoende bescherming bieden.

De waterschappen erkennen het belang van het voorkomen, beperken en zorgvuldig afhandelen van schade. In het Ontwerp-Programma Howabo is daarom opgenomen dat bij de verdere uitwerking van maatregelen aandacht wordt besteed aan het beperken van negatieve effecten op bestaande functies en voorzieningen. Daarbij wordt onder meer gekeken naar een optimale inrichting van waterbergingsgebieden, het beperken van de inundatieduur en een zorgvuldige afweging van de inzet van maatregelen en bergingsgebieden.

Indien schade optreedt, wordt deze beoordeeld op basis van de daarvoor geldende wettelijke regelingen en procedures, waaronder de regels voor nadeelcompensatie en schade door waterberging. Daarnaast is een traject gestart om samen met maatschappelijke organisaties te verkennen of aanvullende werkafspraken nodig zijn over de afhandeling van schade, waaronder de taxatie van schade, herstel en de rollen en verantwoordelijkheden van betrokken partijen.

### 2.2.3 Aanwijzen van een reserveringsgebied voor waterberging

Een van de voornemens in het Ontwerp-Programma Howabo is het aanwijzen van gebieden als reserveringsgebied voor mogelijke toekomstige waterberging. Verschillende indieners hebben vragen gesteld over de gevolgen hiervan voor het huidige gebruik van deze gebieden.

**Wat betekent een reserveringsgebied?**
Een reserveringsgebied is een gebied waarvan het waterbergend vermogen behouden moet blijven voor een mogelijke toekomstige functie als waterbergingsgebied. Daarom gelden beperkingen voor nieuwe ontwikkelingen die dit waterbergend vermogen kunnen verminderen. Het huidige gebruik van de gronden verandert door de aanwijzing als reserveringsgebied niet en kan worden voortgezet.

**Hoe worden reserveringsgebieden vastgesteld?**
De Bokhovense Polder, het Engelermeer, het Bossche Broek en de Baardwijkse Overlaat zijn al geheel of gedeeltelijk aangewezen als reserveringsgebied voor waterberging. Voor de Dungense Polder geldt dit nog niet. Indien wordt besloten een gebied als reserveringsgebied aan te wijzen, wordt dit vastgelegd in de provinciale Omgevingsverordening. Provinciale Staten besluiten hierover. Tegen de vaststelling van de Omgevingsverordening staat geen bezwaar of beroep open. In een latere fase, als het besluit tot werkelijke inrichting van het bergingsgebied wordt genomen, is wel bezwaar mogelijk.

**Vervolgstap: uitwerking van een waterbergingsgebied**
De aanwijzing van een reserveringsgebied betekent niet dat al is besloten tot de aanleg van een waterbergingsgebied. In een vervolgfase worden de maatregelen nader uitgewerkt. Daarbij worden de exacte inrichting, de effecten op de omgeving en de belangen van gebruikers en eigenaren onderzocht en afgewogen. Wanneer wordt besloten tot de realisatie van een waterbergingsgebied, worden de benodigde maatregelen vastgelegd in een projectbesluit of een ander uitvoeringsbesluit. Op dat moment kunnen belanghebbenden een zienswijze indienen en staat rechtsbescherming open.

### 2.2.4 Maatgevend Hoogwater Peil (MHW)

Er zijn meerdere zienswijzen die ingaan op de noodzaak van het verhogen van keringen, specifiek in het gebied van Vught, Esch en St. Michielsgestel. Het huidige maatgevende hoogwaterpeil (MHW) voor de regio 's-Hertogenbosch, waarop de afmetingen van de keringen zijn gebaseerd, is vastgesteld op 4,90m+NAP bij de locatie Vughterstuw. In de extreme natte Howabo-situatie kan het peil bij de Vughterstuw zonder maatregelen veel hoger worden (tot circa 5,65m+NAP). Daarom worden er in het Programma Howabo meerdere verschillende typen maatregelen gecombineerd (bergen, slimmer sturen, afvoeren).

Eén van de maatregelen is het aanpassen van de keringen naar een systeem dat voldoet aan een maatgevend hoogwaterpeil dat 30 centimeter hoger ligt, van 4,90m+NAP naar 5,20m+NAP. Hierdoor kan het water langer onder vrij verval worden afgevoerd op de Maas. In het gebied van Vught, Esch en St. Michielsgestel ligt er al een opgave om de keringen te versterken. Wanneer de aanpassing van de maatgevende waterstand formeel is vastgesteld door Provincie Noord-Brabant zal dit doorwerken in het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en St. Michielsgestel. Binnen dat project wordt op (deel-) gebiedsniveau uitgewerkt wat de consequenties zijn voor het huidige systeem van keringen (hoogte, ligging, etc.).

Aanpassingen aan de MHW worden na vaststelling van het Programma Howabo door de Provincie Noord-Brabant doorgevoerd in de Provinciale Omgevingsverordening. Tegen de vaststelling van de Omgevingsverordening staat geen bezwaar of beroep open. In een latere fase, als het besluit tot werkelijke inrichting van het gebied wordt genomen, is wel bezwaar mogelijk.

# 3. Wijzigingen Programma en planMER Howabo

**Wijzigingen Programma Howabo**

Op basis van de ingediende zienswijzen is het Ontwerp-Programma Howabo op een aantal punten gewijzigd of aangevuld. Hieronder zijn deze wijzigingen en aanvullingen opgesomd:

- Als gevolg van zienswijze 28d is in het Programma in paragraaf 4.5.3. Dungense Polder de volgende tekst opgenomen: *"De aan te leggen kades geven mogelijk beperkingen voor toekomstige ontwikkelingen van bedrijven en particulieren. Daarom wordt in de planuitwerkingsfase ook het belang van bedrijfsverduurzaming meegenomen."*
- Als gevolg van zienswijze 30a en 30g is in het Programma in paragraaf 4.5.3. Dungense Polder en paragraaf 4.5.5. Bokhovense Polder de volgende tekst opgenomen: *"Uitgangspunt bij de inrichting is dat huidig functiegebruik in principe voortgezet kan worden."*

**Wijzigingen PlanMER Howabo**

Op basis van de ingediende zienswijzen is het PlanMER behorende bij het Programma Howabo niet gewijzigd of aangevuld.

# 4. Beantwoording zienswijzen

## 4.1 Overheden

### 4.1.1 De Vlaamse Waterweg (België)

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 1a | Indiener spreekt waardering uit voor de wetenschappelijk onderbouwde en integrale aanpak van Howabo en het verbinden met andere urgente ruimtelijke initiatieven.<br>Indiener ziet kansen voor het versterken van het watersysteem en natuurontwikkeling en benoemd mogelijke koppelkansen:<br>- Expliciet in beeld brengen van effecten van benedenstroomse en bovenstroomse maatregelen op het gehele stroomgebied, inclusief Vlaanderen.<br>- De indiener ziet, aanvullend op de voorziene maatregelen, potentie om inzet op structurele en natuurlijke oplossingen te versterken (zoals sponslandschap, verbreding winterbed, hermeandering, ed.). De indiener vraagt hierbij expliciete aandacht voor bovenstroomse investeringen en integratie in ruimtelijke en bouwopgaven. Ter inspiratie verwijst de indiener naar de Vlaamse gecontroleerde overstromingsgebieden (GOG's).<br>- Koppeling van waterveiligheid aan andere maatschappelijke opgaven zoals KRW-doelstellingen, het afkoppelen van regenwater van het rioolstelsel, IRM-maatregelen of het vrijhouden van het winterbed, opnieuw aankoppelen van historische meanders. Indiener benoemd aandachtspunten voor de verdere uitwerking van de maatregelen:<br>- Aandacht voor bescherming van prioritaire en kwetsbare | Wij danken de indiener voor de uitgebreide en constructieve zienswijze. De ingebrachte kansen, aandachtspunten en oproep tot samenwerking sluiten in belangrijke mate aan bij de uitgangspunten, keuzes en verdere uitwerking van de maatregelen van het Ontwerp-Programma Howabo. Dat geldt met name voor de maatregel bovenstrooms vasthouden en bergen. Daarbij moeten verschillende wateropgaven als (extreme) wateroverlast droogte en Kader Richtlijn Water (met o.a. vismigratie) worden opgelost in samenhang met de andere maatschappelijke opgaven, zoals natuurherstel (N2000), woningbouw en economische ontwikkeling van een bovenregionaal belang (ASML), allemaal opgaven met ruimtelijke consequenties. Deze opgaven worden op verschillende tafels (GGA, NOVEX, Grenscorridor) buiten het Programma Howabo opgepakt. Wij beschouwen de oproep tot samenwerking als handreiking om in de al lopende verbanden als Grensoverschrijdend Overleg Waterbeheer, JCAR ATRACE en Weerbaar Dommelland verder te werken aan een grensoverstijgend klimaat robuust watersysteem. |

| | | |
|---|---|---|
| | infrastructuur (zoals kritieke voorzieningen en gesloten instellingen, waaronder PI Vught).<br>- Aandacht voor vispasseerbaarheid, bijvoorbeeld via visvriendelijke pompen.<br>- Het uitgangspunt dat het huidige ruimtegebruik behouden blijft, verdient een zorgvuldige afweging. In bepaalde situaties kan functiewijziging of herinrichting aangewezen zijn om de waterveiligheid en systeemrobuustheid te versterken.<br>- De indiener verzoekt om de mogelijke implicaties voor de bevaarbaarheid van de Maas, in functie van wijzigingen in afvoerregimes, mee in beeld te brengen.<br>Indiener vraagt aandacht voor robuustheid, systeembenadering en grensoverschrijdende samenwerking:<br>- Een geïntegreerde benadering op stroomgebiedsniveau (inclusief Maasbeheer) kan de effectiviteit en robuustheid van het Programma versterken.<br>- Toetsen van het maatregelenpakket aan langetermijn-klimaatscenario's en robuustheid bij extremen.<br>- Expliciete afstemming en samenwerking tussen regionale en grensoverschrijdende partijen.<br>- Het combineren van waterveiligheidsdoelstellingen met andere maatschappelijke opgaven (klimaatadaptatie, natuurherstel, ruimtelijke ontwikkeling) biedt kansen voor integrale oplossingen en verhoogt het maatschappelijk draagvlak. | |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.1.2 Provincie Limburg (België)

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 3a | - Indiener verzoekt om grensoverschrijdende afstemming en samenwerking te versterken tussen Nederlandse en Vlaamse instanties, met specifieke aandacht voor gezamenlijke verbetering van het watersysteem in de grensregio's van de Dommel en Warmbeek (Tongelreep).<br>- Indiener verzoekt om betrokken te worden bij de uitwerking van (water)projecten en -studies in het grensgebied met de provincie Limburg, al dan niet via bestaande fora zoals het Grensoverschrijdend Overleg Waterbeheer.<br>- Indiener spreekt waardering uit voor een geïntegreerde benadering binnen Howabo, waarbij niet alleen waterveiligheid en waterberging centraal staan, maar ook versterking van de groenblauwe structuur, ecologische structuur en landschappelijke kwaliteit.<br>- Indiener verzoekt om bij maatregelen in het grensgebied aandacht te besteden aan landschappelijke integratie, aanwezige ecologische en landschappelijke waarden, en de samenhang van het openruimtesysteem. Indiener geeft aan dat, vanwege de hydrografische ligging waarbij Vlaanderen stroomopwaarts ligt van Nederland, het Nederlandse waterbeleid en -beheer afhankelijk is van het beleid en beheer van bijvoorbeeld provincie Limburg, en vraagt om hiermee rekening te houden bij de aanpak van wateroverlast. | Wij danken de indiener voor de uitgebreide en constructieve zienswijze. De oproep tot samenwerking sluit aan bij de uitwerking van de maatregel bovenstrooms vasthouden en bergen van het Programma Howabo. Daarbij moeten wateropgaven als (extreme) wateroverlast en droogte worden opgelost in samenhang met andere maatschappelijke opgaven, zoals de Kader Richtlijn Water, natuur- en landschapsherstel (N2000) en woningbouw. Allemaal opgaven met ruimtelijke consequenties. Deze opgaven worden op verschillende tafels (GGA, NOVEX, Grenscorridor) buiten het Programma Howabo opgepakt. Wij beschouwen de oproep tot samenwerking als handreiking om in gremia zoals Grensoverschrijdend Overleg Waterbeheer, JCAR ATRACE en Weerbaar Dommelland verder te werken aan een grensoverstijgend klimaat robuust watersysteem. Zoals benoemd door de indiener is het vanwege de hydrografische ligging een gezamenlijke verantwoordelijkheid om te komen tot een robuust watersysteem en het voorkomen van wateroverlast. De Nederlandse provincie Noord-Brabant is binnen het Programma Howabo trekker van de maatregel bovenstrooms vasthouden en bergen. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.1.3 Waterschap Brabantse Delta

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 4a | De indiener spreekt haar waardering uit voor de wijze waarop de collega waterschappen de complexe wateroverlast opgave aanpakken. | Wij danken de indiener voor dit compliment. |
| 4b | De indiener merkt op dat 'verhogen maatgevende waterstand naar 5,20m+NAP' waarschijnlijk gevolgen heeft voor de benodigde sterkte en stabiliteit van regionale waterkeringen in het beheergebied. Ook heeft de indiener aan dat 'Vergroten Drongelens Kanaal' gevolgen kan hebben voor de (tijdelijke) stijging van het waterpeil en daarmee voor de sterkte en stabiliteit van de regionale waterkeringen langs het kanaal. Gevraagd wordt om deze effecten te onderzoeken en de indiener te betrekken bij de verdere uitwerking van de maatregelen. Ook wordt gevraagd om rekening te houden met mogelijke aanpassingen aan de eigen assets in het budget van Howabo. | De constatering van de indiener dat voorgenomen maatregelen invloed kunnen hebben op de belasting van regionale waterkeringen wordt herkend. In de planuitwerking van de maatregelen worden nadere onderzoeken uitgevoerd, zoals hydraulische en geotechnische onderzoeken. Daarin worden de effecten van het verhogen van de maatgevende waterstand op de regionale keringen langs het kanaal meegenomen. Indien uit nadere onderzoeken blijkt dat maatregelen leiden tot noodzakelijke aanpassingen aan bestaande assets wordt dit betrokken bij de verdere afweging en uitwerking. De indiener wordt betrokken bij de verdere planuitwerking. |
| 4c | De indiener verwijst naar het bestaande Waterakkoord (WATAK) voor het afvoeren van water naar het Wilhelminakanaal. Eventuele wijzigingen in de waterafvoer dienen in overleg met partners te worden vastgelegd. Er wordt aandacht gevraagd voor mogelijke gevolgen van een toename van de waterafvoer op het lopende waterveiligheidsproject Wilhelminakanaal, Amertak en Dongen (WAD). De indiener spreekt uit dat zij ervanuit gaan dat Howabo geen invloed heeft op het waterveiligheidsproject WAD. | Indiener merkt terecht op dat veranderingen in de afvoeren via de Noord-Brabantse kanalen dienen te leiden tot aanpassingen in het WATAK Midden Limburgse en Noord Brabantse Kanalen, in overleg met de WATAK-partners. Ook andere aanpassingen in het watersysteem in Oost-Brabant (al dan niet vanuit Howabo) kunnen tot wijziging of aanvulling leiden van het WATAK. In het DO-Water van januari 2026 hebben de partners afspraken gemaakt over (de stapsgewijze) wijzigingen en uitbreiding (met name met de afvoer naar de Maas) van het WATAK. De wijzigingen zullen (voor zover van toepassing) worden voorbereid, voorgelegd en doorgevoerd bij het gereedkomen van individuele maatregelen.<br><br>De maximale afvoer vanuit het Wilhelminakanaal wijzigt niet als gevolg van Howabo. De afvoer zal wel vaker het maximum benaderen of bereiken. De impact van het vaker benutten van het maximum moet door het project Wilhelminakanaal, Amertak en Dongen (WAD) zelf afgewogen worden en is afhankelijk van eventuele keuzes binnen WAD. |

| | | |
|---|---|---|
| 4d | De indiener wordt graag op de hoogte gehouden van de periodieke evaluatie en monitoring van de eerder genoemde maatregelen in de planuitwerkingsfase. | Wij waarderen de betrokkenheid van ons buurwaterschap en houden u graag op de hoogte bij eventuele wijzigingen die voortvloeien uit de periodieke evaluatie van de voortgang van het Programma Howabo. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**
De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

## 4.2 Maatschappelijke organisaties

### 4.2.1 Landgoed Beukenhorst NSW BV en Landgoed Muyserick NSW BV

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 5a | Indiener spreekt waardering uit voor de constructieve samenwerking met Waterschap De Dommel en geeft aan graag als betrokken partner te willen meewerken aan de hoogwateropgave. | Wij danken de indiener voor dit compliment en waarderen het aanbod om mee te werken aan de hoogwateropgave. |
| 5b | Indiener verzoekt om in het planMER Howabo explicieter en meer kwantitatief inzicht te geven in de effecten van de voorgenomen peilverhoging en inundatie, zowel voor erfgoed, veiligheid als grondeigendom en gebruik. Daarbij stelt indiener voor een afzonderlijke effectbeoordeling op te nemen voor de rijksmonumenten in de overstromingsvlakte van de Beneden-Dommel en de Esschestroom, waarin per monument de verandering in inundatiefrequentie, -hoogte en -duur ten opzichte van de referentiesituatie (NAP +4,90 m) wordt beoordeeld, evenals de vraag welke mitigatie of compensatie wordt geboden om aan de instandhoudingsplicht te blijven voldoen. Indiener vraagt daarbij expliciet de aanpak van de Erfgoed Deal en de pilot "Historische landgoederen en klimaatverandering" te betrekken. | Wij begrijpen uw vraag en erkennen dat dit een belangrijk aandachtspunt is om zorgvuldig te onderzoeken. In het planMER van Howabo zijn milieueffecten globaal onderzocht, met als doel de belangrijkste kansen, risico's en onderscheidende effecten in beeld te brengen. Dat is passend bij het detailniveau van de verkenningsfase. In de vervolgfase wordt onderzocht op welke wijze deze aandachtspunten een plek kunnen krijgen in het projectMER. Daar is ruimte voor een nadere en meer gedetailleerde beoordeling van de effecten. |

| | | |
|---|---|---|
| | Daarnaast vraagt indiener om inzichtelijk te maken welke keringen door de peilverhoging zwaarder worden belast en welk overgangsregime geldt zolang het gesloten stelsel nog niet is gerealiseerd. Daarbij verzoekt indiener om per deelgebied aan te geven welke kans op inundatie ontstaat in de tussenliggende periode, welk slachtoffer- en schaderisico daarmee gepaard gaat en welke maatregelen worden getroffen om dit overgangsrisico te beperken.<br><br>Indiener verzoekt om het planMER te onderbouwen met kwantitatieve gegevens over veranderingen in inundatieduur, -frequentie en sedimentatie in de natuurlijke en reserveringsgebieden, en om de effecten hiervan expliciet te beoordelen voor agrarisch gebruik, bos- en natuurfunctie op particulier eigendom en cultuurhistorische taluds en landschapselementen.<br><br>Verder stelt indiener voor in het kader van het planMER Howabo (en uiterlijk in MER fase 2 van HWB VEG) een aanvullende inventarisatie uit van natuurwaarden op particuliere percelen die door de gewijzigde inundatiesituatie worden geraakt. En dit in samenwerking met de eigenaren te doen — wij stellen onze percelen onder nader uit te werken voorwaarden daarvoor beschikbaar.<br>Indiener stelt voor de effecten kwantitatief te beoordelen en mitigatie- en compensatiemaatregelen op gelijke voet op met die voor TBO-eigendommen mee te nemen. | |
| 5c | Indiener vraagt hoe de bevoegde gezagen de rechtsbescherming van eigenaren in de overstromingsvlakte waarborgen, gegeven het feit dat het peilbesluit zelf niet voor beroep vatbaar is. En of wordt overwogen om — bijvoorbeeld via een uitvoerings- of inpassingsbesluit met rechtsgevolg — een afzonderlijk toetsbaar moment te creëren voor de peilverhoging. En zo nee: hoe wordt voorkomen dat de | Het Programma Howabo zelf kent voornamelijk een kaderstellend karakter. De concrete juridische gevolgen voor grondeigenaren en andere belanghebbenden ontstaan pas bij vervolgprocedures, zoals wijzigingen van de Omgevingsverordening, projectbesluiten, vergunningen en uitvoeringsbesluiten. In die procedures worden effecten, belangenafweging, schade en rechtsbescherming nader uitgewerkt. Welke rechtsbeschermingsmogelijkheden van toepassing zijn, hangt af van de aard van het besluit. Rechtsbescherming in de vorm van bezwaar en |

| | | |
|---|---|---|
| | uitvoering een voldongen feit wordt waartegen alleen nog kan worden geprocedeerd over secundaire keuzes. | beroep is mogelijk bij besluiten die voortvloeien uit projecten met ruimtelijke consequenties. Direct belanghebbenden worden betrokken bij de uitwerking van projecten. In paragraaf 2.2.1 "Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo" is het proces verder toegelicht. |
| 5d | Indiener stelt voor om in het planMER en in het definitieve Programma Howabo een expliciete paragraaf op te nemen over de relatie tussen Howabo-besluiten en de daaropvolgende projectbesluiten, en over de toetsings- en beroepsmogelijkheden van belanghebbenden op elk niveau. Indiener adviseert om voor inzichtelijk te maken welke onderdelen van het peilbesluit in welk vervolgbesluit (met rechtsgevolg) terugkomen en op welk moment beroep mogelijk is. | Uw zienswijze over het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.1 (Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo). |
| 5e | Indiener doet de suggestie om het gehele watersysteem benedenstrooms van de stuwen bij Esch en Sint-Michielsgestel tot aan de Vughterstuw — in de maatgevende Howabo-situatie — als één samenhangend bergingsgebied met één schaderegime te beschouwen. Indiener stelt voor in het definitieve Programma Howabo (en in de provinciale omgevingsverordening) uit te werken hoe het schadevergoedingsregime voor gestuurde berging consistent kan worden toegepast op alle inundatie die het gevolg is van de gemaakte beleidskeuzes (zowel de peilverhoging als de keuze om het beekdal maximaal als berging te benutten). | We kennen dit vraagstuk ten aanzien van het typeren van de berging binnen Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel (HWB VEG). De wijze waarop wordt omgegaan met schade en compensatie, inclusief de vraag voor welke typen gebieden en situaties dit geldt, is op dit moment nog niet uitgewerkt. Dit wordt integraal onderzocht binnen het project HWB VEG en over de uitkomsten daarvan vindt in een later stadium bestuurlijke besluitvorming plaats. De vraag of en op welke wijze onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende typen waterbergingsgebieden – en wat dit betekent voor eventuele compensatie bij structurele belasting – maakt expliciet onderdeel uit van deze nadere uitwerking. Deze zienswijze wordt opgevat als een verzoek om deze aspecten expliciet te betrekken bij de uitwerking en verder besluitvorming binnen HWB VEG. |
| 5f | Indiener vraagt welke beleidsmatige of juridische argumenten er zijn om het schaderegime nu nog te koppelen aan de juridische status "gestuurd" in plaats van aan het feitelijke gebruik als berging in een Howabo-situatie? | Voor de beantwoording van deze vraag wordt verwezen naar de voorgaande zienswijze over de afbakening van bergingsgebieden en het toepasselijke schade- en compensatieregime.<br><br>Zoals daar is aangegeven, zijn de wijze waarop wordt omgegaan met schade, nadeelcompensatie en eventuele andere vormen van compensatie, alsmede de criteria die daarbij worden gehanteerd, op dit moment nog niet uitgewerkt. Dit geldt eveneens voor de vraag of en op welke wijze betekenis wordt toegekend aan de juridische status van een gebied, de wijze van inzet van waterberging of het feitelijke gebruik als bergingsgebied in een Howabo-situatie. |

| | | |
|---|---|---|
| | | Deze onderwerpen worden integraal onderzocht binnen het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel (HWB VEG). Over de uitkomsten hiervan vindt in een later stadium bestuurlijke besluitvorming plaats. De zienswijze wordt opgevat als een verzoek om bij deze nadere uitwerking expliciet aandacht te besteden aan de grondslag en afbakening van eventuele schade- en compensatieregelingen. |
| 5g | Indiener stelt voor in het planMER Howabo een paragraaf op te nemen over verzekerbaarheid en financierbaarheid van vastgoed in het buitengebied. En samen met De Nederlandsche Bank, het Verbond van Verzekeraars en hypotheekverstrekkers te onderzoeken wat de gevolgen zijn van de in Howabo voorgenomen beleidskeuzes voor het verzekerings- en hypotheekaanbod in de overstromingsvlakte, en geef aan op welke wijze provincie en waterschap hun verantwoordelijkheid invullen voor eigenaren die hierdoor in de problemen kunnen komen. | De indiener verzoekt om in het planMER aandacht te besteden aan de gevolgen van de voorgenomen beleidskeuzes voor de verzekerbaarheid en financierbaarheid van vastgoed in het buitengebied en vraagt om onderzoek naar de mogelijke effecten op het verzekerings- en hypotheekaanbod. Voor de beantwoording van dit punt wordt verwezen naar zienswijzen 8a, 8b en 8f. Daarin is toegelicht dat aspecten zoals verzekerbaarheid, financierbaarheid, waardevermindering, schade en compensatie geen onderdeel vormen van het voorliggende Howabo-besluit en op dit moment nog niet zijn uitgewerkt. Deze onderwerpen worden integraal betrokken bij de verdere uitwerking binnen het project HWB VEG, waarover op een later moment bestuurlijke besluitvorming plaatsvindt. De zienswijze wordt opgevat als een verzoek om de gevolgen voor verzekerbaarheid en financierbaarheid expliciet te betrekken bij de verdere uitwerking en besluitvorming binnen HWB VEG. |
| 5h | Indiener vraagt of de Provincie en Waterschap erkennen dat zij — door aan de knoppen van het watersysteem te draaien — een eigenstandige verantwoordelijkheid hebben voor de gevolgen op verzekerbaarheid en financierbaarheid in het buitengebied, ook al ligt de feitelijke contractrelatie tussen burger en verzekeraar/bank? | De indiener vraagt of provincie en waterschap, gelet op hun rol bij de inrichting en het beheer van het watersysteem, een verantwoordelijkheid hebben voor mogelijke gevolgen van beleidskeuzes voor de verzekerbaarheid en financierbaarheid van vastgoed in het buitengebied. Voor de beantwoording van dit punt wordt verwezen naar zienswijzen 8a, 8b en 8f. Daarin is aangegeven dat de gevolgen voor verzekerbaarheid, financierbaarheid, schade, compensatie en waardevermindering geen onderdeel vormen van het voorliggende Howabo-besluit en op dit moment nog niet zijn uitgewerkt.<br><br>De wijze waarop wordt omgegaan met dergelijke gevolgen, en de rol en verantwoordelijkheid van de betrokken overheden daarbij, wordt nader onderzocht binnen het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch, Sint Michielsgestel. Over de uitkomsten hiervan vindt in een later stadium bestuurlijke besluitvorming plaats. De zienswijze wordt opgevat als een verzoek om bij deze nadere uitwerking expliciet aandacht te besteden aan de mogelijke gevolgen voor verzekerbaarheid en financierbaarheid en aan de rol van de betrokken overheden daarbij. |

| | | |
|---|---|---|
| 5i | Indiener stelt voor om een gezamenlijke werkagenda voor te stellen tussen Provincie, Waterschap, betrokken gemeenten en de particuliere landgoederen in het projectgebied, waarin de wederzijdse inzet en de tegenprestatie van de overheden voor de geleverde maatschappelijke bijdrage van de landgoederen wordt vastgelegd — als onderdeel van het Programma Howabo. Onderwerpen die hierin in elk geval thuishoren: instandhouding rijksmonumenten, beheer overige keringen, schaderegeling, verzekerbaarheid, ruimtelijke compensatie, koppelkansen voor erfgoed, natuur en landschap en niet geheel onbelangrijk het verdienmodel van de landgoederen. | De indiener stelt voor om als onderdeel van het Programma Howabo een gezamenlijke werkagenda op te stellen tussen de provincie, het waterschap, betrokken gemeenten en de particuliere landgoederen in het projectgebied, gericht op onderwerpen zoals erfgoed, schade, verzekerbaarheid, ruimtelijke compensatie, natuur, landschap en economische perspectieven. Het Programma Howabo heeft betrekking op het bestuurlijk vaststellen van de maatgevende hoogwaterstanden. De door de indiener genoemde onderwerpen hebben voornamelijk betrekking op de nadere uitwerking van maatregelen, de inrichting van het gebied en de eventuele gevolgen daarvan. Deze aspecten maken geen onderdeel uit van het voorliggende besluit en worden betrokken bij de verdere uitwerking binnen het project HWB VEG. De zienswijze wordt opgevat als en verzoek om in het vervolgproces aandacht te besteden aan samenwerking met de betrokken landgoederen en aan de door de indiener genoemde onderwerpen. Deze zienswijze leidt niet tot wijziging van het planMER of het voorgenomen besluit. |
| 5j | Indiener geeft aan dat de keuze om het maatgevend peil bij de Vughterstuw te verhogen naar NAP +5,20 m in dat geheel de meest bepalende — én tegelijk de minst zelfstandig toetsbare is. Indiener blijft graag een betrokken en constructieve partner in het vervolg van Howabo en HWB VEG en zien de inhoudelijke reactie op deze zienswijze met belangstelling tegemoet. Indiener wordt graag op de hoogte gehouden van de voortgang van zowel het Programma Howabo als de op te stellen MER'en, en gaan over de hier benoemde punten graag in gesprek. | Het Programma Howabo heeft betrekking op het bestuurlijk vaststellen van de maatgevende hoogwaterstanden. De door de indiener genoemde onderwerpen hebben voornamelijk betrekking op de nadere uitwerking van maatregelen, de inrichting van het gebied en de eventuele gevolgen daarvan. Deze aspecten maken geen onderdeel uit van het voorliggende besluit en worden betrokken bij de verdere uitwerking binnen het project HWB VEG. De zienswijze wordt opgevat als een verzoek om in het vervolgproces aandacht te besteden aan samenwerking met de betrokken landgoederen en aan de door de indiener genoemde onderwerpen. Deze zienswijze leidt niet tot een wijziging van het planMER of het voorgenomen besluit. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**
De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.2.2 Hengelsportvereniging De Meer

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 10a | Indiener geeft aan dat het Engelermeer een grotere rol krijgt binnen een peilregulerend systeem met een nieuwe inlaat (Extra inlaat Engelermeer), waardoor het meer sneller en vaker | Het punt van de indiener dat het Engelermeer frequenter zou vollopen dan nu vergund wordt niet herkend. 's-Hertogenbosch en omgeving moet beschermd worden tegen situaties die gemiddeld eens per 150 jaar voorkomen. Zo'n Howabo- |

| | | |
|---|---|---|
| | kan vollopen en dit gevolgen heeft voor recreatie, natuur en visserij. | situatie ontstaat door een samenloop van factoren: een zeer hoge afvoer vanuit de Dommel en de Aa (eens per 100 jaar) én een hoge waterstand op de Maas (eens per 120 jaar). Deze combinatie, samen met hoge grondwaterstanden, noemen we een Howabo-situatie. Dit is in lijn met de huidige inzet van het bergingsgebied Engelermeer. De voorgestelde extra inlaat verandert deze frequentie niet. Wat wel verandert, is de wijze waarop het Engelermeer wordt benut in de extreme hoogwatersituatie, met een mogelijk hoger waterpeil in het gebied dan nu is afgesproken. Dit kan effecten hebben op aanwezige functies, zoals recreatie, natuur en visserij. Deze effecten treden echter uitsluitend op onder deze zeer uitzonderlijke omstandigheden.<br><br>In de verdere planuitwerking zal zeker aandacht besteed worden aan mogelijke consequenties voor gebruiksfuncties en ecologische waarden. Waar relevant worden mitigerende maatregelen onderzocht om negatieve effecten te beperken en wordt gezocht naar een optimale inpassing binnen het bestaande gebruik en de gebiedswaarden. Daarnaast worden betrokken partijen, waaronder vertegenwoordigers van recreatie, natuur en visserij, in de vervolgfase betrokken bij de uitwerking van de maatregelen. Hiermee willen we borgen dat belangen zorgvuldig worden meegewogen en dat, waar mogelijk, rekening wordt gehouden met het bestaande gebruik van het gebied. |
| 10b | Indiener benoemt een aantal aandachtspunten:<br>- Indiener geeft aan dat het plan negatieve effecten kan hebben op zwemwaterkwaliteit, belevingswaarde, natuur en beschermde soorten, oeverinrichting en toegankelijkheid, en dat hierdoor de aanlegsteiger en viszones minder bruikbaar worden.<br>- Indiener geeft aan dat onduidelijkheid bestaat over de exacte locatie en vormgeving van de inlaat (Extra inlaat Engelermeer) en dat daardoor onduidelijk is welke delen van de oever toegankelijk blijven.<br>- Indiener verzoekt om een specifiek deelonderzoek naar de effecten op het Engelermeer, het vaststellen van duidelijke peil- en inzetcriteria, en borging van recreatie, visserij en natuurwaarden. | De mogelijke effecten op functies zoals belevingswaarde, natuur en recreatie worden herkend als aandachtspunt. In het Programma Howabo is echter uitgangspunt dat het Engelermeer alleen wordt ingezet onder extreme omstandigheden. Dit is in lijn met de huidige inzet van het meer. De voorgestelde inlaat verandert deze frequentie niet. Dit betekent dat voorzieningen zoals de aanlegsteiger en viszones in de reguliere situatie gewoon bruikbaar blijven. Wel kan inzet van het meer bij extreme waterstanden tijdelijk gevolgen hebben voor onder meer (zwem)waterkwaliteit, toegankelijkheid en gebruikswaarde. Deze situaties doen zich echter zeer incidenteel voor.<br><br>Het Programma Howabo is een beleidsdocument op hoofdlijnen, de maatregelen zijn daarin nog niet in detail uitgewerkt. In de planuitwerkingsfase worden de precieze situering/inrichting van de kades naast de Engelse aanvoersloot en het Engelermeer, duikers en andere ingrepen nader bepaald en opnieuw de gevolgen |

| | | |
|---|---|---|
| | - Indiener verzoekt om bij de verdere uitwerking te waarborgen dat het Engelermeer veilig, toegankelijk en ecologisch gezond blijft. | hiervan in beeld gebracht. Hierbij is aandacht voor behoud van huidige gebruiksfuncties en worden voor- en nadelen in meer detail onderzocht om een zorgvuldige afweging te maken. Hierbij worden verschillende varianten onderzocht en afgewogen, waarbij ook belangen van gebruikers worden meegenomen. We onderzoeken dan hoe we uw aandachtspunten zo goed mogelijk mee kunnen nemen. *D*e definitieve inrichting wordt vastgelegd in een Vergunning Eigen Dienst (VED). Op de VED is een zienswijze procedure en bezwaar en beroep mogelijk.<br><br>Uw zienswijze over de verdere uitwerking van het Programma Howabo sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen. Zie paragraaf 2.2.1. (Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo). |
| 10c | Indiener verzoekt om verplichte monitoring en herstel na inzet van het systeem en onderzoek naar meekoppelkansen zoals natuurvriendelijke oevers en vis- en paaizones. | Het belang van monitoring en herstel wordt onderschreven. Monitoring van het watersysteem vindt plaats via de reguliere beheer- en monitoringsprogramma's van o.a. het waterschap. Daarnaast wordt na inzet van de waterberging ingezet op herstel van eventuele negatieve effecten. In het Programma Howabo is hiervoor ook aandacht, onder andere via uitgangspunten ten aanzien van schaderegelingen. In de planuitwerkingsfase worden de mogelijkheden voor meekoppelkansen, zoals natuurvriendelijke oevers en versterking van vis- en paaigebieden, nader onderzocht. |
| 10d | Indiener verzoekt om aandacht voor het voorkomen van schade aan bestaande voorzieningen en gebruiksfuncties rond het Engelermeer, duidelijke procedures voor het vaststellen en beoordelen van schade, beschikbaarheid van compensatie- of nadeelcompensatieregelingen en helderheid over verantwoordelijkheden van betrokken overheden en beheerders bij schadeafhandeling. | Het belang van het voorkomen en zorgvuldig afhandelen van mogelijke schade wordt onderschreven. Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie). |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.2.3 Moestuinvereniging Engelen

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 13a | De indiener ondersteunt de noodzaak van dijkversterking en erkent het maatschappelijke belang van waterveiligheid en bescherming tegen hoogwater. Indiener noemt hierbij een aantal aandachtspunten:<br>- De indiener verzoekt om het moestuincomplex bij de Sluis van Engelen te behouden en als volwaardig ontwerpuitgangspunt expliciet mee te nemen in de planvorming voor de dijkverbetering Lith–Bokhoven.<br>- De indiener verzoekt om maatschappelijke, ecologische, cultuurhistorische en ruimtelijke waarden van de moestuinen als afzonderlijke afwegingscriteria op te nemen in de beoordeling van varianten.<br>- De indiener geeft aan dat de moestuinen de enige volkstuinvoorziening in Engelen vormen en dat geen gelijkwaardig alternatief beschikbaar is, en verzoekt hiermee rekening te houden bij besluitvorming.<br>- De indiener verzoekt om de bijdrage van de moestuinen aan infiltratie, waterbuffering, hergebruik van regenwater en duurzaam bodemgebruik objectief te toetsen en mee te nemen in de planuitwerking.<br>- De indiener verzoekt om het moestuincomplex als bestaande natuurinclusieve zone met biodiversiteit, natuurlijke oevers, flora en fauna, en zonder gebruik van bestrijdingsmiddelen te behouden en mee te wegen.<br>- De indiener geeft aan dat bestaande beplanting bijdraagt aan $CO_2$-vastlegging en verzoekt deze waarde expliciet te betrekken bij variant 2 (Kringlopen sluiten).<br>- De indiener geeft aan dat de moestuinen bijdragen aan fysieke activiteit, mentale gezondheid, sociale contacten en zelfvoorziening, en verzoekt deze gezondheids- en welzijnswaarde mee te wegen. | Deze zienswijze gaat over een ander project, namelijk de dijkverbetering Lith–Bokhoven binnen het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP). De inhoudelijke punten hebben betrekking op de afwegingen die binnen het HWBP-project worden gemaakt. Het Programma Howabo gaat niet over de inrichting of de besluitvorming van de dijkverbetering bij Lith–Bokhoven. Voor wat betreft de maatregel Crèvecoeur stelt het Programma Howabo vast dat er een gemaal in de Henriettewaard komt, hiervoor is een zoekgebied opgenomen in het Programma. De zienswijze is gedeeld met het projectteam HWBP Lith–Bokhoven. Zij hebben kennisgenomen van de aangedragen punten en gaan naar aanleiding daarvan in gesprek met de indieners. |

| | | |
|---|---|---|
| | - De indiener geeft aan dat de moestuinen een voorbeeld vormen van lokaal zelfbeheer, kennisdeling en actieve burgerparticipatie en verzoekt deze waarde te erkennen in de afweging.<br>- De indiener geeft aan dat gebruikers bijdragen aan sociale veiligheid, toezicht en onderhoud van het gebied en verzoekt deze functie mee te nemen in de beoordeling.<br>- De indiener geeft aan dat het huidige zelfbeheer zonder structurele kosten voor het waterschap plaatsvindt en dat omvorming tot openbaar groen extra beheerlasten veroorzaakt, en verzoekt dit aspect mee te wegen.<br>- De indiener verzoekt om het scenario van dijkverlegging naar de Henriëttewaardweg expliciet uit te werken, inclusief gevolgen voor toegankelijkheid, veiligheid en continuïteit van gebruik, en om toegangsroute en beheermogelijkheden te borgen in het ontwerp.<br>- De indiener verzoekt om bij beide kansrijke alternatieven het behoud en de inpassing van het moestuincomplex als volwaardige ontwerpopgave te onderzoeken, in lijn met variant 2 (Kringlopen sluiten) en variant 3 (Gebruikers bedienen).<br>- De indiener verzoekt om bij mogelijke aantasting of verwijdering van het complex inzichtelijk te motiveren waarom dit technisch noodzakelijk is, welke alternatieven zijn onderzocht en waarom behoud of gedeeltelijke inpassing niet haalbaar is.<br>- De indiener verzoekt om, indien volledige instandhouding niet mogelijk is, onderzoek te doen naar gedeeltelijke inpassing, herschikking binnen het gebied of gefaseerde aanpassing.<br>- De indiener verzoekt om tijdige en structurele betrokkenheid van gebruikers bij de verdere planuitwerking, zodat lokale kennis benut wordt en maatwerkoplossingen mogelijk blijven.<br>- De indiener verzoekt om transparant inzicht in de belangenafweging en om tijdige informatievoorziening over | |

| | | |
|---|---|---|
| | keuzes die gevolgen hebben voor het gebruik van de moestuinen. | |

**Aanpassingen in Programma of planMER**
De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.2.4 Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV)

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 14a | De indiener ondersteunt het uitgangspunt om met Howabo rekening te houden met overstromingsrisico's, mits bestaande functies behouden blijven, bijvoorbeeld bij het overstromen van de A2 in 1995. | Wij danken de indiener voor de ondersteuning op dit uitgangspunt. |
| 14b | Indiener verzoekt om een adequate regeling voor tegemoetkoming in overstromingsschade bij inzet van waterbergingsgebieden, gezien mogelijke schade van 50–100% van de jaaropbrengst. | Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie). |
| 14c | Indiener geeft aan dat behoud van landbouwfunctie betekent dat beheer geen beperkingen zoals in Natura 2000-gebieden mag opleggen en dat natuurtoestemmingen het beheer niet mogen hinderen. | We begrijpen de zorg die hierachter zit. Het Programma Howabo zelf legt geen nieuwe natuurbeperkingen op aan landbouwgebruik. Het doel van het Programma is het aanpakken van wateroverlast. Vanuit het Programma Howabo worden geen specifieke beperkingen vanuit natuurwetgeving opgelegd en behoud van huidig functiegebruik is een expliciet uitgangspunt voor nadere uitwerking van de bergingsgebieden. Wel geldt dat in de opvolgende planuitwerkingsfase altijd rekening moet worden gehouden met bestaande wet- en regelgeving, waaronder natuurwetgeving. Dit kan invloed hebben op de uiteindelijke inrichting en het beheer. Hoe dit precies uitpakt, verschilt per locatie en wordt in de planuitwerkingsfase verder onderzocht. |
| 14d | De indiener stelt voor om oplossingen te kiezen die zo min mogelijk ruimte innemen. Indiener noemt voorbeelden: het geschikter maken van bestaande wateren zoals het Drongelens kanaal, het verbeteren van de bestaande waterbergingsgebieden het Bossche Broek en Engelermeer, | Dank voor deze zienswijze. Deze denkrichting sluit goed aan bij de aanpak van het Programma. We kijken inderdaad eerst naar het optimaliseren van wat we al hebben en naar investeringen in gemaalcapaciteit. Dat doen we omdat ruimte schaars is én omdat we het risico op wateroverlast op korte termijn zo snel mogelijk willen verkleinen. Maatregelen zoals het verbeteren van het Engelermeer |

| | | |
|---|---|---|
| | de verbeterde peilregulering bij Vught/Den Bosch en het investeren in een effectief gemaal bij Crèvecoeur. | en Bossche Broek en het realiseren van extra afvoercapaciteit (zoals bij Crèvecoeur) maken hier onderdeel van uit. Tegelijkertijd zien we dat het watersysteem verandert. Waar het systeem vroeger vooral was ingericht op zo snel mogelijk afvoeren, is er nu door drogere periodes juist ook behoefte om water vast te houden. We moeten dus kunnen: vasthouden, bergen én afvoeren zodat het risico op overstromingen op korte termijn afneemt; we ons voorbereiden op de opgave richting 2050; en we toewerken naar een robuust en flexibel watersysteem. |
| 14e | De indiener geeft aan dat de gehanteerde KNMI-scenario's leiden tot een overschatting van de opgave. Er zijn nieuwe inzichten dat de gehanteerde scenario's mogelijk niet realistisch zijn. Indiener vraagt om behoedzaamheid bij ruimtelijke inrichting op basis van deze aannames. | Wij gaan er niet vanuit dat de gebruikte scenario's leiden tot een overschatting van de opgave. De verleidelijke conclusie "de ergste emissies zijn afgewend, dus ook de ergste opwarming", klopt niet. Beslissingen over dijkverhogingen, waterberging, hittestress en droogtebestendigheid moeten rekening blijven houden met het volledige spectrum van de KNMI'23 klimaatscenario's, inclusief Hd en Hn. De positieve emissieontwikkeling schuift het midden van de waarschijnlijkheidsverdeling wat naar beneden, maar de uiterste scenario's verdwijnen nog niet uit beeld (bron: KNMI). Daar komt bij dat de huidige opgave van 36 miljoen gebaseerd is op het huidige klimaat van de KNMI2014 klimaatscenario's. We verwachten niet dat de huidige opgave verandert door nieuwe klimaatscenario's. Voor de toekomstscenario's hebben we het Wh scenario gebruikt. Dit is inderdaad op te vatten als worst case en is gebruikelijk bij het opstellen van dit soort programma's en beleid. Het Programma is echter adaptief en we monitoren de ontwikkeling van de opgave en de realisatie van de maatregelen, evalueren periodiek en stellen indien nodig de opgave bij. Door de snelheid van verandering van klimaat, de beperkte reductie van CO2-uitstoot verwachten wij echter niet dat die klimaatverandering beperkt zal blijven tot wat we nu in de praktijk al zien. |
| 14f | Indiener verzoekt om bescherming van bestaande bouwwerken in overstromingsgebieden en stelt voor om bij renovatie gebouwen te verhogen, naar voorbeeld van terpen zoals in de Overdiepse polder.<br><br>De indiener verzoekt om behoud van vruchtbare landbouwbodems en landbouwgronden en benadrukt dat hier veel tijd in geïnvesteerd is. Specifiek noemt indiener de landbouwgrond rondom rivieren en beekdalen en het gebied | In het Programma Howabo is als uitgangspunt opgenomen dat het huidige gebruik en de bestaande functies waar mogelijk in stand worden gehouden. Daarbij hoort ook aandacht voor bestaande bouwwerken, grasland en vruchtbare landbouwgrond en de wijze waarop deze beschermd kunnen worden tegen wateroverlast. In de verdere planuitwerking wordt per gebied gekeken hoe maatregelen zo goed mogelijk kunnen worden ingepast, met oog voor bestaande functies zoals landbouw. Daarbij kijken we niet alleen naar water, maar ook breder naar andere ontwikkelingen en belangen in het gebied. Zo streven we naar een oplossing die zo goed mogelijk werkt voor het geheel. |

| | | |
|---|---|---|
| | rondom Crèvecoeur.<br><br>De indiener verzoekt om grasland te behouden vanwege het hoge waterbergend vermogen, snelle herstelcapaciteit, positieve effecten op waterkwaliteit en beperkte inzet van gewasbescherming. Indiener refereert hierin naar verschillende bronnen van o.a. het IPCC en de WUR. | |
| 14g | De indiener verzoekt om dijken en kaden robuust en "beverproof" in te richten en geeft aan dat het stimuleren van de beverpopulatie ongewenst is omdat deze graafschade aanrichten aan waterkeringen. | De zorgen die de indiener aangeeft met betrekking tot de bever worden herkend door het waterschap. Omdat de bever en zijn leefomgeving beschermd zijn kunnen we niet zomaar een bever verjagen, verstoren of vangen. We werken in projecten eraan om onze gebieden zo goed mogelijk in te richten zodat we het gebied veilig is voor de mens én aantrekkelijk voor de bever. We zijn als dijkbeheerder ook volop aan het werk in het veld om de dijken veilig te houden. En door het opstellen van beleid en het uitwerken van effectieve maatregelen proberen we ook schade door fauna te voorkomen en te beperken. Meer informatie is te vinden op https://www.aaenmaas.nl/onswerk/veilige-dijken/zorg-bever-dijk-sloot/. |
| 14h | De indiener geeft aan dat er twijfels zijn over het effect van bufferstroken langs watergangen en refereert naar een bron die stelt dat er een negatief effect is van bufferstroken op de waterkwaliteit. | De verplichting van bufferstroken langs watergangen is onderdeel van bestaande wet- en regelgeving. Bij de uitwerking van het Programma Howabo dienen we daar rekening mee te houden. |
| 14i | Indiener verzoekt om verbetering van gemaalcapaciteit en geeft aan dat huidige afvoercapaciteit onvoldoende is gezien lange afvoertijden na overstroming, en dat schadeafhandeling rekening moet houden met duur van overlast. | In het Programma is vooralsnog uitgegaan van het functioneren van het bestaande gemaal Groenendaal. Tegelijkertijd wordt herkend dat de huidige leeglooptijd (orde grootte van circa 70 dagen) relatief lang is en een belangrijk aandachtspunt vormt. In de verdere planuitwerking van de Bokhovense polder wordt dit meegenomen. Daarbij wordt bezien in hoeverre de leeglooptijd kan worden verkort. De planuitwerking van de Bokhovense Polder is voorzien in een latere fase (indicatief 2035–2050). Dan wordt de "puzzel" gelegd waarin ook rekening gehouden wordt met een mogelijke dijkversterking/verlegging, met Howabo en andere gebiedsontwikkelingen zodat een integrale en robuuste oplossing kan worden uitgewerkt. Indien verbetering van de afvoercapaciteit niet haalbaar blijkt wordt bij de verdere uitwerking ook aandacht besteed aan schadeafhandeling in relatie tot duur van overlast. |
| 14j | De indiener stelt dat gebruik van windturbines en zonne-energie onwenselijk zijn vanwege netcongestie en stelt dat er | Het Programma Howabo richt zich op de Howabo-opgave, namelijk het voldoen aan de omgevingsnorm voor de overstromingskans van eens per 150 jaar in het |

| | | |
|---|---|---|
| | sprake is van zwerfstroom waar sommige diersoorten gevoelig voor zijn. Indiener stelt dat wieken van windturbines schadelijke stoffen bevatten die door gebruik vrijkomen. Indiener verzoekt om voorafgaand aan projecten nulmetingen uit te voeren naar milieuaspecten zoals zwerfstroom, Bisphenol BPA, geluid en trillingen. Indiener geeft aan dat volgens het Nevele arrest op grond van het voorzorgsprincipe de MER beter in de Strategisch Milieu Beoordeling (Europese richtlijn 2001/42/EG) uitgevoerd kan worden. | regionale watersysteem. Het Programma maakt geen keuzes over de ontwikkeling of locatie van windturbines, zonnevelden of andere vormen van energieopwekking. Eventuele besluitvorming over duurzame energieprojecten vindt plaats door de daarvoor bevoegde overheden binnen afzonderlijke procedures. De door indiener genoemde aspecten vallen daarom buiten de reikwijdte van dit Programma. Bij de verdere planuitwerking wordt wel rekening gehouden met andere ruimtelijke opgaven en ontwikkelingen in het gebied. Daarbij wordt de samenhang tussen verschillende opgaven beschouwd en vindt afstemming plaats met betrokken overheden en gebiedspartners. |
| 14k | De indiener benadrukt het belang van effectief gebruik, beheer en onderhoud van kunstwerken en communicatiemiddelen ter voorkoming van slachtoffers bij natuurrampen. | U benadrukt terecht goed en effectief gebruik, beheer en onderhoud van kunstwerken. Dit valt onder regulier werk voor de waterschappen wat we blijven voortzetten.<br>Naast het informeren en betrekken van inwoners en belangenorganisaties bij het vormgeven van Programma Howabo is het creëren van bewustzijn rondom zorgvuldig omgaan met water een belangrijk nevendoel van de huidige communicatieaanpak. |
| 14l | De indiener vraagt zich af waarom de algemene besturen van de betrokken waterschappen de stukken niet hebben kunnen beoordelen. | De waterschapsbesturen zijn gedurende het project meermalen geïnformeerd over de opgave, de maatregelen, de planMER, het opstellen van het Programma en hebben zij aandachtpunten meegegeven. Het AB van waterschap Aa en Maas heeft ingestemd met een strategische reservering van 175 miljoen. Waterschap de Dommel heeft ook een reservering opgenomen in de Voorjaarsnota 2027. Na verwerking van de zienswijzen op het Ontwerp-Programma hebben de AB's het laatste woord over het Programma. Het AB is bevoegd voor vaststelling van het Programma. De plannen van individuele maatregelen zullen worden uitgewerkt, waarbij de omgeving wordt betrokken en uiteindelijk de besluitvorming ligt bij de bevoegde gezagen. |
| 14m | De indiener geeft aan dat onduidelijk is of voldoende financiële middelen beschikbaar zijn en verzoekt om geen grondverwerving of onteigeningsprocessen te starten zonder zekerheid over financiering. | De financiering valt in de eerste plaats onder de verantwoordelijkheid van de waterschappen. Beide waterschappen hebben ieder 175 miljoen euro gereserveerd voor de eerste set aan maatregelen tot 2035. Echter, de problematiek rond 's-Hertogenbosch is dusdanig groot en uniek dat cofinanciering vanuit meerdere partijen zoals het Rijk en Provincie gerechtvaardigd is. Dit past minder goed in reguliere subsidies en vraagt om maatwerk. Er wordt verder ingezet op de lobby en coördinatie op de (rijks)loketten, met name rondom de maatregelen die ruimtelijke impact hebben en waarbij meerdere doelen gecombineerd kunnen worden. |

| | | |
|---|---|---|
| | | Vooralsnog is het uitgangspunt dat voor de ruimtelijke ingrepen niet onteigend wordt. Grondverwerving is beperkt nodig, mogelijk alleen daar waar bijvoorbeeld dijken of inlaatwerken nodig zijn. Dit maakt onderdeel uit van de volgende fase, daar wordt de benodigde inrichting verder uitgewerkt. De waterschappen zetten altijd in op strategische grondverwerving. Deze lijn zal hier ook aangehouden worden. |
| 14n | De indiener geeft aan dat het participatieproces geen goede afspiegeling vormt van de samenleving en dat grondgebruikers onvoldoende betrokken zijn. | Via een set aan activiteiten is de participatie vormgegeven, waarbij ook gelet is op een goede afspiegeling van de samenleving in het programmagebied. In verband met de grootte van het gebied is een digitale raadpleging uitgevoerd waaraan de hele bevolking in het plangebied, zowel beneden- als bovenstrooms, kon meedoen. Deze 'Participatieve Waarde Evaluatie' gebeurde op basis van een representatieve steekproef om zo een goede afspiegeling van de bevolking te krijgen. Daarnaast was er voor eenieder de gelegenheid om aan de raadpleging deel te nemen. De raadpleging is gepromoot via onder andere regionale tv, regionale en lokale kranten en sociale media.<br>Voor de organisaties die een aanzienlijke grond/pacht/ economische positie hebben in het plangebied of daar representant voor zijn, zijn inspraakmomenten georganiseerd. Dit zijn Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Brabants Landschap, Brabants Particulier Grondbezit en ZLTO. Tijdens deze inspraakmomenten hebben betrokken partijen de kans gekregen te adviseren en is teruggekoppeld wat met hun ingebrachte aandachtspunten en suggesties is gedaan.<br>Daarnaast hebben we gedurende deze Verkenningsfase bepaalde inwoners en ondernemers benaderd die direct gevolgen gaan merken van de mogelijke oplossingsrichtingen. De gesprekken hebben een indruk gegeven van de belangen die positief en negatief geraakt worden en zijn meegenomen in de afweging om tot de set van maatregelen te komen. In de volgende fase, de planuitwerking, zullen per project de direct belanghebbenden in meer detail betrokken worden. |
| 14o | Indiener wil weten hoe de participatie verder vorm wordt gegeven kijkend naar het verdrag van Aarhus en relevante jurisprudentie. | De ter inzagelegging van Programma Howabo en bijbehorend PlanMER is een formeel participatiemoment waarin inwoners en belanghebbenden via de documenten kennis kunnen nemen van onder meer de milieueffecten en een reactie kunnen geven. De reacties zijn onderdeel van het dossier waarop de twee bevoegde gezagen (de twee waterschappen) hun komende besluit t.a.v. het Programma baseren. Bij een Programma onder de Omgevingswet is geen |

| | | |
|---|---|---|
| | | mogelijkheid om in beroep te gaan tegen het voorgestelde beleid in het Programma. In de volgende fase, de planuitwerking van de maatregelen, wordt per uit te werken maatregel een daarbij passende participatie uitgewerkt. Waar nodig is op projectniveau een projectMER-traject aan de orde. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**
De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.2.5 ZLTO de Langstraat

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 28a | Indiener verzoekt om het uitgangspunt van voortzetting van huidig agrarisch gebruik van gronden in waterbergingsgebieden expliciet en consequent op te nemen in het Programma, inclusief bij de maatregelen (Bokhovense Polder), (Dungense Polder) en (Vergroten Drongelens Kanaal), conform de vermelding bij (Baardwijkse Overlaat). | Wij danken de indiener voor dit compliment. |
| 28b | Indiener geeft aan dat beperkingen op bouwactiviteiten in waterreserveringsgebieden te ver gaan en verzoekt om ruimte te behouden voor agrarische bedrijfsontwikkeling en verduurzaming, waarbij proportioneel wordt omgegaan met het verlies aan waterbergingscapaciteit. | De grond die gebruikt wordt om water tijdelijk te parkeren, kan zeker ook gebruikt worden voor landbouw in tijden dat er geen hoogwater is. Die combinaties moeten opgezocht worden, want ruimte is immers schaars! Uitgangspunt is dat huidig functiegebruik in principe mogelijk blijft. |
| 28c | Indiener verzoekt om, net als bij (Bokhovense Polder), het belang van bedrijfsverduurzaming expliciet mee te nemen bij de aanwijzing en planologische uitwerking van het waterreserveringsgebied (Dungense Polder). | De beperking van bouwactiviteiten in reserveringsgebieden waterberging is gericht op het beschermen van het waterbergend vermogen van de reserveringsgebieden en ligt vast in de omgevingsverordening van de provincie.<br>In de beoogde gebieden zal waterberging een plek krijgen naast de bestaande / of al voorziene functie. De planuitwerking zal erop gericht zijn dat de uitvoering van die functie mogelijk zal blijven. Mocht dit niet mogelijk zijn dan is (nadeel)compensatie aan de orde. |
| 28d | Indiener geeft aan dat de begrenzing van (Baardwijkse Overlaat West) en aangrenzende delen onvoldoende duidelijk is en verzoekt om verduidelijking en om de planologische | In paragraaf 4.5.5 Bokhovense polder van het Programma Howabo was opgenomen: "*De te realiseren kades zijn landschappelijk in te passen met een flauw talud en beperkte aanleg- hoogte. Maar de kades geven wel beperkingen voor toekomstige ontwikkelingen van bedrijven en particulieren, omdat de kades rondom* |

| | | |
|---|---|---|
| | reserveringsstatus te laten vervallen voor delen die buiten de planvorming blijven. | *bouw- en bedrijfskavels worden geplaatst. Daarom wordt in de planuitwerkingsfase ook het belang van bedrijfsverduurzaming meegenomen*." In paragraaf 4.5.3 Dungense Polder was een dergelijke zinsnede betreft bedrijfsverduurzaming inderdaad niet opgenomen. Dit is aangepast. Er is een aanvulling opgenomen in 4.5.3 in het Programma Howabo: "*De aan te leggen kades geven mogelijk beperkingen voor toekomstige ontwikkelingen van bedrijven en particulieren. Daarom wordt in de planuitwerkingsfase ook het belang van bedrijfsverduurzaming meegenomen.*" |
| 28e | Indiener verzoekt om bij de verdere uitwerking van (Bokhovense Polder) alternatieve maatregelen zoals ophoging van bedrijven en het realiseren van terpen expliciet op te nemen, en om ondernemers actief te betrekken, faciliteren en vroegtijdig te betrekken met korte communicatielijnen en een duidelijk aanspreekpunt. | In het Programma is het ruimtebeslag op hoofdlijnen weergegeven. De exacte begrenzing wordt in de planuitwerkingsfase verder uitgewerkt en verfijnd. Dit betekent dat de uiteindelijke invulling nauwkeuriger wordt en mogelijk ook kleiner dan nu indicatief is weergegeven. Ten aanzien van de reserveringsstatus geldt dat de reservering voor de Baardwijkse Overlaat West inmiddels is vervallen. |
| 28f | Indiener geeft aan dat de koppeling met GGA Vlijmens Ven en GGA Loonse en Drunense Duinen onduidelijk is en verzoekt om af te zien van extra ruimteclaims zoals landschappelijke verbindingen die verder gaan dan noodzakelijk voor waterberging, vanwege negatieve effecten op draagvlak en landbouwgrond. | In de planuitwerkingsfase kijken we per locatie hoe we bestaande bebouwing zo goed mogelijk kunnen beschermen. Dat kan door middel van dijkjes, maar ook oplossingen zoals het ophogen van bebouwing (bijvoorbeeld op terpen) sluiten we op voorhand niet uit. We willen hierin per situatie kijken wat het beste past. Daarnaast vinden we het belangrijk dat ondernemers en bewoners goed betrokken worden bij de planuitwerking. Hun kennis van het gebied is waardevol en helpt om tot betere oplossingen te komen. We nemen het advies over om te zorgen voor duidelijke aanspreekpunten en korte communicatielijnen. |
| 28g | Indiener verzoekt om bij de begrenzing van (Bokhovense Polder) aan te sluiten bij bestaande perceelsgrenzen, doorsnijding van huiskavels te vermijden en te heroverwegen of het gebied niet te ruim is begrensd. | We herkennen dat de koppeling met andere opgaven, zoals GGA's Vlijmens Ven en Loonse en Drunense Duinen, op dit moment nog niet altijd duidelijk is. Vanuit het Programma Howabo is het doel het aanpakken van wateroverlast. Het realiseren van extra ruimte voor natuur of landschappelijke verbindingen is daarbij geen doel op zich. We willen vanuit Howabo dus niet zelfstandig extra ruimte voor natuur opeisen. Tegelijkertijd sluiten we niet uit dat in de planuitwerkingsfase verbindingen worden gelegd met andere opgaven in het gebied. Dit gebeurt in samenhang met partijen zoals de provincie en binnen trajecten zoals de GGA. Daar wordt gekeken hoe verschillende opgaven (zoals water, natuur, maar zeker ook landbouw) zo goed mogelijk samen kunnen komen binnen de beschikbare ruimte. In de verdere uitwerking zoeken we dus naar een goede balans, waarbij het |

| | | |
|---|---|---|
| | | uitgangspunt blijft dat maatregelen vanuit Howabo doelmatig zijn voor de wateropgave en zorgvuldig worden ingepast. |
| 28h | Indiener verzoekt om expliciet vast te leggen dat huidig agrarisch gebruik in (Bokhovense Polder) kan worden voortgezet en dat gronden planologisch een agrarische bestemming behouden. | In het Programma Howabo is het ruimtebeslag op hoofdlijnen weergegeven en gaat het om een maximale indicatie van wat nodig kan zijn. De uiteindelijke begrenzing ligt nog niet vast en wordt in de planuitwerkingsfase nader bepaald en verfijnd. Dit betekent dat het gebied in de verdere uitwerking mogelijk ook kleiner en preciezer wordt begrensd. Daarbij nemen we als belangrijk uitgangspunt mee dat we zoveel mogelijk aansluiten bij bestaande perceelsgrenzen en proberen om doorsnijding van huiskavels te voorkomen. Ook wordt gekeken naar een zorgvuldige inpassing ten opzichte van bouwblokken en bestaande functies. |
| 28i | Indiener verzoekt om een adequate en integrale schaderegeling voor waterbergingsgebieden, inclusief nadeelcompensatie, inrichtingsschade, gewasschade, schade aan mestkelders en vervolgschade zoals slib en structuurschade. | In het Programma is als uitgangspunt opgenomen dat bestaand functiegebruik, zoals landbouw, in principe behouden blijft. Vanuit Howabo is het niet het doel om gronden een andere bestemming te geven dan de huidige (bijvoorbeeld agrarisch) functie. In de planuitwerkingsfase wordt verder gekeken hoe de maatregelen precies worden ingepast en hoe waterberging en huidig gebruik zo goed mogelijk samen kunnen gaan. Daarbij maken we per locatie een zorgvuldige afweging. |
| 28j | Indiener geeft aan dat inzet van waterberging zonder voorafgaande inzet van (Gemaal Crèvecoeur) onlogisch is en verzoekt om een duidelijke en uitlegbare inzetvolgorde waarin deze maatregel wordt meegenomen | Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie) |
| 28k | Indiener verzoekt om het uitgangspunt van voortzetting van huidig agrarisch gebruik van gronden in waterbergingsgebieden expliciet en consequent op te nemen in het Programma, inclusief bij de maatregelen (Bokhovense Polder), (Dungense Polder) en (Vergroten Drongelens Kanaal), conform de vermelding bij (Baardwijkse Overlaat). | Vanuit de samenhang van het Programma is in het Programma voorzien en opgenomen dat een inzetvolgorde van maatregelen wordt opgesteld**.** De inzetvolgorde zal uitlegbaar zijn, wat niet wil zeggen dat iedereen het daar mee eens zal hoeven te zijn. We kunnen de opmerking van indiener over de volgorde gemaal en berging(en) volgen. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

Als gevolg van zienswijze 28d is in het Programma in paragraaf 4.5.3. Dungense Polder de volgende tekst opgenomen: "*De aan te leggen kades geven mogelijk beperkingen voor toekomstige ontwikkelingen van bedrijven en particulieren. Daarom wordt in de planuitwerkingsfase ook het belang van bedrijfsverduurzaming meegenomen.*"

### 4.2.6 Het Vlijmens Lint

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 29a | Indiener spreekt waardering uit voor de wijze waarop de volgorde van uitstroom uit de compartimenten is uitgewerkt, waaronder de omkeerbare inlaat bij het Engelermeer en de inzet van extra pompen om de Moerputten snel te ontlasten. | Wij danken de indiener voor dit compliment. |
| 29b | Indiener geeft aan dat de koppeling van de wateropgave aan de ecologische en recreatieve opgave in de Bokhovense polder verder moet worden uitgewerkt, met nadruk op het verbreden van de ecologische verbindingszone tussen onder andere Biessertpolder, Sompen en Zooislagen, Bossche Broek, Vughtse Gement en het Engelermeer, en het realiseren van samenhangende waterberging, natuurontwikkeling en recreatieve wandelmogelijkheden. | We herkennen het belang van een goede samenhang tussen water, landbouw, natuur en recreatie. Ruimte is immers schaars. Het Programma is op hoofdlijnen en werkt deze koppelingen nog niet in detail uit. In de planuitwerkingsfase wordt verder gekeken naar hoe de maatregelen precies worden ingepast en hoe waterberging, huidig gebruik en andere opgaven zo goed mogelijk samen kunnen gaan. We maken per locatie een zorgvuldige afweging. |
| 29c | Indiener verzoekt om betrokken te worden bij de verdere uitwerking van het programmaonderdeel voor de Bokhovense polder. | We vinden het belangrijk om betrokkenen goed mee te nemen in de verdere uitwerking. In de planuitwerkingsfase worden belanghebbenden, zoals grondeigenaren, bewoners en ondernemers, actief betrokken. We gaan met elkaar in gesprek om kennis van het gebied en belangen goed mee te nemen in het ontwerp. |
| 29d | Indiener verzoekt om betrokken te worden bij de verdere uitwerking van het programmaonderdeel voor de Bokhovense polder. | In de eerste fase van het Programma zal de focus en uitwerking liggen op de optimalisatie van de waterberging in het Engelermeer. Gezien onderstaande punten is betrokkenheid van indiener zeker mogelijk om hierin al mee te denken. De verdere uitwerking van de Bokhovense polder vindt in een volgende fase plaats. Zie hiervoor ook de algemene toelichting, in paragraaf 2.2.1. (Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo). |
| 29e | Indiener vraagt om toelichting op de keuze voor de ligging van de scheidingskade tussen Biessertpolder en Bokhovense polder en op verschillen met eerdere plannen uit Howabo. | Het klopt dat er verschillende plannen zijn voor het Engelermeer, de Biessertpolder en de Bokhovense Polder. Met name de inzet van de Bokhovense Polder is nieuw ten opzichte van eerdere Howabo plannen. In het Programma werken we nu eerst aan het optimaliseren van het Engelermeer en hebben we aandacht voor de relatie met Biessertpolder. De randweg GOL nemen we als uitgangspunt voor het ontwerp en dient tevens als scheidingskade tussen het Engelermeer en de Biessertpolder. In die uitwerking zal aandacht zijn voor de punten die indiener aandraagt. Ook hier |

| | | |
|---|---|---|
| | | geldt, zoals indiener aangeeft, nog zeker de mogelijkheid om mee te denken en belangrijke punten van het gebied aan te dragen. De Bokhovense Polder wordt pas later uitgewerkt. Dan zal opnieuw aandacht zijn voor de werking tussen de Biessertpolder, Engelermeer en de Bokhovense Polder en de bijbehorende kades. |
| 29f | Indiener geeft aan dat het plan onvoldoende duidelijkheid biedt over de ligging van de Nieuw Bossche sloot, de waterafvoer uit compartimenten, de technische oplossingen (zoals duikers), en de mogelijkheden om water langer vast te houden conform de doelstellingen. | De indiener maakt een duidelijk punt, en de uitwerking van afvoer en behoud van de goede waterhuishouding van het gebied heeft natuurlijk onze aandacht. De uitwerking op dit detailniveau zijn geen onderdeel van het Programma Howabo dus dat is ook de reden dat dit niet op de kaart te zien is. De ligging van de Bossche sloot, de kunstwerken die daarbij horen en de leegloooproute zal onderdeel zijn van de een verdere uitwerking van de maatregelen Engelermeer en Bokhovense Polder waarin goed bekeken moet worden wat nodig is om water vast te houden of af te voeren. Zie hiervoor ook de algemene toelichting, in paragraaf 2.2.1. (Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo). |
| 29g | Indiener geeft aan dat de landschappelijke inpassing van kades en mogelijke verhoging van de Voorste Zeedijk, al dan niet met autoverkeer, onvoldoende is uitgewerkt, terwijl dit belangrijke gevolgen heeft voor zicht en geluid voor recreanten in de polder. | We begrijpen dat de landschappelijke inpassing en de beleving van het gebied belangrijke aandachtspunten zijn. Bij de verdere uitwerking van de Bokhovense polder gaan we uit van de bestaande situatie, inclusief het project Gebiedsontwikkeling Oostelijke Langstraat (GOL). Deze vormt het vertrekpunt voor de planuitwerking van de waterberging. In de planuitwerkingsfase wordt niet alleen gekeken naar de technische werking, maar ook naar effecten op het landschap, zichtlijnen, geluid en recreatief gebruik. De relatie met bestaande en toekomstige recreatieroutes wordt hierin meegenomen. |
| 29h | Indiener geeft aan dat de lange realisatietermijn van 10–15 jaar kan leiden tot het aanleggen van tijdelijke of suboptimale oplossingen die binnen korte tijd opnieuw aangepast moeten worden, en vraagt om dit te voorkomen en alternatieven te verkennen. | We begrijpen deze zorg. Het is inderdaad niet wenselijk om maatregelen te nemen die later weer aangepast moeten worden. Tegelijkertijd is het niet mogelijk om alles in één keer uit te voeren, zowel vanwege capaciteit als beschikbare middelen. Daarom is gekozen voor een gefaseerde aanpak. In de eerste fase richten we ons op het verbeteren van wat er al is en op maatregelen die snel veel effect hebben, zoals het vergroten van afvoercapaciteit (bijvoorbeeld een gemaal). In een latere fase volgen andere maatregelen, zoals uitbreiding van bestaande bergingsgebieden (waaronder de Bokhovense polder). Dat betekent niet dat we nu niets doen met de lange termijn. Bij maatregelen die we nu al uitvoeren, kijken we waar mogelijk vooruit zodat ze later ook bruikbaar blijven. Een voorbeeld is de inlaat bij het Engelermeer, die zo wordt ontworpen dat deze in de toekomst ook kan bijdragen aan het vullen van de Bokhovense polder. Op die manier proberen we |

| | | |
|---|---|---|
| | | ervoor te zorgen dat stappen die we nu zetten, passen in het grotere geheel en zoveel mogelijk 'toekomstbestendig' zijn. |
| 29i | Indiener verzoekt om zoveel mogelijk kap van bomen en bosschages te voorkomen en, indien kap noodzakelijk is, compensatie toe te passen volgens de normen van het Norminstituut Bomen in plaats van een 1:1-compensatie. | We vinden het belangrijk om zorgvuldig om te gaan met bestaande bomen en groenstructuren. In de uitwerking proberen we kap zoveel mogelijk te voorkomen. Tegelijkertijd is dat niet overal te vermijden. Als kap toch nodig is, wordt gekeken naar passende compensatie. Daarbij houden we rekening met geldende beleidskaders. |
| 29j | Indiener geeft aan dat het Programma het probleem van de geitenboerderij nabij de bebouwde kom niet oplost maar omzeilt met kades, en stelt dat dit een gemiste kans is gezien gezondheidsrisico's en extra kosten van aanvullende kades. | Het Programma is nog geen definitieve uitwerking van de maatregelen. De precieze inrichting van de waterberging in de Bokhovense polder wordt pas in de planuitwerkingsfase verder uitgewerkt. De primaire opgave van Howabo is echter het realiseren van voldoende ruimte voor water en het verminderen van wateroverlast. Daarbij zoeken we, vanwege de urgentie van onze opgave, naar oplossingen die technisch effectief én haalbaar zijn. Soms kan dat gecombineerd worden met andere opgaven, maar dat is niet altijd het geval. In dit geval valt de situatie rondom de geitenboerderij buiten de directe opgave en verantwoordelijkheid van het waterschap binnen dit Programma. Dat neemt niet weg dat we in de planuitwerking wel zorgvuldig kijken naar de inpassing van maatregelen in de omgeving. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.2.7 ZLTO Dommel en Aa

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 30a | Indiener verzoekt om het expliciet opnemen van het uitgangspunt dat huidig agrarisch gebruik voortgezet kan worden in alle waterbergingsgebieden, waaronder de Dungense polder en (Baardwijkse Overlaat), en stelt dat dit uitgangspunt momenteel onvoldoende en inconsistent is verwoord in het Programma. | In het Programma Howabo staat in paragraaf 4.5.6 Baardwijkse Overlaat onder het kopje "Ruimtelijke inpassing en betrokken partners" bij het eerste opsommingsteken dat "*Uitgangspunt bij de inrichting is dat huidig functiegebruik voortgezet kan worden*". Dit is niet bij alle nieuw beoogde waterbergingsgebieden zo duidelijk benoemd. Uitgangspunt van het Programma is dat het huidige grondgebruik in principe voortgezet kan worden. Er wordt een aanvulling opgenomen in het Programma Howabo. Waarbij voor de Bokhovense polder, |

| | | |
|---|---|---|
| | | Dungense polder de tekst "*Uitgangspunt bij de inrichting is dat huidig functiegebruik in principe voortgezet kan worden*" ook wordt opgenomen. |
| 30b | Indiener geeft aan dat aanvullende ambities zoals realisatie van een ecologische verbindingszone (EVZ), ontwikkeling van een landschapspark en herstel van cultuurhistorische waarden in de Dungense polder ongewenst zijn, omdat deze het agrarisch gebruik onder druk zetten en kunnen leiden tot herhaling van negatieve ervaringen uit eerdere Howabo-ontwikkelingen. | In de komende decennia dienen zich nog diverse ruimtelijke opgaven aan vanuit een breed maatschappelijk perspectief, ook in en om de Dungense Polder. Sommige zijn nog ver weg en andere dienen zich al sneller aan, zoals de opwek van zonne-energie. Of en hoe dit effect heeft op de Dungense Polder en het huidige ruimtegebruik wordt in afzonderlijke plannen uitgewerkt met een eigen participatie- en besluitvormingstraject. In het voorliggende Programma Howabo ligt de focus op het reserveren en borgen van de toekomstige waterberging. We constateren dat bij een eventuele doorontwikkeling van de Dungense Polder met één of meerdere toekomstige opgaven en het daaruit voorvloeiende ruimtegebruik, dit belang moet worden meegenomen. |
| 30c | Indiener geeft aan dat aanwijzing en inzet van circa 80 hectare landbouwgrond in de Dungense polder leidt tot grote economische en teeltrisico's, zoals verlies van uniek uitgangsmateriaal, schade door vervuild slib, bruinrot en knolcyperus, en negatieve gevolgen voor contracten. Indiener vermoedt dat in de effectbeoordeling deze specifieke kennis geen plek heeft gekregen in de planMER. | Het Programma Howabo zit in de verkenningsfase. In het planMER zijn milieueffecten globaal onderzocht, met als doel de belangrijkste kansen, risico's en onderscheidende effecten in beeld te brengen. Dat is passend bij het detailniveau van de verkenningsfase. In de vervolgfase wordt onderzocht op welke wijze deze aandachtspunten een plek kunnen krijgen in het projectMER. Daar is ruimte voor een nadere en meer gedetailleerde beoordeling van de effecten. Ook wordt in de vervolgfasen onderzocht hoe het effect op landbouw voorkomen kan worden. Indien blijkt dat voorkomen niet mogelijk is, wordt onderzocht hoe het effect gecompenseerd kan worden. |
| 30d | Indiener verzoekt om een deugdelijke en volledige schaderegeling die alle vormen van schade vergoedt, en stelt dat de huidige regeling hiervoor ontoereikend is en moet worden aangepast. | Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie) |
| 30e | Indiener vraagt zich af of het ruimtebeslag van versterking van de A2 de bergingscapaciteit van de maatregel (Dungense polder) verder beperkt, en geeft aan dat de verhouding tussen maatschappelijke kosten en beperkte capaciteit mogelijk niet proportioneel is. | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 6b. |
| 30f | Indiener verzoekt om geen beperkingen op te leggen aan gangbare ontwikkelingen, zoals bouwactiviteiten en bedrijfsontwikkeling, binnen waterreserveringsgebieden, en stelt dat dergelijke beperkingen negatieve gevolgen hebben | Uw zienswijze over het aanwijzen van een waterbergingsgebied sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.3 (Aanwijzen van een reserveringsgebied voor waterberging). |

| | | |
|---|---|---|
| | voor leefbaarheid en toekomstbestendigheid van agrarische bedrijven. | |
| 30g | Indiener verzoekt om, net als bij de Bokhovense polder, ook in andere reserveringsgebieden expliciet rekening te houden met de noodzaak tot bedrijfsverduurzaming. | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 28d. |
| 30h | Indiener verzoekt om de begrenzing van de Dungense polder aan te passen door het gebied ten zuiden van de Kloosterstraat te schrappen als reserveringsgebied binnen de maatregel Dungense polder, vanwege grote zorgen bij betrokken agrariërs. En voor het resterende gebied te waarborgen dat planologische reservering niet leidt tot beperkingen voor bestaand gebruik en bedrijfsontwikkeling, in combinatie met een aangepaste schaderegeling. | Uw zienswijze over de begrenzing van een reserveringsgebied, schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen. Zie paragraaf 2.2.3 (Aanwijzen van een reserveringsgebied voor waterberging) en paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie). |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

Als gevolg van zienswijze 30a en 30g is in het Programma in paragraaf 4.5.3. Dungense Polder en paragraaf 4.5.5. Bokhovense Polder (Bergen) de volgende tekst opgenomen: "*Uitgangspunt bij de inrichting is dat huidig functiegebruik in principe voortgezet kan worden.*"

## 4.2.8 Roeivereniging de Hertog

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 33a | Indiener spreekt waardering uit voor de informatiemiddag over Howabo en geeft aan dat de verschillende maatregelen helder en uitgebreid zijn toegelicht. | Wij danken de indiener voor dit compliment. |
| 33b | Indiener verzoekt om bij de maatregel (Peilregulatie tussen Dommel en Aa) rekening te houden met het gebruik van de Dommel als roeiwater, inclusief een minimale diepgang van 1 meter, een aanbevolen diepgang van 2 meter en een doorvaartbreedte van minimaal 20 meter ten behoeve van classificatie als roeiwater A | Bevaarbaarheid van de Stadsdommel is uitgangspunt voor het ontwerp van het peilregulerende kunstwerk. Dit betekent dat bij het ontwerp van het kunstwerk rekening wordt gehouden met de doorvaarbaarheid. |
| 33c | Indiener stelt voor om bij werkzaamheden aan de drempel van het Afwateringskanaal Drongelen een voorziening aan te leggen waarmee overstappen van roeiboten aan weerszijden | De indiener verzoekt om een extra voorziening aan te leggen. De condities en mogelijkheden voor realisatie van deze overstap worden onderzocht in de planuitwerking van deze maatregel. |

| | | |
|---|---|---|
| | van de drempel mogelijk wordt, zodat het kanaal gebruikt kan worden als roeiwater. | |

**Aanpassingen in Programma of planMER**
De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

## 4.3 Particuliere indieners

### 4.3.1 Indiener 1

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 2a | Indiener spreekt waardering uit voor het Programma Hoogwater Aanpak Brabant-Oost (Howabo), de betrokkenheid, de uitgevoerde onderzoeken en de samenwerking. | Wij danken de indiener voor dit compliment. |
| 2b | Indiener verzoekt om in Howabo ook nadruk te leggen op mitigatie van klimaatverandering, niet uitsluitend op adaptatie, gezien het voorkomen van broeikasgasemissies volgens indiener effectiever en goedkoper is dan alleen het beperken van gevolgen. | Indiener vestigt terecht de aandacht op het voorkomen van klimaatopwarming i.p.v. aanpassing aan de gevolgen daarvan. De Howabo-opgave komt echter voort uit de normstelling met betrekking tot de kans op wateroverlast. Door de opwarming van het klimaat valt er meer neerslag, waardoor de kans op wateroverlast groter wordt en dus nieuwe opgaven ontstaan. Naast de taak van de waterschappen t.a.v. wateroverlast (uit het oppervlaktewater dat zij in beheer hebben), richten waterschappen zich in andere programma's en strategieën zich ook op reductie van energiegebruik, de uitstoot van CO2 bij bouwprojecten in het veld en stikstof compensatie. Waterschap Aa en Maas wil in 2030 energieneutraal en in 2050 klimaatneutraal zijn.Waterschap de Dommel heeft als doel om in 2035 klimaatneutraal te zijn. |
| 2c | Indiener verzoekt om bij de uitvoering van alle maatregelen het bestaande bomenbestand te behouden, en indien kap noodzakelijk is, minimaal te compenseren met nieuwe aanplant (biomassa). Tevens stelt indiener voor direct te starten met het planten van vervangende bomen. | De uitvoering van de maatregelen vindt plaats binnen de kaders van wet- en regelgeving. Daarbij hebben we ook aandacht voor het bestaande bomenbestand en de herplantplicht van bomen en de beleidskaders ten aanzien van biodiversiteit. |

| | | |
|---|---|---|
| 2d | Indiener geeft aan dat bij 'Verhogen maatgevende waterstand naar 5.20m+NAP' rekening gehouden moet worden met de impact op bestaande levensvormen en stelt voor levensvormen te stimuleren die bestand zijn tegen het hogere waterpeil. | In het planMER, behorende bij het Programma Howabo, is op hoofdlijnen onderzocht wat het effect van de maatregelen is op natuurgebieden en beschermde soorten. In de vervolgfase is ruimte voor een nadere en meer gedetailleerde beoordeling van de effecten en wordt onderzocht op welke wijze eventuele negatieve effecten kunnen worden voorkomen of beperkt. Door de lage frequente van een Howabo-situatie (kans van 1x in de 150 jaar) is het stimuleren van levensvormen die bestand zijn tegen overstroming, niet doelmatig. |
| 2e | Indiener verzoekt om bij de uitvoering de maatregelen geen fossiele brandstoffen en materialen met hoge CO2-uitstoot, zoals beton, te gebruiken, om extra CO2-uitstoot te voorkomen. | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 2b. |
| 2f | Indiener stelt voor dat Howabo en betrokken overheden niet alleen maatregelen nemen voor wateroverlast, maar ook een beroep doen op inwoners om bij te dragen aan het terugdringen van fossiele brandstoffen en het vergroten van groene en onverharde oppervlakken, in aanvulling op bestaande tips zoals het afkoppelen van regenwaterafvoer. | Wij danken de indiener voor de ondersteuning bij ons streven om naast het vergroten van het waterbewustzijn van de inwoners hen ook handelingsperspectief te bieden om bij te dragen aan een klimaatrobuust watersysteem. Daarvoor hebben beide waterschappen een communicatiestrategie opgesteld en zijn subsidies beschikbaar om inwoners te stimuleren. |
| 2g | Indiener verzoekt om blijvende en versterkte inzet op het verbeteren van de kwaliteit van oppervlaktewater, met aandacht voor het terugdringen van mest, gewasbeschermingsmiddelen en medicijnresten, mede in het belang van de drinkwatervoorziening. | In andere kaders, beleidstrajecten en projecten werken de waterschappen aan de genoemde punten, met de instrumenten die zij daarvoor beschikbaar hebben. |
| 2h | Indiener geeft aan dat bij maatregelen in Howabo meer aandacht moet zijn voor het beschermen van dieren en planten, zowel voor soorten op als buiten de Rode Lijst, gezien de risico's van verdrinking, voedselgebrek en schade aan gewassen, bomen en struiken. | Wij onderschrijven het belang van het beschermen van dieren en planten bij de verdere uitwerking en uitvoering van de maatregelen binnen Howabo. Bij de totstandkoming van het Programma is in de PlanMER in de milieubeoordelingen expliciet aandacht besteed aan de mogelijke effecten op natuurwaarden, waaronder flora, fauna, leefgebieden en ecologische processen. Ook in de andere studies naar haalbaarheid en maakbaarheid zijn de effecten op natuur uitgebreid meegewogen. De belangen van natuur hebben dus invloed gehad op de programmering en fasering van maatregelen. Zo zijn onder meer de maatregelen in de Moerputten en het Vlijmens Ven momenteel niet als eerste geprogrammeerd, mede vanwege de aanwezige natuurwaarden en de mogelijke effecten op beschermde soorten en leefgebieden. Bij de verdere uitwerking van de maatregelen wordt opnieuw zorgvuldig gekeken naar aanwezige natuurwaarden. Daarbij beperken wij ons niet uitsluitend tot wettelijk beschermde soorten, maar betrekken wij ook de bredere ecologische waarden en potenties van het gebied. Samen met gebiedskennis van omwonenden en terreinbeheerders vormt dit een belangrijke basis voor het ontwerp. De uitvoering |

| | | |
|---|---|---|
| | | van maatregelen vindt verder vanzelfsprekend plaats binnen de geldende wet- en regelgeving op het gebied van natuur, waaronder de Omgevingswet en de regelgeving voor natuur- en soortenbescherming. In de vervolgfase zullen de benodigde natuuronderzoeken worden uitgevoerd en worden passende maatregelen getroffen om negatieve effecten op flora en fauna zoveel mogelijk te voorkomen, te beperken of te compenseren. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.3.2 Indiener 2

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 6a | De indiener verzoekt om de Dungense polder niet aan te wijzen als reserveringsgebied, vanwege de impact voor de aanwezige agrarische bedrijven. Het gebied is onder andere in gebruik als intensief tuinbouwgebied met kostbare teelten. Waardoor de impact voor de agrarische bedrijven niet in verhouding zou staan met de geringe waterbergingsmogelijkheid (Het gaat om de gronden tussen Horziksestraat, Boschebaan en Kloosterstraat (circa 75 hectare)). De indiener benoemd dat er technisch een goed alternatief is, namelijk een gemaal wat gebouwd gaat worden. Indiener noemt hierbij een aantal aandachtspunten:<br>- De indiener geeft aan dat aanleg van dijken of vergelijkbare ingrepen het agrarisch gebruik van de polder onmogelijk maakt en het voortbestaan van landbouw in het gebied bedreigt.<br>- De indiener geeft aan dat waterberging leidt tot stijgend grondwater, met risico op schade aan mestkelders en hoge kosten voor afvoer van mest (afvoer van 12.000m3 zou leiden tot een kostenpost van een half miljoen euro).<br>- De indiener geeft aan dat waterberging kan leiden tot vervuiling van gronden, wat gevolgen heeft voor de kwaliteit van melk en vlees. | De indiener verzoekt om de Dungense polder niet aan te wijzen als reserveringsgebied voor waterberging vanwege de mogelijke gevolgen voor de aanwezige agrarische bedrijven. Daarbij wordt gewezen op het huidige gebruik van het gebied voor agrarische doeleinden, waaronder intensieve tuinbouw met hoogwaardige teelten, de volgens de indiener beperkte bergingscapaciteit van het gebied en de aanwezigheid van alternatieve maatregelen, zoals uitbreiding van de gemaalcapaciteit. Daarnaast uit de indiener zorgen over mogelijke gevolgen voor de bedrijfsvoering, grondwaterstanden, mestopslag, bodem- en waterkwaliteit en de waarde van de gronden. In het Programma Howabo zijn verschillende oplossingsrichtingen onderzocht. Daarbij wordt ingezet op een combinatie van maatregelen, waaronder het optimaliseren van het bestaande watersysteem, investeringen in afvoercapaciteit en het reserveren van ruimte voor mogelijke toekomstige waterberging. De keuze om gebieden als reserveringsgebied aan te wijzen is gebaseerd op de behoefte om ook op langere termijn te kunnen beschikken over voldoende ruimte voor een robuust en klimaatbestendig watersysteem. Het aanwijzen van een reserveringsgebied betekent niet dat reeds is besloten tot de daadwerkelijke inrichting of realisatie van een waterbergingsgebied. Het Programma en planMER brengen de benodigde ruimte op hoofdlijnen in beeld. De exacte begrenzing, inrichting en effecten van eventuele maatregelen worden in een vervolgtraject nader onderzocht en afgewogen. De door de indiener genoemde aandachtspunten, waaronder de gevolgen voor de |

| | | |
|---|---|---|
| | - De indiener geeft aan dat het aanwijzen van het gebied als reserveringsgebied leidt tot waardedaling van de gronden en vraagt hoe hiermee wordt omgegaan. | agrarische bedrijfsvoering, grondwaterstanden, mestopslag, bodem- en waterkwaliteit, waardevermindering van gronden, schade en compensatie, maken geen onderdeel uit van het voorliggend besluit. Deze aspecten worden betrokken bij de verdere uitwerking van eventuele maatregelen en de daarbij behorende besluitvorming. Uw zienswijze sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.3 (Aanwijzen van een reserveringsgebied voor waterberging). Deze zienswijze leidt niet tot een wijziging van het planMER of het voorgenomen besluit. |
| 6b | De indiener geeft aan dat het inzetten van het bergingsgebied Dungense Polder zou leiden tot grote en langdurig negatieve effecten op de A2. De weg zou hierdoor kunnen verzakken. Daarnaast zou verbreding van deze weg ook zorgen dat de Dungense Polder niet meer interessant is als waterbergingsgebied, omdat het bergingsgebied daarmee kleiner wordt. | Uit het planMER blijkt dat inzet van de Dungense Polder als waterberging het grondlichaam van de A2 kan aantasten en mogelijk tot schade kan leiden. Dit effect wordt in de vervolgfasen nader onderzocht. Daarbij wordt afgestemd met Rijkswaterstaat over de uitwerking van het project MIRT A2 Deil–Vught in relatie tot Howabo. In die fase wordt duidelijk welke gevolgen het toekomstige wegontwerp heeft voor de bergingscapaciteit van de Dungense Polder en hoe deze moet worden vormgegeven om aantasting of schade te voorkomen. Hieruit moet blijken of deze maatregel nog realistisch is. Het is ook denkbaar dat met een aangepast ontwerp en technische maatregelen ruimte kan ontstaan om beide functies te combineren. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**
De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.3.3 Indiener 3

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 7a | De indiener geeft aan dat het Programma volgens hem niet voldoet aan het zorgvuldigheids-, evenredigheids- en motiveringsbeginsel en daarom niet in deze vorm vastgesteld kan worden. De redenen zijn als volgt:<br>- De indiener geeft aan dat in het Programma onduidelijkheid bestaat over de begrenzingen en effecten. Er is bijvoorbeeld niet toegelicht waarom de weergegeven waterberging afwijkt van de bestaande waterberging en niet duidelijk of met de dijkverhoging effecten optreden op de percelen in de directe | Het Programma is zorgvuldig opgesteld en schept een helder kader waarbinnen de maatregelen verder worden uitgewerkt. Uw zienswijze over de verdere uitwerking van het Programma Howabo sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.1. (Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo) en paragraaf 2.2.3 (Aanwijzen van een reserveringsgebied voor waterberging). |

| | | |
|---|---|---|
| | omgeving van het plangebied.<br>- Het is hiermee onduidelijk in hoeverre de begrenzing van waterberging in het Programma afwijkt van bestaande regionale waterberging en welke mate waterberging effect heeft op de percelen van de indiener.<br>- Dit terwijl het beleidskader voor de oplossingsrichting nu wel reeds wordt vastgelegd.<br>Hiermee is niet te zeggen of het Programma evenwichtig en daarmee evenredig is. | |
| 7b | De indiener geeft aan dat het voorgaande des te kwalijker is, nu in het kader projectplan de Herinrichting Natte Natuurparel Bossche Broek uit 2023 door waterschap De Dommel is voorgehouden dat er geen aanvullende beschermingsmaatregelen worden genomen, om diens percelen te bescherming met het oog op Howabo, wat toen al in voorbereiding was. Dit impliceert dat men al jarenlang wist dat mogelijk effecten optreden, maar daar niets aan deed. | De Natte Natuurparel Bossche Broek (NNP) en het Programma Howabo staan los van elkaar. De NNP zet in op het structureel verhogen van grondwaterstanden ten behoeve van natuur. Het Programma Howabo zet in op het voorkomen van incidentele wateroverlast door overstromingen. Voor het Programma Howabo geldt dat in de volgende fase de maatregel Bossche Broek verder uitgewerkt wordt. Hierbij wordt bekeken of en welke aanvullende beschermingsmaatregelen nodig zijn. |
| 7c | De indiener verzoekt om het ontwerp niet (ongewijzigd) vast te stellen en het Programma opnieuw ter inzage te leggen nadat ontbrekende informatie is aangevuld. | Het Programma is zorgvuldig opgesteld en schept een helder kader waarbinnen de maatregelen verder worden uitgewerkt. De wijzigingen die zijn doorgevoerd naar aanleiding van deze Nota van Zienswijzen zijn weergegeven in hoofdstuk 3. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.3.4 Indiener 4

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 8a | De indiener verzoekt om expliciete duidelijkheid over de status van de locatie binnen Howabo (natuurlijk waterbergingsgebied, reserveringsgebied of indirect gestuurd bergingsgebied) en de bijbehorende juridische, beleidsmatige en financiële consequenties. | De nadere uitwerking van de effecten van dit besluit, waaronder de aanwijzing en begrenzing van (natuurlijke of gestuurde) waterbergingsgebieden, vindt plaats binnen het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel (HWB VEG). In dat kader worden ook de bijbehorende juridische vastlegging, beleidsmatige keuzes en financiële consequenties nader onderzocht, uitgewerkt en bestuurlijk vastgesteld. Dit betreft onder meer de wijze waarop waterberging wordt |

| | | |
|---|---|---|
| | | ingezet, de ruimtelijke inpassing van maatregelen en de gevolgen voor het gebruik van gronden.<br>Daarbij wordt ook ingegaan op de consequenties voor grondeigenaren en gebruikers, zoals mogelijke beperkingen, schade, waardevermindering en eventuele vormen van compensatie. Deze aspecten maken geen onderdeel uit van het besluit binnen Howabo over het verhogen van de maatgevende waterstand, maar worden integraal meegenomen in de verdere planuitwerking en besluitvorming binnen HWB VEG. Uw zienswijze over de verdere uitwerking van het Programma Howabo sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.1. (Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo) en paragraaf 2.2.3 (Aanwijzen van een reserveringsgebied voor waterberging). |
| 8b | De indiener geeft aan dat het onderscheid tussen gestuurde en indirect gestuurde gebieden vervaagt en verzoekt om gelijke behandeling in bescherming, schaderegelingen en compensatie voor gebieden die feitelijk onderdeel zijn van hetzelfde watersysteem. | Voor de context van deze zienswijze wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 8a, waarin is toegelicht dat het Programma Howabo een andere maatgevende waterstand voorstelt.<br><br>De nadere uitwerking van de bergingsgebieden binnen het projectgebied van Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel (HWB VEG), inclusief het onderscheid tussen typen waterbergingsgebieden en hun functioneren binnen het watersysteem, vindt plaats binnen het project HWB VEG. In dat kader wordt ook bepaald hoe deze gebieden juridisch en beleidsmatig dan worden vormgegeven. Ten aanzien van bescherming, schade en compensatie geldt dat deze afhankelijk zijn van de concrete inrichting en inzet van gebieden. De relevante kaders en eventuele regelingen zijn op dit moment nog niet uitgewerkt en worden binnen HWB VEG nader onderzocht en bestuurlijk vastgesteld. Daarbij onderkent het waterschap het belang van een zorgvuldige en goed uitlegbare benadering richting betrokken grondeigenaren, mede gezien de samenhang binnen het watersysteem.<br><br>Deze zienswijze leidt niet tot aanpassing van het planMER of het voorgenomen besluit. |
| 8c | De indiener verzoekt om per deelgebied inzichtelijk te maken welke status geldt, inclusief inundatiefrequenties en waterstanden bij de maatregel Verhogen maatgevende waterstand naar 5.20m+NAP, en welke rechten, | Voor de context van deze zienswijze wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijzen 8a en 8b. Daarin is toegelicht dat het Programma Howabo een andere maatgevende waterstand voorstelt. De gebiedsspecifieke uitwerking van effecten en maatregelen vindt plaats in daaropvolgende projecten. |

| | | |
|---|---|---|
| | beschermingsniveaus en compensatieregelingen hieruit voortvloeien. | De gevraagde gebiedsgerichte uitwerking maakt onderdeel uit van het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel (HWB VEG). In dat kader worden deze aspecten nader onderzocht, uitgewerkt en bestuurlijk vastgesteld. Dit gebeurt op een detailniveau dat passend is bij de concrete inrichting van het watersysteem en de te treffen maatregelen.<br>De zienswijze wordt opgevat als een verzoek om deze uitwerking zorgvuldig en inzichtelijk te maken. Dit verzoek betrekken wij bij de verdere planvorming binnen HWB VEG, inclusief de bijbehorende participatie- en besluitvormingsprocessen.<br><br>Deze zienswijze leidt niet tot aanpassing van het planMER of het voorgenomen besluit. |
| 8d | De indiener verzoekt om een concrete en kwantitatieve beoordeling van de effecten van toenemende inundatie (frequentie, duur en waterstanden) op agrarische bedrijfsvoering, inclusief bodemkwaliteit, gewasproductie, bemesting en bedrijfscontinuïteit. | Programma Howabo zal het verhogen van de maatgevende waterstand op de Dommel tot 5.20m voorbereiden en aan Provincie Noord-Brabant voorleggen. De PlanMER die bij het Programma Howabo hoort stelt dat ongeacht of de maatgevende waterstand nu 4.90m of 5.20 m zal zijn, de inundatieduur, frequentie en effect op gewassen hetzelfde zullen zijn. In de plan MER staat namelijk dat bij "*een hoogwatersituatie met een maximaal peil van +4.90m NAP (de referentiesituatie) gronden onder water lopen. Een hoger maximaal peil van +5.20m NAP heeft als gevolg dat (beperkt) meer water op de al ondergelopen gronden komt te staan en er loopt zeer beperkt extra areaal onder. De snelheid waarmee het watersysteem na hoogwater leegloopt bij een peil van +5.20m NAP, is vergelijkbaar met de leegloop in de huidige situatie bij een peil van +4,90m NAP*."<br><br>De gevraagde concrete en kwantitatieve beoordeling van effecten op agrarische bedrijfsvoering maakt onderdeel uit van het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel (HWB VEG). In dat kader worden inundatiefrequenties, waterstanden en duur nader bepaald en vertaald naar effecten op gebruiksfuncties, waaronder de landbouw. Dit gebeurt op een detailniveau dat passend is bij de verdere planuitwerking en de te treffen maatregelen.<br>De zienswijze vatten we op als een nadrukkelijk verzoek om bij deze uitwerking (verdere onderzoeken en planvorming binnen HWB VEG) expliciet aandacht te besteden aan de gevolgen voor de agrarische bedrijfsvoering en daarin de betrokken grondeigenaren en gebruikers te betrekken. |

| | | |
|---|---|---|
| | | Deze zienswijze leidt niet tot aanpassing van het planMER of het voorgenomen besluit. |
| 8e | De indiener stelt voor om in het planMER de economische gevolgen van gewijzigde inundatiepatronen voor agrarische bedrijven, inclusief bedrijfscontinuïteit en toekomstperspectief, expliciet en gebiedsspecifiek te analyseren. | Voor de context van deze zienswijze wordt verwezen naar de beantwoording van de voorgaande zienswijzen 8a tot en met 8d. Daarin is toegelicht dat het Programma Howabo uitsluitend ziet op het vaststellen van de maatgevende waterstand en niet op de gebiedsspecifieke en sectorspecifieke uitwerking van effecten.<br><br>De gevraagde analyse van economische gevolgen, waaronder effecten op bedrijfscontinuïteit en toekomstperspectief van agrarische bedrijven, maakt onderdeel uit van het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel (HWB VEG). In dat kader worden de effecten van inundatiepatronen nader bepaald en, waar relevant, vertaald naar gevolgen voor gebruiksfuncties zoals landbouw. Dit betreft een nadere uitwerking op een detailniveau dat past bij de concrete maatregelen en gebiedsgerichte inrichting. Dit wordt meegenomen binnen de onderzoeken en planvorming in HWB VEG, inclusief de participatie met betrokken grondeigenaren en gebruikers. |
| 8f | De indiener verzoekt om duidelijkheid over uitgangspunten voor schadevergoeding en compensatie, inclusief directe en indirecte schade zoals gebruiksbeperkingen, waardevermindering, verminderde investeringsmogelijkheden en gevolgen voor bedrijfsopvolging. | Voor de context en beantwoording van deze zienswijze wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijzen 8a tot en met 8e. Daarin is toegelicht dat het Programma Howabo uitsluitend betrekking heeft op het bestuurlijk vaststellen van de maatgevende hoogwaterstanden. De nadere uitwerking van mogelijke gevolgen van deze vaststelling en de daarmee samenhangende verantwoordelijkheden van betrokken overheden maken geen onderdeel uit van het voorliggend besluit. In de genoemde beantwoordingen is aangegeven dat aspecten zoals schade, compensatie, waardevermindering van vastgoed, verzekerbaarheid en financierbaarheid op dit moment nog niet zijn uitgewerkt. Deze onderwerpen worden integraal onderzocht binnen het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel (HWB VEG). Over de resultaten van deze onderzoeken en eventuele maatregelen zal in een later stadium bestuurlijke besluitvorming plaatsvinden. Daarbij zal ook aandacht worden besteed aan de rol en verantwoordelijkheid van de betrokken overheden, waaronder de provincie en de waterschappen. De zienswijze wordt opgevat als een verzoek om bij de verdere uitwerking binnen HWB VEG expliciet aandacht te besteden aan de uitgangspunten voor eventuele schade- en compensatieregelingen, waaronder directe en indirecte |

| | | |
|---|---|---|
| | | schade, gebruiksbeperkingen, waardevermindering, verminderde investeringsmogelijkheden en mogelijke gevolgen voor bedrijfsopvolging. Deze zienswijze leidt niet tot aanpassing van het planMER of het voorgenomen besluit. |
| 8g | De indiener geeft aan dat compensatie niet beperkt mag blijven tot formeel gestuurde waterberging en vraagt hoe eigenaren en ondernemers in natuurlijke en indirect gestuurde bergingsgebieden worden gecompenseerd bij structurele belasting. | Voor de context en beantwoording van dit punt wordt verwezen naar zienswijzen 8a, 8b en 8f. Daarin is toegelicht dat het Programma Howabo uitsluitend ziet op het vaststellen van de maatgevende waterstand en dat aspecten zoals schadevergoeding, compensatie en de reikwijdte daarvan geen onderdeel zijn van dit besluit.<br>Daarnaast is in deze eerdere beantwoordingen aangegeven dat:<br><br>- de wijze waarop wordt omgegaan met schade en compensatie, inclusief de vraag voor welke typen gebieden en situaties dit geldt, op dit moment nog niet is uitgewerkt;<br>- dit integraal wordt onderzocht binnen het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel;<br>- en dat hierover in een later stadium bestuurlijke besluitvorming plaatsvindt.<br><br>De vraag of en op welke wijze onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende typen waterbergingsgebieden – en wat dit betekent voor eventuele compensatie bij structurele belasting – maakt expliciet onderdeel uit van deze nadere uitwerking. Deze zienswijze leidt niet tot aanpassing van het planMER of het voorgenomen besluit. |
| 8h | De indiener vraagt op welke wijze provincie en waterschappen verantwoordelijkheid nemen voor negatieve effecten van Howabo op verzekerbaarheid, financierbaarheid en ontwikkelmogelijkheden van bedrijven. | Voor de context en beantwoording van dit punt wordt verwezen naar zienswijzen 8a, 8b en 8f. Daarin is toegelicht dat het Programma Howabo uitsluitend ziet op het bestuurlijk vaststellen van de maatgevende waterstand en dat de nadere uitwerking van effecten en bijbehorende verantwoordelijkheden geen onderdeel is van dit besluit.<br><br>Daarnaast is in deze eerdere beantwoordingen aangegeven dat: aspecten zoals schade, compensatie, waardevermindering, verzekerbaarheid en financierbaarheid op dit moment nog niet zijn uitgewerkt. Deze onderwerpen worden integraal onderzocht binnen het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel (HWB VEG).Over de resultaten van deze onderzoeken en eventuele maatregelen zal in een later stadium bestuurlijke besluitvorming plaatsvindt, |

| | | |
|---|---|---|
| | | waarbij ook de rol en verantwoordelijkheid van betrokken overheden wordt betrokken.<br><br>De zienswijze wordt opgevat als een verzoek om deze aspecten expliciet te betrekken bij de verdere uitwerking en besluitvorming binnen HWB VEG.<br>Deze zienswijze leidt niet tot aanpassing van het planMER of het voorgenomen besluit. |
| 8i | De indiener stelt voor om samen met verzekeraars, financiers en gebiedspartijen onderzoek te doen naar gevolgen van maatregelen binnen Howabo en passende oplossingen of waarborgen uit te werken. | Voor de beantwoording van deze zienswijze wordt verwezen naar zienswijzen 8f en 8h. Daarin is reeds toegelicht dat aspecten zoals verzekerbaarheid, financierbaarheid en andere gevolgen voor bedrijven op dit moment nog niet zijn uitgewerkt en onderdeel vormen van de verdere uitwerking binnen het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel.<br><br>Bij deze uitwerking zal het waterschap aansluiten bij de geldende wet- en regelgeving en het relevante beleidskader. Daarbij wordt ook gekeken naar de wijze waarop met vergelijkbare vraagstukken is omgegaan in andere projecten en bij andere overheden. Het waterschap voorziet geen afwijkende of project-specifieke benadering, maar zal voor schade aansluiten bij de gebruikelijke kaders en werkwijzen die hiervoor gelden.<br>Deze zienswijze leidt niet tot aanpassing van het planMER of het voorgenomen besluit. |
| 8j | De indiener verzoekt om inzicht in risico's die ontstaan in de periode tussen besluitvorming en realisatie van maatregelen, inclusief identificatie van kwetsbare gebieden. | Het Programma Howabo is noodzakelijk, omdat op dit moment niet aan de normen wordt voldaan. Daarom wordt in de eerste fase ingezet op het optimaliseren van het huidige systeem en snelle risicoreductie door aanleg van een gemaal. De voorbereidingen voor het herstel van keringen als onderdeel van Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel zijn daarom al opgestart parallel aan dit Programma. Uw bedrijf is gelegen in het beekdal en is daarmee inderdaad gevoelig voor wateroverlast. |
| 8k | De indiener stelt voor om maatregelen uit te werken die risico's in de overgangsperiode beperken, zolang beschermingsmaatregelen nog niet volledig zijn gerealiseerd. | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 8j. Daarnaast beschikken de waterschappen over een calamiteitenplan. |
| 8l | De indiener verzoekt om alternatieven voor ruimtelijke inpassing van maatregelen te onderzoeken en per deelgebied inzichtelijk te maken welke keuzes zijn gemaakt en waarom. | Voor de context van deze zienswijze wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijzen 8a, 8b en 8c. Daarin is toegelicht dat het Programma Howabo een andere maatgevende waterstand voorstelt. De ruimtelijke uitwerking van |

| | | |
|---|---|---|
| | | maatregelen vindt in de projecten per maatregel plaats.<br><br>Het onderzoeken van alternatieven voor de ruimtelijke inpassing, evenals het onderbouwen van keuzes per deelgebied, maakt onderdeel uit van het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel (HWB VEG). De kaders en oplossingsrichtingen die daarbij worden betrokken, zijn vastgelegd in de Nota Reikwijdte en Detailniveau van dit project, die in december 2025 is gepubliceerd. In het vervolg van HWB VEG worden deze alternatieven verder onderzocht, vergeleken en afgewogen, inclusief de bijbehorende milieueffecten en gebiedsspecifieke keuzes.<br>De zienswijze wordt opgevat als een verzoek om deze afwegingen transparant en inzichtelijk te maken. Dit wordt betrokken bij de verdere planvorming, participatie en besluitvorming binnen HWB VEG.<br>Deze zienswijze leidt niet tot aanpassing van het planMER of het voorgenomen besluit. |
| 8m | De indiener verzoekt om agrarische ondernemers actief en tijdig te betrekken bij verdere gebiedsuitwerking en besluitvorming binnen Howabo. | Voor de context van deze zienswijze wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijzen 8a, 8b en 8c. Daarin is toegelicht dat het Programma Howabo uitsluitend ziet op het vaststellen van de maatgevende waterstand en dat de verdere gebiedsuitwerking plaatsvindt binnen het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel (HWB VEG).<br><br>De betrokkenheid van agrarische ondernemers en andere belanghebbenden maakt nadrukkelijk onderdeel uit van dit vervolgproces. Binnen HWB VEG wordt invulling gegeven aan participatie, waarbij belanghebbenden actief en in een vroeg stadium worden betrokken bij de uitwerking van maatregelen en de bijbehorende besluitvorming.<br>De zienswijze wordt opgevat als een ondersteuning van het belang van tijdige en zorgvuldige participatie. Dit wordt meegenomen in de verdere planvorming en uitvoering binnen HWB VEG.<br>Deze zienswijze leidt niet tot aanpassing van het planMER of het voorgenomen besluit. |
| 8n | De indiener geeft aan dat naast waterveiligheid ook de bruikbaarheid en leefbaarheid van het buitengebied, inclusief | Voor de beantwoording van deze zienswijze wordt verwezen naar zienswijzen 8d, 8e en 8m. Daarin is reeds toegelicht dat de effecten op agrarische bedrijfsvoering en de bredere bruikbaarheid en leefbaarheid van het gebied geen onderdeel zijn van |

| | | |
|---|---|---|
| | cumulatieve effecten op agrarische bedrijven, volwaardig moeten worden meegewogen. | het besluit binnen Howabo, maar worden meegenomen in de verdere uitwerking binnen het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel, inclusief participatie met betrokkenen.<br>Deze zienswijze leidt niet tot aanpassing van het planMER of het voorgenomen besluit. |
| 8o | De indiener verzoekt om een zorgvuldige afweging van gevolgen voor agrarische bedrijven, inclusief onderzoek naar effecten van (indirecte) waterberging, aandacht voor compensatie, verzekerbaarheid en betrokkenheid van ondernemers. | Voor de beantwoording van deze zienswijze wordt verwezen naar zienswijzen 8d, 8e, 8f, 8h en 8m. In deze antwoorden is reeds toegelicht dat de effecten op agrarische bedrijfsvoering, inclusief indirecte waterberging, evenals aspecten zoals compensatie, verzekerbaarheid en betrokkenheid van ondernemers, geen onderdeel zijn van het besluit binnen Howabo.<br>Deze onderwerpen worden integraal meegenomen in de verdere uitwerking binnen het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel, waar de effecten nader worden onderzocht, afgewogen en uitgewerkt, inclusief participatie met betrokken agrarische ondernemers. Daarbij wordt ook aangesloten bij geldende wet- en regelgeving en bestaand beleid (zie ook zienswijze 8h).<br>Deze zienswijze leidt niet tot aanpassing van het planMER of het voorgenomen besluit. |
| 8p | De indiener spreekt begrip uit voor de noodzaak van maatregelen binnen Howabo en geeft aan bereid te zijn constructief mee te denken over toekomstbestendige oplossingen. | Dank voor uw begrip en uw bereidwilligheid om mee te denken over toekomstbestendige oplossingen. Op uw aanbod gaat het waterschap graag in. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.3.5 Indiener 5

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 9a | Indiener verzoekt om af te zien van de ophoging van de Venstraat in Sint-Michielsgestel met circa 1,30 meter, omdat dit de bereikbaarheid van de weg vanuit de woning ernstig belemmert. | In het kader van het Programma Howabo wordt uitsluitend een besluit voorbereid over het verhogen van de maatgevende waterstand op de Dommel tot 5.20 m. Dit besluit heeft op zichzelf geen ruimtelijke toedeling van specifieke functies of statussen en de consequenties daarvan zoals het ophogen van een dijk.<br>Waterschap begrijpt dat we de dijk met bebouwing, strak tegen die dijk, als |

| | | |
|---|---|---|
| | | waterkering niet kunnen ophogen maar naar een andere kerende oplossing moeten zoeken. Dit doen we binnen het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michelsgestel in overleg met de direct-belanghebbenden. |
| 9b | Indiener stelt voor om de dijk achter de woningen langs te leggen in plaats van tussen de woningen aan de Venstraat. | In het kader van het Programma Howabo wordt uitsluitend een besluit voorbereid over het verhogen van de maatgevende waterstand op de Dommel tot 5.20 m. Dit besluit heeft op zichzelf geen ruimtelijke toedeling van specifieke functies of statussen en de consequenties daarvan. Het zoeken naar een goede inpassing van de waterkering op deze locatie is onderdeel van het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michelsgestel (HWB VEG) waarbinnen de locatie is aangeduid als 'maatwerk locatie'. Dat wil zeggen dat met de direct betrokken op die locatie gezocht wordt naar een goede inpassing van de waterkering binnen de randvoorwaarden die zijn vastgesteld in de Nota Reikwijdte en Detailniveau van het project HWB VEG. |
| 9c | Indiener geeft aan dat sprake is van tegenstrijdige informatie over de hoogte van de ophoging (eerder 50 cm, later 1,30 meter) en dat indiener na de informatieavond niet opnieuw is geïnformeerd, waardoor indiener onvoldoende in staat is gesteld om tijdig een zienswijze in te dienen. | We vinden het vervelend dat er bij u onduidelijkheid is ontstaan. We verwijzen naar het antwoord in 9a. De inpassing van de waterkering (locatie en manier) zal gebeuren via het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michelsgestel. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.3.6 Indiener 6

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 11a | De indiener spreekt waardering uit voor het ontwerpprincipe om aan te sluiten bij historische keringen en landschappelijke structuren en ondersteunt de koppeling tussen waterveiligheid, erfgoedherstel en recreatieve kansen. | Wij danken de indiener voor de ondersteuning om de opgave via een integrale benadering uit te werken. |
| 11b | De indiener verzoekt om varianten te kiezen die aansluiten op en bijdragen aan herstel van historische keringen in plaats van nieuwe ingrepen. | In het kader van het Programma Howabo wordt uitsluitend een besluit voorbereid over het verhogen van de maatgevende waterstand op de Dommel tot 5.20 m. Dit besluit geeft op zichzelf geen ruimtelijke toedeling van specifieke functies of statussen en de consequenties daarvan. Het zoeken naar een goede inpassing van |

| | | |
|---|---|---|
| | | de waterkering (of herstel van historische keringen) is onderdeel van het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel. Vanuit dit project wordt contact gezocht met de indiener als direct belanghebbende om de punten benoemd in de zienswijze te bespreken ten behoeve van de uitwerking. |
| 11c | De indiener stelt dat herstel van keringen acceptabel is mits dit gepaard gaat met mitigerende en compenserende maatregelen en een lange termijn visie op natuurontwikkeling en beheer. | Aanvullend op de reactie op zienswijze 11b; er zal binnen project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel ook aandacht zijn voor de natuurcomponent en benodigde mitigerende en compenserende maatregelen. |
| 11d | De indiener stelt voor om keringen in te zetten als verbinding tussen natuurgebieden Bossche Broek en Kampina en vraagt om dit nadrukkelijk mee te nemen in de verdere uitwerking. | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 11c. |
| 11e | De indiener geeft in deelgebied B Bleijendijk de voorkeur aan variant B1 vanwege behoud van erfgoed en koppelkansen met recreatie en landschap. Indiener maakt bezwaar tegen varianten B2 en B3 vanwege aantasting van bomen, erfgoed en gemiste kansen voor waterbuffering. | In het kader van het Programma Howabo wordt uitsluitend een besluit voorbereid over het verhogen van de maatgevende waterstand op de Dommel tot 5.20m. Dit besluit geeft op zichzelf geen ruimtelijke toedeling van specifieke functies of statussen en de consequenties daarvan. Het onderzoeken en uiteindelijk kiezen uit de varianten vindt plaats het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel (HWB VEG). De zienswijze van de indiener op de varianten binnen de verschillende deelgebieden wordt betrokken bij de uitwerking van HWB VEG. |
| 11f | De indiener spreekt voor deelgebieden A en D voorkeur uit voor varianten waarin historische keringen worden benut (zoals D1a en D1b) en maakt bezwaar tegen alternatief D2 vanwege onvoldoende aansluiting op historische structuren. | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 11e. |
| 11g | De indiener verzoekt bij deelgebied E om behoud van uitzicht en leefkwaliteit bij aanpassing van keringen en vraagt om duidelijke onderbouwing van noodzaak, hoogte en profiel van keringen in relatie tot (Verhogen maatgevende waterstand naar 5.20m+NAP). | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 11e. |
| 11h | De indiener spreekt bij deelgebied E voorkeur uit voor varianten E1a en E1b die aansluiten op bestaande structuren en maakt bezwaar tegen E2 en E3 vanwege gemiste waterbergingskansen, aantasting van de relatie met het landschap en beperking van woningbouwmogelijkheden. | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 11e. |

| | | |
|---|---|---|
| 11i | De indiener verzoekt om waar mogelijk dubbelgebruik van wegen en keringen toe te passen voor betere landschappelijke inpassing. | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 11e. |
| 11j | De indiener vraagt zich af wat de toekomstige functie wordt van bestaande keringen die hun functie verliezen en verzoekt om hierover duidelijkheid in de verdere uitwerking. | In het kader van het Programma Howabo wordt uitsluitend een besluit voorbereid over het verhogen van de maatgevende waterstand op de Dommel tot 5.20 m. Dit besluit geeft op zichzelf geen ruimtelijke toedeling van specifieke functies of statussen en de consequenties daarvan. Het zoeken naar een goede inpassing van de waterkering (of herstel van historische keringen) is onderdeel van het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel. Nadenken over functieverandering van keringen en recreatieve ontsluiting. Vanuit dit project wordt contact gezocht met de indiener als direct belanghebbende om de punten benoemd in de zienswijze te bespreken ten behoeve van de uitwerking. |
| 11k | De indiener ondersteunt recreatieve ontsluiting via keringen, mits zorgvuldig gereguleerd en afgestemd met omwonenden, met aandacht voor natuur en privacy. | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 11j. |
| 11l | De indiener geeft aan dat informatie over bijeenkomsten bewoners van Halse Barrier niet heeft bereikt en stelt voor om bewoners voortaan actief te informeren, bijvoorbeeld via een huis-aan-huisbrief. | We zullen uw verzoek in overweging nemen binnen de communicatie t.b.v. het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel. |
| 11m | De indiener geeft aan dat de relatie tussen de NRD-procedure en het Ontwerp-Programma Howabo onduidelijk is en vraagt om betere uitleg over rollen van provincie en waterschap. | De maatregel om de maatgevende hoogwaterstand bij 's-Hertogenbosch te verhogen van 4.90m naar 5.20m is een keuze vanuit de Howabo-opgave en daarom onderdeel van Programma Howabo. Met de terinzagelegging van het Programma legt het bevoegd gezag, de twee waterschappen, zijn beleidsmatige keuzes, doelen en voorgenomen maatregelen voor aan de samenleving. Het Programma Howabo is een uitwerking van Provinciaal beleid en beschermingsnormen. Het Algemeen Bestuur (AB) van de twee waterschappen nemen, met in achtneming van de zienswijzen, het finale besluit. Bij akkoord is het Programma Howabo bindend voor waterschappen De Dommel en voor Aa en Maas.<br>Project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel voorziet er in dat waterschap De Dommel afspraken nakomt met Provincie Noord-Brabant om de keringen op orde te hebben voor een Howabo-situatie, of het nu gaat om een maatgevende waterstand van 4.90 m of 5.20 m gaat. Voor meer informatie over de maatgevende hoogwaterstand wordt verwezen naar paragraaf 2.2.4 Maatgevend Hoogwaterpeil (MHW) van deze Nota van Zienswijzen. |

| | | |
|---|---|---|
| 11n | De indiener verzoekt om de eerder ingediende zienswijze (2 februari 2026) integraal mee te nemen in de verdere besluitvorming. | In het kader van het Programma Howabo wordt uitsluitend een besluit voorbereid over het verhogen van de maatgevende waterstand op de Dommel tot 5.20 m. Dit besluit geeft op zichzelf geen ruimtelijke toedeling van specifieke functies of statussen en de consequenties daarvan. Uw zienswijzen zijn met name gericht op de uitwerking op projectniveau (goede inpassing van de projectopgave). Uw zienswijzen zullen daarom vooral betrokken worden bij uitwerking van project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel. |
| 11o | De indiener vraagt zich af waar de maatregel 2 (Verhogen maatgevende waterstand naar 5.20m+NAP) precies wordt toegepast en constateert dat kaarten en tekst hierover tegenstrijdig of onduidelijk zijn. | Eén van de maatregelen is inderdaad om het maatgevende hoogwaterstanden bij de Vughterstuw omhoog te zetten van 4,90m+NAP naar 5,20m+NAP. De Vughterstuw ligt in 's-Hertogenbosch. De extra peilopzet op dat punt heeft een effect op de beken bovenstrooms van de Vughterstuw, ook ter hoogte van de Halse Barrier. De exacte invloed ter hoogte van de Halse Barrier is onderdeel van de uitwerking van het project Hoogwaterbescherming Vught, Esch, Sint-Michielsgestel. |
| 11p | De indiener geeft aan dat een verhoging van het peil leidt tot hogere waterstanden bovenstrooms (Dommel en Essche Stroom) en vraagt om duidelijk inzicht in de effecten, met name nabij Halse Barrier. | De effecten van de - door klimaatverandering ingegeven - herijking van de zogenoemde maatgevende hoogwaterstanden op De Dommel en Esschestroom krijgen hun uitwerking in de planuitwerking van project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel. Waterschap De Dommel zal u meenemen in de verdere uitwerking van het project. |
| 11q | De indiener verzoekt om kaartmateriaal dat de exacte ligging van de Vughterstuw en de effecten van waterpeilverhoging inzichtelijk maakt, inclusief differentiatie in waterstandsverhoging. | Dat zal waterschap De Dommel doen in het kader van de planuitwerking van project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel. Waterschap De Dommel zal u meenemen in de verdere uitwerking van het project. |
| 11r | De indiener geeft aan dat de exacte locatie van de maatregel cruciaal is voor de beoordeling van de impact op de woning en stelt dat een nabijgelegen peilverhoging wezenlijk andere gevolgen heeft dan eerder gecommuniceerd. | De effecten van de - door klimaatverandering ingegeven - herijking van de zogenoemde maatgevende hoogwaterstanden op De Dommel en Esschestroom krijgen hun uitwerking in de planuitwerking van project Hoogwaterbescherming Vught, Esch en Sint-Michielsgestel. Waterschap De Dommel zal u meenemen in de verdere uitwerking van het project. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.3.7 Indiener 7

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 12a | Indiener verzoekt om de Dungense Polder niet aan te wijzen als reserveringsgebied (Dungense polder), omdat dit funest is voor het voortbestaan van de aanwezige agrarische bedrijven. Indiener noemt hierbij een aantal aandachtspunten:<br>- Indiener verzoekt om het intensieve tuinbouwgebied tussen de Horziksestraat, Boschebaan en de Kloosterstraat (circa 75 hectare) buiten het reserveringsgebied (Dungense polder) te houden vanwege hoge economische waarde en beperkte waterbergingscapaciteit.<br>- Indiener geeft aan dat periodiek onder water zetten van percelen leidt tot vernietiging van uniek uitgangsmateriaal, verstoring van vruchtwisseling en ernstige schade aan meerjarige en winterteelten, waardoor bedrijfsvoering niet voortgezet kan worden.<br>- Indiener geeft aan dat inzet van water uit de Dommel bij inundatie leidt tot grote fytosanitaire risico's zoals verspreiding van knolcyperus, bruinrot en virussen, met onoverzienbare gevolgen voor de landbouw.<br>- Indiener verzoekt om plannen zodanig aan te passen dat agrarisch gebruik in de Dungense Polder (Dungense polder) mogelijk blijft en toekomstperspectief voor bestaande bedrijven behouden blijft. | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 6a. |
| 12b | Indiener geeft aan dat waterberging in de Dungense Polder (Dungense polder) negatieve effecten heeft op de stabiliteit en beschikbaarheid van de A2, met risico op verzakking en langdurige afsluiting van deze belangrijke verkeersader. Indiener stelt dat toekomstige verbreding van de A2 en aanleg van een dijk leidt tot afname van de bergingscapaciteit in de Dungense Polder (Dungense polder), waardoor het gebied minder geschikt wordt als waterbergingsgebied. | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 6b. |

| | | |
|---|---|---|
| 12c | Indiener stelt voor om in plaats van waterberging in de Dungense Polder (Dungense polder) te kiezen voor een technisch alternatief door aanleg of opschaling van een gemaal (Gemaal Crèvecoeur), dat de beperkte resterende bergingsopgave kan opvangen. | In het Programma Howabo zijn verschillende oplossingsrichtingen onderzocht. Daarbij wordt ingezet op een combinatie van maatregelen, waaronder het optimaliseren van het bestaande watersysteem, investeringen in afvoercapaciteit en het reserveren van ruimte voor mogelijke toekomstige waterberging. De keuze om gebieden als reserveringsgebied aan te wijzen is gebaseerd op de behoefte om ook op langere termijn te kunnen beschikken over voldoende ruimte voor een robuust en klimaatbestendig watersysteem. Het aanwijzen van een reserveringsgebied betekent niet dat reeds is besloten tot de daadwerkelijke inrichting of realisatie van een waterbergingsgebied. Het Programma en planMER brengen de benodigde ruimte op hoofdlijnen in beeld. De exacte begrenzing, inrichting en effecten van eventuele maatregelen worden in een vervolgtraject nader onderzocht en afgewogen. Tot slot, het alternatief dat de indiener noemt (Gemaal) is opgenomen in het Programma Howabo als één van de eerste maatregelen om uit te werken en uit te voeren. |
| 12d | Indiener geeft aan dat de voorgestelde schaderegeling ontoereikend is, niet toepasbaar in intensieve teeltgebieden en onvoldoende rechtszekerheid biedt voor compensatie van mogelijk miljoenen euro's schade. | Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie). |
| 12e | Indiener geeft aan dat onvoldoende communicatie plaatsvindt over de schaderegeling en de voorwaarden voor compensatie richting getroffen agrarische bedrijven. | Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie). |
| 12f | Indiener stelt voor om besluitvorming over aanwijzing als reserveringsgebied (Dungense polder) uit te stellen tot het moment waarop daadwerkelijke inzet noodzakelijk is, zodat landbouwactiviteiten in de tussentijd kunnen worden voortgezet. | De twee waterschappen willen in de eerste termijn van het Programma Howabo de Provincie Noord-Brabant verzoeken de Dungense Polder als reserveringsgebied planologisch vast te leggen. Deze planologische procedure om het gebied te reserveren pas doorlopen als de inzet werkelijk noodzakelijk is komt te laat. Er ontbreekt dan tussentijds een ruimtelijke kader die bebouwing tegen gaat met als mogelijk effect verlies van waterbergingsruimte. Na reservering van het gebied dient het gebied nog aangewezen te worden als regionale waterberging, dan ingericht en dan (als nodig) ingezet. Overigens, tijdens de provinciale procedure worden de voor- en nadelen in meer detail uitgewerkt en afgewogen. Gesprek met direct belanghebbenden en daarmee onder andere het duiden van het risico voor het verlies van hoogwaardig plantmateriaal maakt hier onderdeel van uit. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**
De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.3.8 Indiener 8

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 15a | De zorg van indiener betreft de gevolgen van aanvullende waterberging en het langer vasthouden van water voor het landschapspark van Landgoed Soeterbeek. Het park van Soeterbeek – direct aan de oever van de Dommel gelegen – betreft een Rijksmonument, waarvan behoud en beheer reeds zwaar onder druk staan door ernstige en structurele waterproblematiek, mede veroorzaakt door eerdere en voortdurende keuzes in waterbeheer en afvoerregimes in het stroomgebied van de Dommel. De indiener geeft aan dat structurele wateroverlast, fluctuaties in waterstanden en langdurige bodemverzadiging leiden tot aantasting van cultuurhistorische waarden, waaronder zichtlijnen, historische aanleg en negentiende-eeuwse bomen, en dat verdere toename van waterbelasting deze aantasting zal versterken.<br>De indiener wijst op een aantal concrete risico's en reeds zichtbare schadebeelden:<br>- De indiener geeft aan dat de oever langs de Dommel ernstig afkalft, met verlies van grond en instabiliteit van monumentale bomen tot gevolg, en dat verdere waterbelasting deze schade zal vergroten.<br>- De indiener geeft aan dat de negentiende-eeuwse beukengroep schade ondervindt door schommelingen in waterpeil en bodemgesteldheid en dat hogere waterstanden en langdurige verzadiging het voortbestaan van deze bomen bedreigen.<br>- De indiener geeft aan dat de historische duiker reeds ernstige schade vertoont door verhoogde stromingsdruk en | Voor de maatregel bovenstrooms vasthouden en bergen is gebleken uit onderzoek dat het vasthouden en bergen van water bovenstrooms van de regio 's-Hertogenbosch kan bijdragen aan de Howabo-opgave. Met deze maatregel zal er binnen heel Oost-Brabant meer ruimte voor water gecreëerd moeten worden. Niet alleen ten behoeve van regio 's-Hertogenbosch, maar ook voor de bovenstroomse regio's om zelf weerbaarder te zijn tegen wateroverlast én droogte. In hoeverre de maatregel bijdraagt aan de opgave en in welke gebieden water bovenstrooms vastgehouden kan worden, wordt nader onderzocht in de volgende fase.<br><br>Indiener geeft belangrijke aandachtspunten mee voor het behoud van de cultuurhistorische waarden van het landschapspark Soeterbeek. In de vervolgfasen van deze maatregel (verkenning-, planuitwerking- en realisatiefasen) wordt onderzocht welke maatregelen nodig zijn voor bovenstrooms vasthouden en bergen, en waar deze maatregelen genomen worden. Indien blijkt dat de maatregelen een raakvlak hebben met het landschapspark, wordt het effect van de maatregelen op het landschapspark onderzocht. |

| | | |
|---|---|---|
| | dat verdere toename van waterbelasting de instandhouding verder onder druk zet.<br><br>De indiener verzoekt om expliciet rekening te houden met de bijzondere positie van Landgoed Soeterbeek als Rijksmonument bij verdere planvorming. De indiener verzoekt om geen maatregelen vast te stellen die leiden tot een verdere toename van wateroverlast op of rondom Landgoed Soeterbeek. De indiener verzoekt om inzicht te geven in hoe schade aan monumentale waarden wordt voorkomen of gemitigeerd bij verdere uitwerking van de plannen. | |

**Aanpassingen in Programma of planMER**
De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.3.9 Indiener 9

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 16a | Indiener geeft aan dat de uitgangspunten, normeringen, waterstanden, veiligheidsmarges en bergingscapaciteiten uit Howabo directe gevolgen hebben voor de hoogte, breedte en ligging van regionale waterkeringen in Ruimel en daarmee voor de ruimtelijke kwaliteit, leefbaarheid, woningen en het landschappelijk en cultuurhistorisch karakter van het Dommeldal. Indiener verzoekt om deze gevolgen volwaardig mee te wegen in de verdere besluitvorming. | De gevolgen voor de ruimtelijke kwaliteit, leefbaarheid, woningen en het landschappelijk en cultuurhistorisch karakter van het Dommeldal zullen volwaardig worden meegewogen in verdere besluitvorming. |
| 16b | Indiener verzoekt om transparantie over de wijze waarop gekozen normeringen binnen Howabo doorwerken in de uiteindelijke dimensionering van de dijken en om concreet inzicht in de beoogde dijkhoogte ten opzichte van NAP voor het gehucht Ruimel. | De opgave is het realiseren van een robuust en toekomstbestendig waterveiligheidssysteem voor Brabant-Oost. Het Programma Howabo is daarvoor de strategie: de Maatgevende Hoogwaterstanden, de inzet van waterbergingen, de afvoercapaciteit van het watersysteem en het gewenste beschermingsniveau. De dijkverbetering voor Vught, Esch en Gestel (VEG) - waaronder ook Ruimel - is daarin geen zelfstandige opgave, maar één van de maatregelen waarmee deze strategie |

| | | |
|---|---|---|
| | | wordt gerealiseerd. Dus: Howabo het (bovenliggende) bestuurlijke programma, VEG een uitvoeringsproject daarbinnen.<br><br>Zie ook de algemene toelichtingen opgenomen in paragraaf 2.2. |
| 16c | Indiener stelt voor om het peilregulerend kunstwerk (Peilregulatie tussen Dommel en Aa) uit te voeren als een voor de watersport bedienbare sluis, zodat recreatieve vaarmogelijkheden en vaarverbindingen tussen de Dommel, Aa, Dieze, Maas, Bossche Broek, Esch en Den Bosch worden versterkt, met behoud van beheersbaarheid van de waterhuishouding. | Doorvaarbaarheid en behoud en/of versterken van vaarverbindingen zijn uitgangspunt/vertrekpunt bij de nadere uitwerking van het veiligheidsconcept peilregulatie. |
| 16d | Indiener verzoekt om in Howabo expliciet op te nemen dat bestaande vaarverbindingen behouden blijven en waar mogelijk worden verbeterd richting de Dieze en de Maas. Indiener ondersteunt het benutten van kansen om waterveiligheidsmaatregelen te combineren met recreatieve meerwaarde, herstel van historische vaarverbindingen en versterking van de toeristisch-recreatieve waarde van het gebied. | We herkennen het belang van een goede samenhang tussen water, landbouw, natuur en recreatie. Ruimte is immers schaars. Het Programma is op hoofdlijnen en werkt deze koppelingen nog niet in detail uit. In de planuitwerkingsfase wordt verder gekeken naar hoe de maatregelen precies worden ingepast en hoe waterberging, huidig gebruik en andere opgaven zo goed mogelijk samen kunnen gaan. |
| 16e | Indiener maakt bezwaar tegen de benamingen “Bossche Broek-Zuid” en “Dungense polder” en verzoekt om benamingen die beter aansluiten bij de lokale identiteit en historische benamingen, zoals “Dooibroek” of “Land van Herlaer” voor het gebied ten zuiden van de Randweg/A2 en “Dungense Broek” in plaats van “Dungense polder”. | Het aanpassen van benamingen van gebieden past niet binnen de kaders van deze opgave. Voor de herkenbaarheid houden we benamingen aan die in andere (beleids)documenten momenteel gangbaar zijn. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**
De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

## 4.3.10 Indiener 10

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|

| | | |
|---|---|---|
| 17a | De indiener ondersteunt het belang van waterveiligheid, klimaatadaptatie en een toekomstbestendig watersysteem binnen Howabo. | Wij danken de indiener voor dit compliment. |
| 17b | De indiener stelt dat dat de percelen die in eigendom zijn van de indiener onder een bestemmingsplan vallen waarin bebouwing met agrarische waarde gerealiseerd mogen worden. En dat dit gebied niet beschikbaar is voor waterberging. Indiener verwijst naar het rapport waarin meerdere locaties zijn uitgesloten voor waterberging en stelt dat het bouwblok op het eigendom van de indiener op gelijke wijze uitgezonderd dient te worden van de voorgenomen waterbergingsmaatregelen. | De reactie van de indiener raakt aan de verdere uitwerking van de meestromende berging. In het Programma zijn de zoekgebieden voor waterberging op hoofdlijnen aangegeven. De exacte begrenzing, inrichting en uitzonderingen worden pas in de planuitwerkingsfase bepaald. In die fase wordt per gebied zorgvuldig bekeken waar waterberging kan plaatsvinden en hoe deze wordt ingepast, rekening houdend met bestaande functies, bestemmingen en eigendommen. Daarbij wordt ook afgewogen welke delen wel of niet geschikt zijn voor inzet als waterberging en of uitzonderingen wenselijk of noodzakelijk zijn. De indiener wordt hierbij betrokken, zodat specifieke belangen en situatiekennis kunnen worden meegenomen in de afweging. Zie hiervoor ook de algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.1. (Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo). |
| 17c | De indiener geeft aan dat aanwijzing als waterbergingsgebied leidt tot waardedaling en beperking van ontwikkel- en gebruiksmogelijkheden van de gronden. | Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie). |
| 17d | De indiener geeft aan dat inundatie leidt tot verslechtering van bodemstructuur, waterhuishouding en nutriëntenbalans en daarmee langdurige negatieve effecten heeft op agrarische exploitatie en precisielandbouw. | Uit het planMER blijkt inderdaad dat het onder water zetten van de Vughtse Gement (enkele weken) een schadepost kan opleveren van 50-100% of meer van de jaaropbrengst, een risico veroorzaakt op verontreiniging door achterblijven van slib en een negatief effect kan hebben op vitaliteit van de bodem. In de vervolgfasen wordt onderzocht hoe dit effect voorkomen kan worden. Indien blijkt dat voorkomen niet mogelijk is, wordt onderzocht hoe het effect gecompenseerd kan worden. |
| 17e | De indiener geeft aan dat agrarische belangen onvoldoende zijn meegenomen en verzoekt om duidelijkheid over het voorkomen, herstellen en compenseren van schade, waaronder opbrengstverlies, vervuiling en saneringskosten. | Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie). |
| 17f | De indiener verzoekt om zuinig ruimtegebruik als uitgangspunt te hanteren en geen nieuwe landbouwgronden aan te wijzen voor waterberging zolang bestaande mogelijkheden niet volledig zijn benut. | De opgave is groot, waardoor nieuwe, grote ingrepen ook nodig zijn. We vinden het belangrijk om zorgvuldig en zuinig om te gaan met ruimte, ook met landbouwgrond. In het Programma is het behoud van bestaand functioneel gebruik, zoals landbouw, een belangrijk vertrekpunt. We kiezen er daarom voor om eerst te kijken hoe we bestaande mogelijkheden beter kunnen benutten en optimaliseren, zoals in het Bossche Broek en bij het Engelermeer. Pas in een volgende fase komen |

| | | |
|---|---|---|
| | | uitbreidingen in beeld, zoals in de Bokhovense polder of bij de meestromende berging. Daarnaast kijken we breder dan alleen het aanwijzen van nieuwe waterbergingsgebieden. De oplossing bestaat uit een combinatie van maatregelen, waaronder het vergroten van de afvoercapaciteit, het vasthouden van water bovenstrooms en aanpassingen in het systeem. Door deze mix proberen we de druk op nieuwe ruimte, en daarmee op landbouwgronden, zoveel mogelijk te beperken. |
| 17g | De indiener stelt voor om eerst bestaande watersystemen en waterbergingscapaciteit te optimaliseren en efficiënter te benutten, waaronder bestaande Howabo-gebieden en verbindingen tussen Engelermeer en Biessertpolder (Bokhovense Overlaat en Extra inlaat Engelermeer). | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 14f en 17f. |
| 17h | De indiener stelt voor om maatregelen te richten op bestaande infrastructuur en geeft voorbeelden van maatregelen waarnaar gekeken moeten worden, waaronder het verhogen van dijken, het verbinden van bergingsgebieden, en het verruimen of verdiepen van het Drongelens Kanaal en kanaalverruimende maatregelen. | Dank voor deze suggesties. De denkrichting van de indiener sluit goed aan bij de aanpak in het Programma. We zetten in op een combinatie van maatregelen, waarbij we eerst kijken hoe we het bestaande systeem kunnen verbeteren. Daarbij horen onder andere het verhogen van de maatgevende waterstand (van 4.90 naar 5.20 m +NAP) met bijbehorende versterking van dijken, en het verruimen van het Drongelens Kanaal, bijvoorbeeld door het afgraven van vooroevers, maar ook het optimaliseren van het Bossche Broek en Engelermeer. Pas in een volgende fase komen uitbreidingen in beeld, zoals in de Bokhovense polder of bij de meestromende berging. Daarnaast kijken we breder dan alleen het aanwijzen van nieuwe waterbergingsgebieden. De oplossing bestaat uit een combinatie van maatregelen, waaronder het vergroten van de afvoercapaciteit, het vasthouden van water bovenstrooms en aanpassingen in het systeem. Door deze mix proberen we de druk op nieuwe ruimte, en daarmee op landbouwgronden, zoveel mogelijk te beperken. Echter, de opgave is groot, waardoor nieuwe, grote ingrepen niet altijd te vermijden zijn. |
| 17i | De indiener geeft aan dat de voorgestelde meestromende berging een te groot ruimtebeslag heeft en ongeschikt is voor toepassing op de betrokken landbouwgronden. | We begrijpen de zorg over het ruimtebeslag en het gebruik van landbouwgronden. Het Programma en de bijbehorende planMER laten het ruimtebeslag op hoofdlijnen zien. Dat betekent dat het weergegeven ruimtebeslag nog niet de definitieve inrichting vastlegt. In de planuitwerkingsfase gaan we per gebied nauwkeuriger kijken hoe maatregelen het beste kunnen worden ingepast in de omgeving. Daarbij is het een belangrijk uitgangspunt om zorgvuldig om te gaan met bestaande functies, zoals landbouw. |

| | | |
|---|---|---|
| | | Uw zienswijze over de verdere uitwerking van het Programma Howabo sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.1. (Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo). |
| 17j | De indiener vraagt zich af of bij de keuze voor bergingsgebieden voldoende rekening is gehouden met maaiveldhoogte, aangezien het betreffende gebied relatief hoog ligt. | Bij de verkenning van mogelijke maatregelen is gekeken naar o.a. doorstroming en bergingscapaciteit. Daarbij is ook gebruikgemaakt van hoogtegegevens (zoals beschikbaar via het AHN). Maaiveldhoogtes zijn dus meegenomen in de onderzoeken. Uit de analyses blijkt dat de voorgestelde meestromende berging, ondanks variaties in hoogte, een substantiële bijdrage kan leveren (in de orde van grootte van circa 8 miljoen $m^3$). In de planuitwerking wordt de maatregel verder uitgewerkt en wordt nogmaals gekeken naar lokale hoogtes en de inpassing van de berging in de praktijk. |
| 17k | De indiener verzoekt om bij planuitwerking rekening te houden met instroom- en uitstroomtijden van bergingsgebieden, omdat dit invloed heeft op de duur van schade en overlast. | We herkennen dat de duur van water in een bergingsgebied effect heeft op de omvang van schade en overlast. Daarom is het verkorten van leeglooptijden een belangrijk aandachtspunt bij de verdere uitwerking van de maatregelen. In de planuitwerking wordt per gebied bekeken hoe instroom en uitstroom zo goed mogelijk kunnen worden geregeld, zodat schade en overlast van water waar mogelijk wordt beperkt. |
| 17l | De indiener geeft aan dat wegen, volkstuinen, landgoedstructuren en andere infrastructuur (zoals rond Kanaalweg, Honderdmorgensedijk en Gementweg) de afwatering beperken en dat deze effecten onvoldoende zijn meegenomen in de analyse. | Het klopt dat dit soort elementen invloed kunnen hebben op de effectiviteit van het waterbergingsgebied. Bij de uitgevoerde analyses en berekeningen is hier rekening mee gehouden, via modellen, gegevens over het maaiveld en aanwezige structuren. In de planuitwerkingsfase kijken we hier nog nauwkeuriger naar. Dan wordt bekeken welke maatregelen eventueel nodig zijn om knelpunten te voorkomen of te verbeteren. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**
De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.3.11 Indiener 11

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|

| | | |
|---|---|---|
| 18a | Indiener geeft aan dat tracé F1 Noord in strijd is met de ambities van Howabo voor ruimtelijke kwaliteit, erfgoed en cultuurhistorische structuren, omdat dit tracé de historische geografie van Ruimel negeert en de cultuurhistorische structuur aantast. Indiener verzoekt om aansluiting bij het historische tracé F1a, dat past bij historische keringen en landschappelijk erfgoed. | In de nota van zienswijzen van uitvoeringsproject Hoogwaterbescherming Vught, Esch, Sint Michelsgestel (HWB VEG), is deze vraag inmiddels beantwoord. Aangegeven is dat alternatief 'F1a-noord' als oplossingsrichting voor het maatwerk ter plaatse van buurtschap Ruimel wordt toegevoegd aan alternatief F1. |
| 18b | Indiener stelt voor de historische vaarroute tussen de Dommel en de Aa te herstellen door aanleg van een bedienbare sluis bij de maatregel (Peilregulatie tussen Dommel en Aa). Indiener geeft aan dat deze oplossing synergie biedt tussen waterveiligheid, cultuurhistorie en recreatie, aansluit bij historisch gebruik van de vaarroute en recreatieve verbindingen richting Bossche Broek en Esch mogelijk maakt. | Doorvaarbaarheid en behoud en/of versterken van vaarverbindingen zijn uitgangspunt/vertrekpunt bij de nadere uitwerking van het veiligheidsconcept peilregulatie. |
| 18c | Indiener geeft aan dat het buitendijks plaatsen van de Mudakkersedijk en buurtschap Ruimel een disproportionele inbreuk vormt en leidt tot een verhoging van de waterkwetsbaarheid van bestaande bewoners. Indiener verzoekt om toepassing van tracé F1a als alternatief dat afwenteling van risico's op bewoners voorkomt. | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 18a. |
| 18d | Indiener verzoekt om openbaarmaking van de hydrologische berekeningen voor tracé F1a. Indiener geeft aan dat een integrale afweging alleen mogelijk is wanneer een vergelijking beschikbaar is tussen de hydrologische effecten en de civieltechnische kosten van tracé F1 Noord, inclusief nadeelcompensatie voor bewoners, en tracé F1a. | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 18a. |
| 18e | Indiener ondersteunt de ambities van Howabo op het gebied van synergie, ruimtelijke kwaliteit, cultuurhistorie, maatschappelijke meerwaarde en meervoudig ruimtegebruik, en geeft aan dat deze ambities beter tot uitwerking moeten komen in de uitvoering binnen deelgebied F1 Noord. | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 18a. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.3.12 Indiener 12

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 19a | De indiener geeft aan dat het Programma Howabo leidt tot waardevermindering en mogelijke onverkoopbaarheid van het melkveebedrijf in de Bokhovense Polder, door verlies van grondoppervlak via kades en beperkingen voor gebruik van vee en machines, en de indiener vraagt om duidelijkheid over schadeloosstelling en vergoeding. | Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie). |
| 19b | De indiener geeft aan dat het Programma volgens beschrijvingen op pagina 35 en 39 resulteert in uitbreiding van natuurgebieden in de Bokhovense Polder, onder andere door verbinding met de Loonse en Drunense Duinen en vergroting van natuurareaal, en de indiener verzet zich tegen deze ontwikkeling. | Het Programma Howabo is primair gericht op het verminderen van wateroverlast. Het Programma zelf leidt niet tot uitbreiding van natuurgebieden en bevat ook geen besluiten daarover. De maatregelen zijn gericht op het oplossen van 50 miljoen kuub water eens in de 150 jaar. Wel hebben we in het Programma geïnventariseerd welke andere opgaven en ambities er in het gebied spelen, zoals natuurontwikkeling. Deze ambities, bijvoorbeeld vanuit de provincie, zijn meegenomen om te begrijpen hoe deze zich verhouden tot de wateropgave en of er kansen of raakvlakken zijn en daarom opgenomen op o.a. pagina 39 van het Programma. Dat betekent dus niet dat het Programma zelf stuurt op uitbreiding van natuur, maar wel dat we in de verdere planuitwerking kijken hoe verschillende opgaven (water, natuur, landbouw, recreatie, wonen) op elkaar kunnen aansluiten. |
| 19c | De indiener geeft aan dat opvang van water uit Den Bosch in de Bokhovense Polder mogelijk leidt tot vervuild water, met negatieve effecten op gewassen, vee en melkleverantie, en de indiener stelt dat hierover geen duidelijkheid wordt geboden. | Uit het planMER blijkt inderdaad dat het onder water zetten van de Bokhovense Overlaat (enkele weken) een schadepost kan opleveren van 50-100% of meer van de jaaropbrengst en een risico veroorzaakt op verontreiniging door achterblijven van slib. In de vervolgfasen wordt onderzocht hoe dit effect voorkomen kan worden. Indien blijkt dat voorkomen niet mogelijk is, wordt onderzocht hoe het effect gecompenseerd kan worden. |
| 19d | De indiener vraagt zich af waarom bestaande overloopgebieden zoals Moerputten en Vlijmens Ven pas na 2050 als reserve worden ingezet vanwege natuurontwikkeling, terwijl de Bokhovense Polder eerder en kostbaar moet worden ingericht voor waterberging, en geeft aan dit als onrechtvaardig te ervaren. | In de voorverkenning zijn de Moerputten en het Vlijmens Ven nadrukkelijk wel meegenomen als mogelijke maatregelen voor Howabo. Uit de analyses blijkt echter dat deze gebieden minder bergingscapaciteit bieden dan bijvoorbeeld de Bokhovense Polder. Daarnaast is er sprake van een groot risico dat inzet van deze gebieden niet vergunbaar is, vanwege de Natura 2000-status. Dat betekent echter niet dat deze gebieden definitief zijn afgevallen. We zien nog steeds mogelijkheden, maar uit onderzoek blijkt dat inzet als waterberging pas kansrijk |

| | | |
|---|---|---|
| | | wordt als de gebieden ecologisch robuuster zijn dan nu en het risico op onherstelbare schade aan natuurwaarden (Rode lijst-soort) afneemt. Daarom zijn deze gebieden opgenomen als mogelijke optie voor de langere termijn (na 2050), mocht de opgave daarom vragen. Voor de Bokhovense Polder geldt dat hier minder risico's zijn vanuit vergunningen. Inzet van dit gebied kan ook leiden tot schade en overlast, maar de kans op onherstelbare aantasting is kleiner. Dit maakt het op dit moment een meer kansrijke optie, waarbij we in de planuitwerking nadrukkelijk gaan kijken hoe we dit zorgvuldig kunnen inpassen en rekening kunnen houden met andere belangen in het gebied. |
| 19e | De indiener geeft aan dat uit de participatie-evaluatie blijkt dat natuur en woningbouw belangrijker worden geacht dan recreatie en landbouw, en toont onbegrip voor deze prioritering gezien de gevolgen voor agrarische eigendommen. | De uitkomsten van de digitale enquête onder inwoners van het programmagebied is één van de bronnen die meeweegt bij het besluiten over de set aan maatregelen, de timing van realisatie en inzetvolgorde, en is niet één op één meegenomen als prioritering van belangen. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

## 4.3.13 Indiener 13

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 20a | Indiener geeft aan dat aanwijzing van de Dungense polder als reserveringsgebied leidt tot het niet meer kunnen gebruiken van landbouwpercelen binnen dit gebied en daardoor toekomstige ontwikkelingsmogelijkheden sterk beperkt. Indiener noemt hierbij een aantal aandachtspunten:<br>- Indiener geeft aan dat het niet meer kunnen gebruiken of ruilen van percelen de verplichte vruchtwisseling en inzet van rustgewassen belemmert, en leidt tot gebruik van verder gelegen gronden met extra reistijd en hogere werklast voor personeel.<br>- Indiener geeft aan dat een groot deel van de Dungense polder wordt aangewezen als waterbergingsgebied, wat in combinatie met extensiveringsbeleid kan leiden tot het | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 6a. |

| | | |
|---|---|---|
| | verdwijnen van een groot deel van de bedrijven en hoge kosten voor moeilijk verplaatsbare bedrijven.<br>- Indiener geeft aan dat aanwijzing als reserveringsgebied leidt tot onzekerheid over levering van plantmateriaal, waardoor klanten afhaken vanwege onvoorspelbare inzet van het gebied voor waterberging.<br>- Indiener geeft aan dat gewassen zoals aardbeiplanten, astilbe en pioenrozen bij langdurige inundatie (meer dan twee dagen) verloren gaan, met grote financiële schade en langdurig verlies van uitgangsmateriaal.<br>- Indiener geeft aan dat eerdere overstroming heeft geleid tot vernietiging van gewassen vanwege vervuiling met zware metalen, ondanks ontvangen schadevergoeding.<br>- Indiener geeft aan dat bewoners en bedrijven in de Dungense polder onvoldoende zijn betrokken bij de planvorming en stelt voor om een inventarisatie uit te voeren van grondgebruik en gewassen om de gevolgen beter inzichtelijk te maken.<br>- Indiener geeft aan dat langdurige wateroverlast leidt tot ernstige schade aan de bodemkwaliteit, waardoor deze voor langere tijd ongeschikt wordt voor teelt van plantmateriaal en opnieuw opgebouwd moet worden. | |

**Aanpassingen in Programma of planMER**
De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

## 4.3.14 Indiener 14

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 22a | Indiener geeft aan dat informatievoorziening over het plan onvoldoende en te laat heeft plaatsgevonden, waardoor Indiener informatieavonden en berichtgeving heeft gemist en onvoldoende tijd had om de stukken te bestuderen. | Wij betreuren het dat u zich onvoldoende geïnformeerd voelt. Ter aankondiging van de ter inzage legging van Programma Howabo hebben we aankondigingen geplaatst in lokale huis-aan-huisbladen, op sociale media en op de website www.aaenmaas.nl/howabo. U kunt zich via die website ook inschrijven op de |

| | | |
|---|---|---|
| | | nieuwsbrief zodat we u via die weg proactief kunnen informeren. Daarnaast worden in de volgende fase bewoners en anderen die een direct belang hebben bij een maatregel actief betrokken.<br><br>U geeft aan dat u bereid bent deel te nemen aan het belevingsonderzoek. Vermoedelijk bedoelt u de online raadpleging, deze is al uitgevoerd (2025). De resultaten zijn meegenomen tijdens het proces om te komen tot een pakket van maatregelen in de tijd. De uitkomsten van de raadpleging zijn te vinden op de genoemde website (https://www.aaenmaas.nl/actueel/nieuws/2025/juni/inwoners-denken-mee-howabo-veiligheid/). |
| 22b | Indiener verzoekt om betere en persoonlijk gerichte informatievoorziening en geeft aan bereid te zijn deel te nemen aan het belevingsonderzoek. | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 22a. |
| 22c | Indiener geeft aan dat onduidelijkheid bestaat over de gevolgen van het plan voor de woning, waaronder waardeverandering, mogelijke schadevergoeding en de impact van ruimtebeslag op het gebruik van het gebied. | Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie). |
| 22d | Indiener verzoekt om aandacht voor en behoud van dassenburchten, monumentale aanzichtswaarde van de woning en authentieke knotwilgen. | Dergelijke aandachtspunten komen in de volgende fasen (planuitwerking en uitvoeringsfase) aan bod. Voor de Dungense Polder geldt overigens dat we dit gebied willen reserveren voor mogelijke toekomstige waterberging. Het besluit om er werkelijk een waterberging van te gaan maken en daarvoor uit te werken in een ontwerp later en is onder andere afhankelijk van MIRT A2, Verbreding Deil-Vught. Door deze reservering borgen we vooral dat er tussentijds geen ontwikkelingen plaatsvinden die zorgen voor een afname van de bergingscapaciteit, denk aan woningbouw. |
| 22e | Indiener vraagt zich af of de invulling van de waterbergingsopgave in de Bokhovense Overlaat, in combinatie met ecologische verbindingsopgaven, ook toepasbaar is voor Den Dungen. | Voor de Dungense Polder geldt dat we dit gebied willen reserveren voor mogelijke toekomstige waterberging. Het besluit om er werkelijk een waterberging van te gaan maken en daarvoor uit te werken in een ontwerp later en is onder andere afhankelijk van MIRT A2, verbreding Deil-Vught. Door deze reservering borgen we vooral dat er tussentijds geen ontwikkelingen plaatsvinden die zorgen voor een afname van de bergingscapaciteit, denk aan woningbouw. Wanneer wordt besloten de polder daadwerkelijk als waterbergingsgebied in te richten, kunnen de |

| | | |
|---|---|---|
| | | mogelijkheden voor het realiseren van koppelkansen (zoals ecologische verbindingsopgaven) nader worden onderzocht. |
| 22f | Indiener geeft aan dat het plan rekening moet houden met een goede balans tussen wonen, werken en landbouw. Indiener ondersteunt het streven naar goede oplossingen voor waterbeheer, zoals het bergen en vasthouden van water ((Bovenstrooms) Vasthouden en Bergen), en geeft aan dat goede bijsturing van het plan nodig is indien versnelling vereist is. | Het Programma Howabo voorziet in een cyclisch proces om te kunnen bijsturen waar nodig. Monitoring en evaluatie van voortgang is geborgd in hoofdstuk 9 van het Programma Howabo. De uitvoering van het Programma heeft, gezien de omvang en de aard van de maatregelen, naar verwachting een lange looptijd. Tijdens de uitvoeringsperiode kunnen ontwikkelingen optreden die gevolgen hebben voor de uitwerking en uitvoering van maatregelen die onderdeel zijn van het Programma. Ook kan de opgave wijzigen door bijvoorbeeld een verandering in (toekomstverwachtingen over) de neerslag door klimaatverandering of veranderingen in landgebruik en ruimtelijke inrichting. Het is daarom belangrijk om periodiek te kijken of er (onvoorziene) veranderingen zijn opgetreden, welke veranderingen dit zijn en of bijsturing van (de uitvoering van) het Programma nodig is. Uit evaluatie op basis van o.a. monitoring blijkt of bijstelling van het Programma en/of aanpassing van de inzet van instrumenten nodig is. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**
De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.3.15 Indiener 15

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 23a | Indiener verzoekt om percelen aan de Brandsestraat te Sint-Michielsgestel (circa 10 hectare landbouwgrond) niet aan te wijzen als waterbergingsgebied of voor gecontroleerde inundatie. Indiener noemt hierbij een aantal aandachtspunten:<br>- Indiener geeft aan dat inundatie van de percelen leidt tot ernstige schade aan de teelt van asperges en aardbeien, waaronder verlies van oogst, blijvende schade aan wortelstelsels en meerjarige productieverliezen, mede vanwege hoge investeringen en langdurige opbouw van deze teelten.<br>- Indiener geeft aan dat langdurige wateroverlast leidt tot | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 6a. |

| | | |
|---|---|---|
| | achteruitgang van de bodemkwaliteit, waaronder structuurbederf, verslemping, verlies van organische stof, verhoogde ziektedruk en mogelijke vervuiling, met langdurige en kostbare herstelmaatregelen tot gevolg.<br>- Indiener geeft aan dat waterbergingsmaatregelen leiden tot een onevenredige belasting van agrarische ondernemers, waarbij economische schade, bedrijfsrisico's en gevolgen voor investeringen en toekomstmogelijkheden disproportioneel bij individuele bedrijven komen te liggen.<br>- Indiener geeft aan dat onvoldoende overleg heeft plaatsgevonden met direct betrokken grondeigenaren en ondernemers en dat een zorgvuldige inventarisatie van teelten, investeringen en economische belangen ontbreekt. | |
| 23b | Indiener verzoekt om alternatieven voor waterberging te onderzoeken met minder schade voor agrarische bedrijven, de economische gevolgen volledig mee te wegen in de besluitvorming en in overleg te treden met direct betrokken ondernemers vóór verdere besluitvorming. | In het Programma Howabo zijn verschillende alternatieven onderzocht. Andere maatregelen zijn onvoldoende op zichzelf en waterbergingsgebieden zijn daarmee ook noodzakelijk. Het voorstel is om eerst aan de slag te gaan met het optimaliseren van wat we al hebben en grote investeringen te doen in gemaalcapaciteit. Dat doen we omdat ruimte schaars is én omdat we het risico op wateroverlast op korte termijn zo snel mogelijk willen verkleinen. Maatregelen zoals het verbeteren van het Engelermeer en Bossche Broek en het realiseren van extra afvoercapaciteit (zoals bij Crèvecoeur) maken hier onderdeel van uit. Tegelijkertijd zien we dat het watersysteem verandert en dat we het daar niet mee redden. We moeten dus kunnen: vasthouden, bergen én afvoeren zodat het risico op overstromingen afneemt; we ons voorbereiden op de opgave richting 2050; en we toewerken naar een robuust en flexibel watersysteem. In de planuitwerkingsfase zijn gesprekken met direct belanghebbenden van groot belang om aandachtspunten zo goed mogelijk mee te kunnen nemen en de maatregelen zo goed mogelijk in te passen. We gaan dan ook graag in overleg met o.a. direct betrokkenen. |
| 23c | Indiener geeft aan dat eventuele vervolgschade bij doorgang van de plannen op het waterschap zal worden verhaald. | Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie). |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.3.16 Indiener 16

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 24a | Indiener verzoekt om de tijd voor het afvoeren van water te verkorten tot maximaal 30 dagen in verband met behoud van de kwaliteit van landbouwgrond en blijvend grasland | Uit het planMER blijkt inderdaad dat het onder water zetten van de Bokhovense Overlaat (enkele weken) een risico veroorzaakt op verontreiniging door achterblijven van slib. In de vervolgfasen wordt onderzocht of de inzet van de berging ingekort kan worden. Indien blijkt dat voorkomen niet mogelijk is, wordt onderzocht hoe het effect gecompenseerd kan worden. |
| 24b | Indiener vraagt om duidelijkheid over de vormgeving van de kades, de afstand van de kades tot gebouwen en bouwblokken, en oversteekplaatsen in de kades zodat landbouwpercelen bereikbaar blijven. Ook vraagt indiener om inspraakmogelijkheden om toekomstige beperkingen te voorkomen | We begrijpen de vragen over de precieze ligging en inrichting van de kades en de bereikbaarheid van percelen. Het Programma en de planMER laten op hoofdlijnen zien wat maximaal nodig is. De exacte vormgeving, ligging en afstanden van kades worden in opvolgende de planuitwerkingsfase bepaald. In die fase kijken we per gebied hoe de kades zo goed mogelijk kunnen worden ingepast, met oog voor bestaande functies zoals landbouw en bereikbaarheid. Daarbij is het belangrijk uitgangspunt dat bebouwing en percelen bereikbaar blijven. Ook zaken zoals oversteekmogelijkheden en afstand tot bebouwing worden dan concreet uitgewerkt en afgewogen. De indiener en andere belanghebbenden worden in deze fase actief betrokken. Welke rechtsbeschermingsmogelijkheden van toepassing zijn, hangt af van de aard van het besluit. Rechtsbescherming in de vorm van bezwaar en beroep is mogelijk bij besluiten die voortvloeien uit projecten met ruimtelijke consequenties. Zie ook de algemene toelichting, in paragraaf 2.2.1. (Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo) en paragraaf 2.2.3 (Aanwijzen van een reserveringsgebied voor waterberging). |
| 24c | Indiener vraagt zich af wie eigenaar wordt van de kades en wie gebruik mag maken van de grond | In het Programma is dit nog niet uitgewerkt. De eigendomssituatie van de kades en het gebruik van de gronden worden in de planuitwerkingsfase verder onderzocht en uitgewerkt. |
| 24d | Indiener geeft aan dat de waterberging in de Bokhovense polder onlogisch is ingericht, waarbij lage delen niet worden benut en hogere delen wel, en vraagt om heroverweging van deze inrichting (Bokhovense Overlaat) | Bij het ontwerp van de waterberging is zorgvuldig gekeken naar hoe de keringen mogelijk ingepast kunnen worden en hoe zo veel mogelijk water geborgen kan worden binnen de Howabo-situatie. Uit die analyses is gekomen dat de Bokhovense Polder het beste gevuld kan worden vanuit het Engelermeer via de route van de Bossche Sloot. Om te voorkomen dat omliggende gebieden |

| | | |
|---|---|---|
| | | ongewenst overstromen, zijn keringen nodig. Het water wordt vervolgens afgevoerd via Gemaal Groenendaal naar de Maas. Ook hebben we gekeken of de Overlaat via de nieuwe inlaat bij het Engelermeer geledigd kan worden.<br><br>Aan deze inrichting liggen hydrologische berekeningen ten grondslag. Daarbij is niet alleen gekeken naar de maximale bergingscapaciteit, maar ook naar een goed werkende vulroute en leeglooproute en naar bestaande maaiveldhoogtes, infrastructuur en bebouwing. Het kan dat de inrichting niet volledig aansluit bij een "logische" indeling op basis van alleen hoogteverschillen, maar wel nodig is voor een goed functionerend en beheersbaar systeem. In de planuitwerkingsfase wordt dit verder verfijnd en op detailniveau uitgewerkt. Daarbij wordt opnieuw gekeken naar de exacte inrichting en inpassing in het gebied en worden de direct belanghebbenden uit het gebied, mede vanuit hun gebiedskennis, actief betrokken. |
| 24e | Indiener vraagt om duidelijkheid over de vaststelling en compensatie van waardevermindering van landbouwgrond en schade aan gewassen na inundatie | Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie) |
| 24f | Indiener stelt voor om de capaciteit van Gemaal Crèvecoeur te vergroten om minder waterberging nodig te hebben en water sneller af te voeren (Gemaal Crèvecoeur) | Van oudsher is het watersysteem vooral ingericht om water snel af te voeren. Maar door de extreem droge periodes van afgelopen jaren houden we water juist ook meer vast. In een situatie met extreem hoogwater (= alle hens aan dek!) moeten we water kunnen vasthouden én bergen én flexibel afvoeren én sturen. Het pakket maatregelen omvat daarom al deze onderdelen, vanuit het principe: "Robuust waar het kan, stuurbaar waar het moet." We zetten daarom in op: 1) Optimalisaties bestaande systeem 2) ruimte voor water en natuurlijke processen 3) techniek. Samen zorgen de maatregelen ervoor dat: 1) het risico op overstromingen binnen tien jaar snel kleiner wordt; 2) we ons kunnen voorbereiden op de opgave richting 2050; 3) we bouwen aan een betrouwbaar en adaptief watersysteem voor heel Oost-Brabant. Op dit moment is er bij Crèvecoeur geen gemaal aanwezig, maar een spuisluis die op vrij verval water afvoert. In het Programma is opgenomen dat we in de eerste uitvoeringstermijn (2026-2035) inzetten op het realiseren van een gemaal op deze locatie. Dit gemaal kan tijdens extreme situaties (Howabo) water afvoeren, waardoor inderdaad minder snel waterberging nodig is en het risico op overstromingen sneller wordt verkleind. |
| 24g | Indiener stelt voor om het watersysteem in de Bokhovense polder te verbeteren en het gemaal Groenendaal uit te | Dank voor deze suggestie. Dit is een belangrijk aandachtspunt dat we meenemen in de verdere uitwerking. In de planuitwerkingsfase gaan we inderdaad kijken naar het |

| | | |
|---|---|---|
| | breiden, zodat meer ruimte voor waterberging ontstaat, lasten worden verspreid en water sneller wordt afgevoerd (Bokhovense Overlaat) | functioneren van gemaal Groenendaal om de leeglooptijd van het gebied te verkorten. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.3.17 Indiener 17

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 25a | De indiener ondersteunt het uitgangspunt om met Howabo rekening te houden met overstromingsrisico's, mits bestaande functies behouden blijven, bijvoorbeeld bij het overstromen van de A2 in 1995. | Wij danken de indiener voor de ondersteuning op dit uitgangspunt. |
| 25b | Indiener verzoekt om een adequate regeling voor tegemoetkoming in overstromingsschade bij inzet van waterbergingsgebieden, gezien mogelijke schade van 50–100% van de jaaropbrengst. | Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie) |
| 25c | Indiener geeft aan dat behoud van landbouwfunctie betekent dat beheer geen beperkingen zoals in Natura 2000-gebieden mag opleggen en dat natuurtoestemmingen het beheer niet mogen hinderen.<br><br>De indiener stelt voor om oplossingen te kiezen die zo min mogelijk ruimte innemen. Indiener noemt voorbeelden: het geschikter maken van bestaande wateren zoals het Drongelens kanaal, het verbeteren van de bestaande waterbergingsgebieden het Bossche Broek en Engelermeer, de verbeterde peilregulering bij Vught/Den Bosch en het investeren in een effectief gemaal bij Crèvecoeur.<br><br>De indiener geeft aan dat de gehanteerde KNMI-scenario's leiden tot een overschatting van de opgave. Er zijn nieuwe | Voor de beantwoording van deze zienswijze, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 14c tot en met 14o. |

| | | |
|---|---|---|
| | inzichten dat de gehanteerde scenario's mogelijk niet realistisch zijn. Indiener vraagt om behoedzaamheid bij ruimtelijke inrichting op basis van deze aannames.<br><br>Indiener verzoekt om bescherming van bestaande bouwwerken in overstromingsgebieden en stelt voor om bij renovatie gebouwen te verhogen, naar voorbeeld van terpen zoals in de Overdiepse polder.<br><br>De indiener verzoekt om behoud van vruchtbare landbouwbodems en landbouwgronden en benadrukt dat hier veel tijd in geïnvesteerd is. Specifiek noemt indiener de landbouwgrond rondom rivieren en beekdalen en het gebied rondom Crèvecoeur.<br><br>De indiener verzoekt om grasland te behouden vanwege het hoge waterbergend vermogen, snelle herstelcapaciteit, positieve effecten op waterkwaliteit en beperkte inzet van gewasbescherming. Indiener refereert hierin naar verschillende bronnen van o.a. het IPCC en de WUR.<br><br>De indiener verzoekt om dijken en kaden robuust en "beverproof" in te richten en geeft aan dat het stimuleren van de beverpopulatie ongewenst is omdat deze graafschade aanrichten aan waterkeringen.<br><br>De Indiener geeft aan dat twijfels bestaan over het effect van bufferstroken langs watergangen en stelt dat deze mogelijk negatieve effecten hebben op waterkwaliteit.<br><br>Indiener verzoekt om verbetering van gemaalcapaciteit en geeft aan dat huidige afvoercapaciteit onvoldoende is gezien lange afvoertijden na overstroming, en dat schadeafhandeling rekening moet houden met duur van overlast. | |

| | | |
|---|---|---|
| | De indiener stelt dat gebruik van windturbines en zonne-energie onwenselijk zijn vanwege netcongestie en stelt dat er sprake is van zwerfstroom waar sommige diersoorten gevoelig voor zijn. Indiener stelt dat wieken van windturbines schadelijke stoffen bevatten die door gebruik vrijkomen. Indiener verzoekt om voorafgaand aan projecten nulmetingen uit te voeren naar milieuaspecten zoals zwerfstroom, Bisphenol BPA, geluid en trillingen. Indiener geeft aan dat volgens het Nevele arrest op grond van het voorzorgsprincipe de MER beter in de Strategisch Milieu Beoordeling ( Europese richtlijn 2001/42/EG) uitgevoerd kan worden.<br><br>De indiener benadrukt het belang van effectief gebruik, beheer en onderhoud van kunstwerken en communicatiemiddelen ter voorkoming van slachtoffers bij natuurrampen.<br><br>De indiener vraagt zich af waarom de algemene besturen van de betrokken waterschappen de stukken niet hebben kunnen beoordelen.<br><br>De indiener geeft aan dat onduidelijk is of voldoende financiële middelen beschikbaar zijn en verzoekt om geen grondverwerving of onteigeningsprocessen te starten zonder zekerheid over financiering.<br><br>De indiener geeft aan dat het participatieproces geen goede afspiegeling vormt van de samenleving en dat grondgebruikers onvoldoende betrokken zijn.<br><br>Indiener wil weten hoe de participatie verder vorm wordt gegeven kijkend naar het verdrag van Aarhus en relevante jurisprudentie. | |

**Aanpassingen in Programma of planMER**
De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

### 4.3.18 Indiener 18

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 26a | Indiener geeft aan niet in te stemmen met de plannen voor waterberging tot 3.6 m N.A.P. en de aanleg van dijken rond de gebouwen aan De Maashoevenweg 4 te Haarsteeg, omdat dit leidt tot een opgesloten situatie in een polderlandschap. | Dank voor deze zienswijze. We begrijpen de zorg over het ontstaan van een opgesloten situatie. Het is niet het doel van het Programma om situaties te creëren waarin bestaande bebouwing als het ware "ingesloten" raakt. De inrichting van kades en waterkerende oplossingen en waterbergingen is in het Programma nog op hoofdlijnen weergegeven. In de planuitwerkingsfase wordt dit verder in detail uitgewerkt. Daarbij is het uitgangspunt dat rekening wordt gehouden met bestaande woonbebouwing, huidig gebruik, infrastructuur en het karakter van het landschap. We kijken per locatie hoe maatregelen zo goed mogelijk kunnen worden ingepast. Er moeten waterkerende oplossingen worden bedacht, bijvoorbeeld kades of terpen, en er moet zorgvuldig worden afgewogen hoe deze worden vormgegeven en gepositioneerd, en wat dat betekent voor de directe omgeving. Daar wordt de directe omgeving tijdens de planuitwerkingsfase dan ook bij betrokken. Zie hiervoor ook de algemene toelichting, in paragraaf 2.2.1. (Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo). |
| 26b | Indiener stelt voor om de boerderij op een terp te plaatsen in plaats van het realiseren van dijken rondom de gebouwen. | Dank voor deze suggestie. In het Programma is de inrichting van de waterberging op hoofdlijnen weergegeven en is als uitgangspunt opgenomen dat rekening wordt gehouden met bestaande bebouwing en huidig gebruik. In de planuitwerkingsfase wordt dit verder in detail uitgewerkt. Daarbij wordt per locatie gekeken wat de meest passende oplossing is. Dat kunnen kades zijn, maar ook andere oplossingen, zoals het ophogen van bebouwing (bijvoorbeeld op een terp), zijn op voorhand niet uitgesloten. We zoeken naar een goede mogelijke inpassing, waarbij we rekening houden met de belangen van de omgeving en de werking van het watersysteem. |
| 26c | Indiener geeft aan dat de bestemming als waterberging leidt tot een aanzienlijke waardedaling van het agrarisch bedrijf. | We begrijpen dat hierover zorgen bestaan. De Bokhovense polder is in de huidige situatie al aangewezen als reserveringsgebied voor waterberging in de provinciale verordening. Met het Programma Howabo verandert deze planologische status op dit moment niet. Op het moment dat de planologische status wel verandert in de omgevingsverordening en het de status waterberging krijgt, worden daarvoor |

| | | |
|---|---|---|
| | | aparte procedures doorlopen. Dit wordt in de opvolgende planuitwerkingsfase onderzocht.<br><br>Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie) |
| 26d | Indiener geeft aan dat waterberging gewasschade veroorzaakt en ook in de jaren daarna vervolgschade oplevert en dat waterberging leidt tot verontreiniging van landbouwgrond door slib en vuil. | Uit het planMER blijkt inderdaad dat het onder water zetten van de Bokhovense Overlaat (enkele weken) een risico veroorzaakt op verontreiniging door achterblijven van slib. In de vervolgfasen wordt onderzocht hoe dit effect voorkomen kan worden. Indien blijkt dat voorkomen niet mogelijk is, wordt onderzocht hoe het effect gecompenseerd kan worden.<br><br>Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (Schade en compensatie). |
| 26e | Indiener stelt voor om in plaats van waterberging in te zetten op het verbeteren van de waterafvoer door het verbreden en verdiepen van het Drongelens Kanaal (Vergroten Drongelens Kanaal), omdat extra afvoer de noodzaak tot waterberging vermindert en effectiever wordt geacht. | We kijken naar het optimaliseren van wat we al hebben en naar investeringen in gemaalcapaciteit omdat ruimte inderdaad schaars is én omdat we het risico op wateroverlast op korte termijn zo snel mogelijk willen verkleinen. Maatregelen zoals het verbeteren van het Engelermeer en Bossche Broek en het realiseren van extra afvoercapaciteit (zoals bij Crèvecoeur) maken hier onderdeel van uit. Bovendien is ook gekeken naar het verbreden en verdiepen van het Drongelens Kanaal. Uit de analyses blijkt echter dat dit minder effectief is dan het maken van een Meestromende Berging langs het kanaal. De beperkende factor voor de afvoer op het kanaal zit met name bij 's-Hertogenbosch. Verderop in het kanaal (vanaf de Bossche Sloot) is het wateroppervlak al groter en is er in het huidige systeem voldoende ruimte voor extra afvoer. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**
De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

## 4.3.19 Indiener 19

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|

| | | |
|---|---|---|
| 27a | De indiener vraagt zich af of voldoende rekening wordt gehouden met te hoog water in het gebied Baardwijkse Overlaat zelf (Baardwijkse Overlaat). | Dank voor deze vraag. In het Programma kijken we naar het functioneren van het hele watersysteem in en rond 's-Hertogenbosch. Daarbij spelen onder andere het Drongelens Kanaal, de waterberging in de Vughtse Gement een rol in het opvangen en afvoeren van water. De Baardwijkse Overlaat moet ook veilig blijven bij hoogwater. Tegelijkertijd wordt in het Programma gekeken of delen van het gebied gecontroleerd kan worden ingezet voor het tijdelijk bergen van water. In de planuitwerkingsfase wordt verder uitgewerkt hoe het systeem precies reageert bij hoge waterstanden en hoe de inzet van verschillende gebieden, waaronder de Baardwijkse Overlaat, zo goed en veilig mogelijk kan plaatsvinden. |
| 27b | De indiener vraagt om voldoende aandacht voor de kwel die ontstaat in omliggende gronden wanneer een waterberging in gebruik is. | We zijn ons ervan bewust dat het inzetten van waterberging kan leiden tot kwel in omliggende gronden en dat dit mogelijk schade kan veroorzaken. In de planuitwerkingsfase wordt dit verder onderzocht. Daarbij kijken we naar de mate waarin kwel optreedt, wat de effecten zijn op omliggende gronden en functies, en of maatregelen nodig zijn om deze effecten te beperken.<br><br>Uw zienswijze sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.1. (Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo). |
| 27c | De indiener geeft aan dat de capaciteit van de Bossche sloot onvoldoende is voor het ledigen van de waterberging (Bossche Broek) en verzoekt om dit te heroverwegen. | We herkennen dit punt. De capaciteit van de Bossche Sloot is op zichzelf niet voldoende om alle beoogde bergingsgebieden (zoals Bossche Broek, Vughtse Gement, Engelermeer, meestromende berging en Bokhovense polder) snel te kunnen ledigen. Dit betekent dat we hier nadrukkelijk naar moeten kijken in de verdere uitwerking. We denken daarbij aan een combinatie van maatregelen, zoals het inzetten van noodpompen, het eventueel aanpassen of uitbreiden van gemaal Groenendaal en het verkennen van aanvullende ledigingsroutes, bijvoorbeeld richting het Drongelens Kanaal. In de planuitwerkingsfase wordt verder uitgewerkt hoe de inzet en de leegloop van de verschillende bergingsgebieden het beste kan plaatsvinden, zodat de verblijftijd van water zo kort mogelijk wordt en schade wordt beperkt. |
| 27d | De indiener stelt dat het Programma Howabo zich moet beperken tot waterberging en verzoekt om geen extra aspecten zoals functionele en landschappelijke verbinding tussen Den Bosch en de Loonse en Drunense Duinen toe te voegen. | Van oudsher is het watersysteem vooral ingericht om water snel af te voeren. Maar door de extreem droge periodes van afgelopen jaren houden we water juist ook meer vast. In een situatie met extreem hoogwater (= alle hens aan dek!) moeten we water kunnen vasthouden én bergen én flexibel afvoeren én sturen. Het pakket maatregelen omvat daarom al deze onderdelen, vanuit het principe: "Robuust waar |

| | | |
|---|---|---|
| | | het kan, stuurbaar waar het moet." We zetten daarom in op: 1) Optimalisaties bestaande systeem 2) ruimte voor water en natuurlijke processen 3) techniek. Samen zorgen de maatregelen ervoor dat: 1) het risico op overstromingen binnen tien jaar snel kleiner wordt; 2) we ons kunnen voorbereiden op de opgave richting 2050; 3) we bouwen aan een betrouwbaar en adaptief watersysteem voor heel Oost-Brabant. |
| 27e | De indiener verzoekt om alle landbouwgronden waar mogelijk waterberging plaatsvindt te behouden als landbouwgrond. | Voortzetting van huidig functiegebruik is in principe het uitgangspunt voor het maken van de bergingen. De grond die gebruikt wordt om water tijdelijk te parkeren, kan zeker ook gebruikt worden voor landbouw in tijden dat er geen hoogwater is. De combinatie water en landbouw (of andere functie) moet opgezocht worden, want ruimte is immers schaars! |

**Aanpassingen in Programma of planMER**
De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

## 4.3.20 Indiener 20

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 31a | Indieners hebben hun zorgen geuit over<br>- de mogelijke gevolgen van het Programma voor het gebied Soeterbeekseweg / Nederwetten;<br>- reeds ervaren wateroverlast en lokale kwetsbaarheid;<br>- de mogelijke cumulatieve effecten van meerdere beleids- en gebiedsontwikkelingen;<br>- de bescherming van bestaande functies zoals woningen, bedrijven en landbouw;<br><br>Het betreft meerdere vragen over uiteenlopende onderwerpen waaronder cumulatieve effecten en samenhang van beleid, voorkomen van afwenteling, bovenstrooms vasthouden en bergen, reeds ervaren wateroverlast en lokale kennis, grondwater en natte omstandigheden, maatgevende waterstanden, bescherming van bestaande functies, | Wij danken de indieners voor hun uitgebreide en inhoudelijke zienswijzen op het Programma Howabo en de planMER. De zienswijzen bevatten uitgebreide en onderbouwde vragen met name over<br>- de mogelijke gevolgen van het Programma voor het gebied Soeterbeekseweg / Nederwetten;<br>- reeds ervaren wateroverlast en lokale kwetsbaarheid;<br>- de mogelijke cumulatieve effecten van meerdere beleids- en gebiedsontwikkelingen;<br>- de bescherming van bestaande functies zoals woningen, bedrijven en landbouw;<br><br>De door indieners gestelde vragen zijn inhoudelijk beoordeeld en thematisch gebundeld en beantwoord.<br><br>Reikwijdte en fase van het Programma<br>Het Programma Howabo richt zich op het vergroten van de waterveiligheid in |

| | | |
|---|---|---|
| | onderzoek, monitoring en onzekerheden, participatie en informatievoorziening, schade en mitigatie. | Oost-Brabant, met nadruk op de regio 's-Hertogenbosch. Een belangrijk onderdeel is de strategie vasthouden – bergen – afvoeren, waaronder het principe van bovenstrooms vasthouden en bergen. Dit kan betrekking hebben op het gehele stroomgebied, inclusief de regio Nederwetten.<br><br>De concrete invulling van maatregelen (locaties, omvang en inrichting) is in deze fase nog niet vastgesteld. Effecten zijn daarom op programmaniveau en op hoofdlijnen onderzocht. In vervolgfases vindt nadere gebiedsspecifieke uitwerking plaats.<br><br>Voor specifieke gebieden, waaronder de omgeving van de Soeterbeekseweg/Nederwetten, geldt dat in deze fase nog geen gedetailleerde gebiedsspecifieke modelresultaten beschikbaar zijn. Dit gebied maakt wel onderdeel uit van het plangebied waar de mogelijke doorwerking van de maatregel bovenstrooms vasthouden en bergen wordt beschouwd. Er bestaan nog veel onzekerheden ten aanzien van bovenstrooms vasthouden en bergen. Deze onzekerheden worden in de vervolgfases nader onderzocht.<br><br>Cumulatieve effecten en samenhang van beleid<br>Indieners vragen nadrukkelijk aandacht voor de samenloop van Howabo met andere programma's (o.a. Wat Water Wil / CO3, beekdalherstel en natuurontwikkeling). Het Programma Howabo gaat voornamelijk over de regio 's-Hertogenbosch, Heusden, Vught, Esch, Sint-Michielsgestel, alleen de maatregel bovenstrooms vasthouden en bergen heeft mogelijk effect uw regio.<br><br>In hoeverre de maatregel bijdraagt aan de opgave en in welke gebieden water bovenstrooms vastgehouden kan worden, wordt nader onderzocht. Meer over bovenstrooms vasthouden kunt u lezen in de beantwoording van 15a.<br><br>Voorkomen van afwenteling<br>Het uitgangspunt van het Programma is dat maatregelen niet leiden tot een toename van wateroverlast in andere gebieden.<br><br>Bovenstrooms vasthouden en bergen |

| | | |
|---|---|---|
| | | Voor de maatregel bovenstrooms vasthouden en bergen is onderzocht dat het vasthouden en bergen van water bovenstrooms van de regio 's-Hertogenbosch kan bijdragen aan de Howabo-opgave. Met deze maatregel zal er binnen heel Oost-Brabant meer ruimte voor water gecreëerd moeten worden. Niet alleen ten behoeve van regio 's-Hertogenbosch, maar ook voor de bovenstroomse regio's om zelf weerbaarder te zijn tegen wateroverlast én droogte. In hoeverre de maatregel bijdraagt aan de opgave en in welke gebieden water bovenstrooms vastgehouden kan worden, wordt nader onderzocht.<br><br>De locatie en het ruimtebeslag van deze bovenstroomse bergingsgebieden zijn in deze fase nog niet bekend en effecten als gevolg van bovenstrooms vasthouden en bergen zijn globaal onderzocht. In de vervolgfasen van deze maatregel (verkenning-, planuitwerking- en realisatiefasen) wordt onderzocht welke maatregelen nodig zijn voor bovenstrooms vasthouden en bergen, en waar deze maatregelen genomen worden. Voordat projectlocaties worden vastgelegd en uitgewerkt is uitgebreid onderzoek en het betrekken van lokale stakeholders aan de orde.<br><br>Reeds ervaren wateroverlast en lokale kennis<br>Indieners geven aan dat in het gebied reeds sprake is van wateroverlast en natte omstandigheden. Deze signalen worden serieus genomen. In de verdere uitwerking worden lokale waarnemingen betrokken bij analyses en modeltoetsingen wordt gebiedskennis benut ter verbetering van inzicht in het functioneren van het watersysteem.<br><br>Grondwater en natte omstandigheden<br>Op basis van de huidige inzichten zijn er geen aanwijzingen voor een relevante structurele verslechtering.<br><br>Verhogen maatgevende waterstanden naar 5.20m +NAP<br>Het hoger peil van 5.20m +NAP betreft de maatgevende hoogwaterstand: een peil dat bij hoogwatersituaties wordt gehandhaafd om wateroverlast te voorkomen. Dit peil wordt gemeten bij 's-Hertogenbosch, bij de Vughterstuw. Het huidige maatgevende peil is 4.90m NAP, het beoogde peil van 5.20m NAP is 30cm hoger bij de Vughterstuw. De positieve effecten ten aanzien van wateroverlast van deze |

| | | |
|---|---|---|
| | | peilverhoging zijn groot: er kan langer, meer water afgevoerd worden. De hogere waterstand in de Dommel is tot Boxtel merkbaar, in de regio Nederwetten dus niet meer. Zie ook het algemene stuk over Maatgevend Hoogwater Peil (MHW) in paragraaf 2.2.4.<br><br>Bescherming van bestaande functies<br>De zienswijzen benadrukken terecht dat het gebied geen functieloos beekdal is, maar een gebied met bestaande woningen, landbouw en bedrijven. Daarbij wordt onderkend dat delen van het beekdal volgens de provinciale omgevingsverordening en de waterschapsverordening zijn aangewezen als regionale waterberging of reserveringsgebied voor waterberging. Deze aanwijzingen maken onderdeel uit van het bredere waterbeheerbeleid, waarin ruimte wordt gereserveerd voor het tijdelijk bergen van water bij hoge afvoeren.<br><br>De classificatie van gebieden (bijv. beekdal of buitengebied) valt primair onder de provinciale regelgeving en wordt niet door het Programma gewijzigd, maar wordt wel betrokken bij de afwegingen.<br><br>Onderzoek, monitoring en onzekerheden<br>Voorafgaand aan uitvoering van maatregelen worden deze hydrologisch onderzocht en gemodelleerd. Ook worden onzekerheden in beeld gebracht en wordt het voorzorgsbeginsel toegepast indien effecten nog niet volledig zeker zijn. Monitoring en evaluatie maken onderdeel uit van het Programma, zodat het Programma kan worden bijgestuurd waar nodig.<br><br>Participatie en informatievoorziening<br>Bij verdere uitwerking van maatregelen met lokale impact worden bewoners, grondeigenaren en andere stakeholders betrokken. Deze participatie wordt gebiedsgericht vormgegeven.<br><br>Schade en mitigatie<br>Indien maatregelen leiden tot nadelige effecten worden mitigerende maatregelen overwogen en wordt bij schade aangesloten bij geldende regelingen en procedures. |

| | | |
|---|---|---|
| | | De uitwerking hiervan vindt plaats in de volgende fasen van het Programma. Zie ook het algemene stuk over schadevergoeding in paragraaf 2.2.2. |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER.

## 4.3.21 Indiener 21

| Nr. | Zienswijze | Beantwoording |
|---|---|---|
| 32a | Indiener geeft aan dat een duidelijke visie ontbreekt waarin gebruik wordt gemaakt van hoogteverschillen in het gebied van de polder tussen Bokhoven en Vlijmen, terwijl volgens indiener juist de lagere delen logischerwijs als eerste onder water komen te staan. Indiener geeft aan dat tijdens de informatieavond sprake was van een groot gebrek aan gebiedskennis en kennis van het lezen van hoogtekaarten, wat indiener niet acceptabel acht. | Bij het ontwerp van de waterberging is zorgvuldig gekeken naar hoe de keringen ingepast kunnen worden en hoe zoveel mogelijk water geborgen kan worden in een Howabo-situatie. Uit de analyses volgt dat de Bokhovense polder het beste gevuld kan worden vanuit het Engelermeer. Om te voorkomen dat omliggende gebieden ongewenst overstromen, zijn keringen nodig. Het water wordt vervolgens afgevoerd via gemaal Groenendaal naar de Maas. Ook is bekeken of het water (deels) via de inlaat bij het Engelermeer kan worden afgevoerd. Aan deze inrichting liggen hydrologische berekeningen ten grondslag. Daarbij is niet alleen gekeken naar maximale bergingscapaciteit, maar ook naar een goed werkende vulroute en leeglooproute, en naar bestaande maaiveldhoogtes, infrastructuur en bebouwing. Hierdoor kan het zijn dat de inrichting niet volledig overeenkomt met wat op basis van alleen hoogteverschillen het meest logisch lijkt, maar wel nodig is voor een goed functionerend en beheersbaar systeem. In de planuitwerkingsfase wordt dit verder verfijnd en op detailniveau uitgewerkt. Daarbij kijken we opnieuw naar de inrichting en de beste inpassing in het gebied, waarbij ook lokale kennis wordt meegenomen. |
| 32b | Indiener geeft aan dat een visie ontbreekt op de waardedaling van gronden wanneer deze worden aangewezen als waterbergingsgebied. | Uw zienswijze over schade en compensatie sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.2 (schade en compensatie) |
| 32c | Indiener geeft aan dat het aanleggen van kunstwerken, dijkjes en kades leidt tot overlast, beperkingen en verlies van kwalitatief goede landbouwgrond, wat indiener onwenselijk acht. | We begrijpen de zorgen over de impact op landbouw en het gebruik van gronden. Het Programma en de planMER laten op hoofdlijnen zien wat maximaal nodig is. De exacte ligging, vormgeving en afmetingen van kades en andere maatregelen liggen nog niet vast. Deze worden in de planuitwerkingsfase verder uitgewerkt. In die fase |

| | | |
|---|---|---|
| | | kijken we per gebied hoe de maatregelen zo goed mogelijk kunnen worden ingepast, met oog voor bestaande functies zoals landbouw en de bereikbaarheid van percelen. Daarbij is het een belangrijk uitgangspunt dat percelen en bebouwing bereikbaar blijven. Ook zaken zoals oversteekmogelijkheden en de afstand tot bebouwing worden dan concreet uitgewerkt en afgewogen. De indiener en andere belanghebbenden worden in deze fase betrokken, zodat we de impact zo goed mogelijk kunnen beperken en rekening kunnen houden met de belangen in het gebied.<br><br>Uw zienswijze sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.1 (Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo). |
| 32d | Indiener geeft aan dat de genoemde duur van maximaal 70 dagen voor het leegpompen van het gebied onacceptabel en onwerkbaar is voor de landbouw. | Uit het planMER blijkt inderdaad dat het onder water zetten van de Bokhovense Overlaat (enkele weken) een risico veroorzaakt op verontreiniging door achterblijven van slib wat nadelig is voor landbouw. In de vervolgfasen wordt onderzocht hoe dit effect voorkomen kan worden of hoe de inzet van de berging ingekort kan worden tot 30 dagen of minder. Indien blijkt dat voorkomen niet mogelijk is, wordt onderzocht hoe het effect gecompenseerd kan worden. |
| 32e | Indiener verzoekt om overleg om de plannen beter uit te werken, bij voorkeur met betrokkenen die kennis hebben van waterstroming en het functioneren van hoogteverschillen. | We vinden het belangrijk om de plannen samen met de omgeving verder uit te werken. Daarbij worden belanghebbenden actief betrokken en wordt gebruikgemaakt van zowel lokale kennis als experts (o.a. hydrologen) van het waterschap, de provincie, gemeenten en Rijkswaterstaat.<br><br>Uw zienswijze sluit aan bij vragen van meerdere indieners. Daarom is hierover een algemene toelichting opgenomen in paragraaf 2.2.1 (Het vervolgproces na vaststelling van het Programma Howabo). |

**Aanpassingen in Programma of planMER**

De zienswijze leidt niet tot aanpassingen aan Programma of planMER